

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НАБІЄВ БОТІР ПАРДАЄВИЧ

УДК 343.85:343.541(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Б.П. Набієв

Науковий керівник: **Піщенко Генадій Іванович,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Набієв Б.П. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому реалізовано науково обґрунтований підхід до формування системи кримінально-правових і кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству із визначенням практичних шляхів реалізації низки праксеологічних завдань в умовах воєнного стану.

Кримінологічний аналіз показників офіційної статистичної звітності дозволив встановити, що в умовах масштабних воєнних дій на території України, а також загальних тенденцій щорічного зростання рівня насильства, спостерігається стійке збільшення кількості латентних кримінальних діянь у сфері сімейно-побутових відносин, адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, кримінальних правопорушень за ст. 126-1 Кримінального кодексу України й тяжких злочинів пов'язаних із домашнім насильством, у зв'язку з цим теоретично обґрунтовано необхідність удосконалення системи запобігання домашньому насильству з урахуванням умов воєнного стану масового внутрішнього переміщення населення, зростання соціальної вразливості та процесів маргіналізації, з урахуванням специфіки окремих регіонів, зокрема деокупованих територій.

Окреслені наукові підходи до розуміння *кримінального правопорушення пов'язаного з домашнім насильством* як суспільно небезпечне діяння, передбачене нормами Особливої частини Кримінального кодексу України, що полягає у вчиненні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства відносно подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою

винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах; *суб'єкта домашнього насильства* – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 Кримінальним кодексом України, і здатна нести за його вчинення відповідно до Кримінального кодексу України кримінальну відповідальність; *загальносоціального запобігання домашньому насильству* – комплекс заходів правового, організаційного, інформаційного та іншого характеру, які спрямовані на усунення, блокування або нейтралізацію детермінант, що спричиняють або сприяють формуванню протиправної поведінки кривдника у сфері родинних відносин.

Проведено періодизацію розвитку кримінально-правових та кримінологічних знань у запобіганні кримінальним правопорушенням у сімейній сфері з виокремленням «незалежного», «імплементацийного» та «воєнного» періодів; законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні з виокремленням етапів (звичаєвий, козацький, імперський, радянський, незалежний, воєнний), кожен з яких характеризується впливом специфічних історико-політичних, соціально-економічних, ідеологічних та культурних чинників на процес криміналізації, формування та правове регулювання кримінально-правових заходів реагування та примусового впливу.

Запропоновано авторські аргументи на користь спеціального суб'єкта домашнього насильства (поряд із загальними ознаками – фізична особа, осудність, досягнення 16-річного віку, пов'язаний сімейними, а саме – шлюбно-сімейними, родинними відносинами), у зв'язку з чим науково обґрунтовано виключення термінологічних сполучень «сімейні відносини» та «близькі відносини» із чинної редакції ст. 126-1 Кримінального кодексу України, замінивши на «родинні відносини».

Надано класифікацію кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства у формі покарань, які можуть застосовуватися судами у межах санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу України: не пов'язані з обмеженням волі (штраф; позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю, як окремо, так і в поєднанні з іншими видами покарання; громадські роботи; виправні роботи; покарання із застосуванням пробаційного нагляду); пов'язані з обмеженням волі (арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі – за наявності кваліфікуючих обставин або у випадку вчинення особливо тяжких злочинів у межах сімейних відносин).

Здійснена систематизація детермінантів, що зумовлюють інтенсифікацію деструкції сімейної сфери в умовах збройного конфлікту на воєнні й обумовлені ними соціально-економічні, організаційно-правові, морально-психологічні обставини, а також об'єктивні й суб'єктивні фактори впливу на макро- (суспільні й державні процеси), мезо- (соціальні групи, громади) та мікро- (особистісні характеристики) рівнях, що дозволило сформулювати кримінологічний прогноз – домашнє насильство у найближчі роки продовжить посилювати криміногенну ситуацію в державі незважаючи на завершення чи посилення воєнних дій, а відтак виникає нагальна потреба у розробленні та впровадженні комплексних заходів негайного реагування.

У межах проведеного дослідження представлено кримінологічну характеристику осіб, що вчиняють домашнє насильство, із виокремленням трьох основних груп ознак: соціально-демографічних (стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, характер соціальних зв'язків), кримінально-правових (наявність судимостей, рецидив злочинної поведінки, особливості поведінки після відбуття покарання) та морально-психологічних (інтелектуальні, вольові, моральні якості, біопсихологічні та індивідуальні особливості, а також мотиваційні чинники психічної діяльності і поведінки особи). Зазначені характеристики розглядаються крізь призму впливу воєнних подій та підвищеного рівня агресії у сімейно-побутових відносинах, які виступають вагомим детермінуючим фактором протиправної поведінки.

Розроблені шляхи реалізації кримінологічної моделі загальносоціального запобігання домашньому насильству в умовах тривалого воєнного конфлікту та зростання соціальної напруги у суспільстві на основі міжсекторального підходу

в *Комплексній програмі запобігання домашньому насильству до 2030 року*, яка поєднує правові, організаційні, виховні, інформаційні, медичні, соціальні та військові напрями й має стати дієвим інструментом забезпечення безпеки в родинному середовищі.

Науково доведено доцільність запровадження у практику запобігання домашнього насильства *кримінологічної методики стратегічного планування*, яка охоплює тривалий період часу, як спосіб досягнення складної мети мінімізації насильницької злочинності в сім'ї та поетапне впровадження пріоритетних заходів визначених міжнародними й вітчизняними нормативно-правовими актами з розробленням та прийняттям програм і планів на обласному й місцевому рівнях.

Розроблену кримінологічну модель упровадження спеціально-кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству на прифронтових й деокупованих територіях інтегрованих до загальної системи безпеки громадян (груповий рівень), а також індивідуально-профілактичних заходів, які обумовлюються масовим переміщенням населення, впливом стресових чинників, деструкцією соціальних зв'язків, зниженням рівня соціального контролю та зростанням психологічної напруги (особистісний рівень).

Запропоновано підходи до вдосконалення професійної підготовки поліцейських щодо запобігання домашньому насильству (формування професійних знань, вмінь та навиків («hard skills»); соціальних орієнтирів («soft skills»)) в частині: розроблення детальних інструкцій щодо дій працівників поліції під час реагування на випадки сімейно-побутових конфліктів, з урахуванням особливостей несення служби на прифронтових територіях у період воєнного стану, що характеризуються масовим переміщенням населення, високим рівнем стресу та конфліктогенності; запровадження спеціальних професійних критеріїв до осіб, які здійснюють виявлення, документування та розслідування таких правопорушень; налагодження механізмів міжнародного співробітництва через обмін досвідом, організацію

стажувань в іноземних правоохоронних структурах й впровадження перевірених ефективних практик у вітчизняну поліцейську діяльність.

Сформульоване концептуальне бачення практичної реалізації віктимологічних заходів запобігання домашньому насильству, яке орієнтоване на трансформацію професійних підходів до захисту постраждалих осіб: створення спеціалізованих підрозділів поліції та громадських центрів допомоги жертвам насильства; запровадження системи професійної підготовки кадрів із фокусом на партнерську модель взаємодії між працівниками правоохоронних органів і потерпілими; розроблення і впровадження цільових віктимологічних програм, спрямованих на зниження рівня вторинної віктимізації, підвищення довіри до правоохоронної системи та формування безпечного соціального середовища.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, воєнний стан, збройний конфлікт, жінка, дитина, кримінологічна характеристика, детермінанти, міграція, переселення, особа злочинця, реагування, запобігання, Національна поліція України, прокуратура.

ANNOTATION

Nabiyev B.P. Criminal law and criminological principles for preventing domestic violence under martial law. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation is one of the first comprehensive monographic studies to implement a scientifically grounded approach to forming a system of criminal-legal and criminological measures for preventing domestic violence, outlining practical ways to achieve a series of praxeological tasks under martial law conditions.

A criminological analysis of official statistical data has revealed that, against the backdrop of large-scale military actions in Ukraine and the general annual increase in violence levels, there is a steady growth in the number of latent criminal acts in the field of family and domestic relations, administrative offenses under Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, criminal offenses under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, and serious crimes related to domestic violence. In this regard, the dissertation theoretically substantiates the need to improve the domestic violence prevention system by considering the realities of martial law, large-scale internal population displacement, increased social vulnerability, and marginalization processes, as well as the specific conditions in certain regions, including de-occupied territories.

The study defines scientific approaches to understanding *criminal offense related to domestic violence* as a socially dangerous act covered by the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It involves physical, psychological, economic, or sexual violence against a spouse, former spouse, or another person with whom the perpetrator is or was in a family or close relationship. It identifies *the subject of domestic violence* as a person who committed a criminal offense, provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, and can be held criminally liable for its commission in accordance with the Criminal Code of Ukraine. It also describes *general social prevention of domestic violence* as a set of legal,

organizational, informational, and other measures aimed at eliminating, blocking, or neutralizing the determinants that cause or contribute to the formation of unlawful behavior in family relations.

A periodization of the development of criminal-legal and criminological knowledge in the prevention of criminal offenses in the family sphere was carried out, highlighting the «independent», «implementation», and «wartime» periods. Additionally, the periodization of Ukrainian legislation on criminal liability for domestic violence was outlined, distinguishing stages such as the customary, Cossack, imperial, Soviet, independent, and wartime periods. Each stage is characterized by the influence of specific historical-political, socio-economic, ideological, and cultural factors on the process of criminalization, the development of legal regulation, and the implementation of criminal-legal measures of response and coercion.

The author presents arguments in favor of defining a special subject of domestic violence (in addition to general features such as being a natural person, sanity, and reaching the age of 16), specifically tied to family relationships, particularly marital and familial ties. Consequently, it is scientifically substantiated to exclude the terms «family relationships» and «close relationships» from the current version of Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, replacing them with the term «familial relationships».

A classification of criminal-legal response measures to domestic violence manifestations has been developed, outlining punishments that may be applied by courts within the sanctions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine: those not related to deprivation of liberty (fines; deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, either separately or in combination with other punishments; community service; correctional labor; punishment with probation supervision); those related to deprivation of liberty (arrest; restriction of liberty; imprisonment for a certain period; life imprisonment – in cases with qualifying circumstances or for particularly grave crimes committed within family relationships).

A systematization of determinants that intensify the destruction of the family sphere during armed conflict was conducted. These determinants include wartime and wartime-driven socio-economic, organizational-legal, and moral-psychological circumstances, as well as objective and subjective factors at the macro (societal and state processes), meso (social groups and communities), and micro (individual characteristics) levels. This allowed for the formation of a criminological forecast suggesting that domestic violence will continue to exacerbate the criminogenic situation in the state in the coming years, regardless of the end or intensification of military actions. Therefore, there is an urgent need to develop and implement comprehensive measures for immediate response.

Within the conducted research, a criminological profile of individuals who commit domestic violence was developed, highlighting three main groups of characteristics: socio-demographic (gender, age, level of education, marital status, and nature of social connections); criminal-legal (presence of prior convictions, recidivism, behavioral patterns after serving a sentence); moral-psychological (intellectual, volitional, and moral qualities; biopsychological and individual traits; as well as motivational factors of the individual's mental activity and behavior). These characteristics are examined through the lens of the impact of military events and the heightened level of aggression in family and domestic relations, which serve as significant determining factors for unlawful behavior.

Ways of implementing a criminological model for general social prevention of domestic violence were developed, designed for the context of a prolonged military conflict and the growing social tensions in society. This model is based on an intersectoral approach within the *comprehensive domestic violence prevention program until 2030*, which integrates legal, organizational, educational, informational, medical, social, and military dimensions, aiming to become an effective tool for ensuring safety within family environments.

It has been scientifically demonstrated that it is advisable to introduce a *criminological methodology of strategic planning* into the practice of domestic violence prevention. This long-term strategy is seen as a means to achieve the

complex goal of minimizing violent crime in the family, involving the phased implementation of priority measures defined by international and national legal frameworks, along with the development and adoption of programs and plans at the regional and local levels.

A criminological model was also developed for implementing specific criminological measures to prevent domestic violence in front-line and de-occupied areas, integrating them into the general citizen security system (group level), as well as individual preventive measures (personal level). The latter respond to mass population displacement, stress factors, destruction of social ties, reduced social control, and increased psychological tension.

Approaches to improving the professional training of police officers in preventing domestic violence include the development of professional knowledge, skills, and abilities («hard skills») and social orientation competencies («soft skills») have been proposed. This encompasses: developing detailed instructions for police officers on responding to domestic conflicts, taking into account the unique challenges of frontline territories during martial law, such as mass population displacement, high stress levels, and a heightened potential for conflict; introducing special professional criteria for personnel responsible for identifying, documenting, and investigating such offenses; establishing mechanisms for international cooperation through experience sharing, organizing internships in foreign law enforcement agencies, and integrating proven effective practices into Ukrainian policing.

A conceptual vision has also been articulated for the practical implementation of victimological prevention measures in domestic violence cases, focusing on transforming professional approaches to protecting victims. Key elements include: creating specialized police units and community assistance centers for victims of violence; establishing a professional training system emphasizing a partnership model of interaction between law enforcement personnel and victims; developing and implementing targeted victimological programs aimed at reducing secondary

victimization, increasing public trust in the law enforcement system, and fostering a safer social environment.

Keywords: domestic violence, criminal offense, martial law, armed conflict, woman, child, criminological characteristics, determinants, migration, resettlement, identity of the perpetrator, response, prevention, National Police of Ukraine, Prosecutor's Office.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Набієв Б. П. Кримінально-правова характеристика суб'єкта домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 716–719. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/169>

2. Набієв Б. П. Наукове забезпечення запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 143–148. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.34>

3. Набієв Б. П. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 579–582. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/143>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Набієв Б. П. До питання соціальної обумовленості криміналізації домашнього насильства. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 291–295

5. Набієв Б. П. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 202–205.

6. Набієв Б. П. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства в умовах війни. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 7 листоп. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 136–139.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	27
1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання домашньому насильству в Україні	27
1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні	53
1.3. Характеристика кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства в умовах воєнного стану.....	76
Висновки до розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	100
2.1. Стан та тенденції домашнього насильства	100
2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства	122
2.3. Особа, яка вчиняє домашнє насильство.....	146
Висновки до розділу 2	165
РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	170
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству.....	170
3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання домашньому насильству.....	195

	14
3.3. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству.....	222
Висновки до розділу 3	232
ВИСНОВКИ	235
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	243
ДОДАТКИ.....	268

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Починаючи з 2014 року, Україна опинилася перед масштабними викликами у сфері національної безпеки. Окрім традиційних криміногенних загроз, ситуацію суттєво ускладнили широкомасштабні воєнні дії та диверсійно-підривна діяльність, які спричинили масове внутрішнє переміщення населення. Додатковими дестабілізуючими чинниками виступили економічна нестабільність, зростання безробіття, поширення корупції, поглиблення соціальної нерівності. Окрему стурбованість викликає зниження уваги органів публічного управління до проблем сім'ї та молоді, що загострює соціальні ризики й ускладнює формування ефективної державної політики в умовах затяжної кризи..

За таких умов, спостерігаються небезпечні тенденції, що призвели до посилення проявів домашнього насильства, яке стало загальнодержавною проблемою в умовах воєнного стану. Зокрема, після скорочення (2022 р.) в наступних 2023–2024 рр. відновилося тенденція до постійного зростання кількості випадків *кримінальних правопорушень за ст. 126–1 КК України*. Упродовж 2019–2021 років чисельність таких посягань збільшилась у 2,8 раза з 1 068 до 2 432, у 2022 р. – знизилася до 1 498 (–38,4 %), а в 2023 р. зросла у 1,8 раза та дорівнювала 2 705 (+ 47,2 %) й вже у 2024 р. складала – 2805 (+48,8 %). Аналогічно змінювалась і кількість усіх *кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством*. Їх чисельність збільшилась з 2 554 у 2019 р. до 4 800 у 2021 р. (у 1,9 рази), у 2022 р. скоротилася на 30,0 % до 3 360, а в наступних зросла у 2 рази й у 2024 р. становила 7 412 [160]. Такі показники засвідчили й високий рівень соціальної вразливості окремих категорій населення – зокрема жінок, дітей, осіб з інвалідністю та інших, які найчастіше потерпають від домашнього насильства.

Поряд з такими негативними тенденціями фіксується істотне звуження кримінологічного впливу в сфері сімейних відносин, що зумовлюється,

зокрема, відсутністю цілісної загальнодержавної концепції захисту сімейних цінностей і безпеки в сім'ї, що унеможливорює ефективну взаємодію та координацію діяльності уповноважених суб'єктів у питаннях запобігання, виявлення та припинення домашнього насильства. Найвні також суттєві прогалини у сфері кримінологічного моніторингу та прогнозування динаміки й структури домашнього насильства як у загальнодержавному масштабі, так і на регіональному рівні, зокрема щодо сімей з підвищеним віктимологічним потенціалом.

Теоретико-правові доробки вирішенню проблеми насильства в сім'ї в українській кримінологічній науці присвятили І. О. Бандурка, О. І. Белова, А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, І. П. Васильківська, В. В. Вітвіцька, Б. М. Головкін, Г. В. Дідківська, О. І. Зазимко, О. В. Ковальова, Л. В. Крижна, Л. В. Самарай та ін. Не осторонь проблеми залишились й представники західноєвропейської та американської наукових кримінальних шкіл: Н. Benaich, К. Campbell, А.-К. Dykes, Н. Finnbogadóttir, G. Lessard, I. Marshall, G. Patard, N. Roberts, Н. Sass, G. Thomson, R. Veatch та ін.

Однак майже абсолютна більшість напрацювань вітчизняних науковців з кримінального права та кримінології щодо запобігання домашньому насильству з'явилися вже за часів прийняття закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.). Окрім національних кримінально-правових (Н. В. Висоцька, А. Є. Олійниченко, О. М. Сікан, О. В. Удовиченко, Р. С. Шакін, А. Я. Шугало) й кримінологічних (К. М. Буряк, Ю. С. Лимаренко, Н. А. Стасюк, Д. М. Тичина) вимірів, проблематика домашнього насильства та насильства за ознакою статі науковцями розглядалась в межах інших галузей знань, зокрема адміністративного (М. А. Нерода, Н. В. Семікоп, А. В. Томчук), кримінального процесуального й криміналістичного (І. А. Ботнарєнко, Т. В. Іщенко, Р. В. Кифлюк), педагогічного та психологічного (Е. О. Базалук, О. І. Зінсу, О. І. Кудерміна, О. М. Нестеренко, А. Б. Рацул, Л. М. Сукмановська, с. М. Скуріхін).

Одержані зазначеними авторами висновки мають істотне значення для наукового обґрунтування досліджуваної проблематики, відзначаються фундаментальністю та слугують концептуальною основою для подальших наукових розвідок у відповідній сфері. Водночас у сучасних умовах, які зазнали глибоких трансформацій під впливом воєнного стану, змін законодавчої бази та модернізації правозастосовної практики, особливої актуальності набуває розроблення сучасних, науково обґрунтованих кримінально-правових та кримінологічних підходів до запобігання домашньому насильству. Вказані чинники обумовили своєчасність дослідження та його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація узгоджується з Конвенціями Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р.) й захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2021 р.), а також виконана відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року (постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 року № 145), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) й Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 3 грудня 2021 року (протокол № 15).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної задачі запобігання

домашньому насильству в умовах воєнного стану за допомоги кримінально-правового й кримінологічного інструментарію з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення практики діяльності правоохоронних органів й громадськості.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати сучасний стан наукової розробки проблем запобігання домашньому насильству в Україні;
- визначити соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні
- надати характеристику кримінально-правовим заходам реагування на прояви домашнього насильства;
- охарактеризувати стан та тенденції домашнього насильства в умовах воєнного стану;
- систематизувати детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства в умовах воєнного стану;
- визначити кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють домашнє насильство;
- сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних заходів запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану;
- розробити спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану;
- запропонувати віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням насильства в сім'ї.

Предмет дослідження – кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених дослідницьких завдань у дисертації було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. До загальнонаукових методів

належать: – аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, аналогія – для формування наукових висновків та інтерпретації результатів дослідження.

До спеціальних методів віднесено: *діалектичний* – застосовувався для дослідження феномену домашнього насильства в його історичній еволюції, правовому регулюванні, взаємозв'язку з іншими проявами протиправної поведінки, а також для аналізу детермінаційного комплексу (розділ 1; підрозділ 2.2); *системний* – дав змогу розглядати домашнє насильство як багаторівневий комплекс взаємопов'язаних елементів, виявити внутрішні зв'язки між ними (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2); *історико-правовий* – використаний для дослідження етапів становлення та розвитку наукової думки, законодавчого забезпечення і правозастосовної практики щодо запобігання домашньому насильству (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1); *структурно-функціональний* – застосований для визначення кримінологічної характеристики домашнього насильства в умовах воєнного стану (розділ 2) та розроблення відповідних заходів запобігання (розділ 3); *моделювання* – був ключовим при формуванні кримінологічної моделі охорони сім'ї та захисту жертв домашнього насильства, підготовці висновків, загальних оцінок і пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування (підрозділи 3.1, 3.2; розділи 1, 3); *логіко-юридичний* – сприяв обґрунтуванню проєкту плану заходів у межах предмету дослідження (підрозділ 3.1); *контент-аналізу* – використовувався під час опрацювання емпіричних даних, отриманих з відкритих джерел (матеріалів Національної поліції України, прокуратури, громадських організацій), із подальшою кількісною та якісною обробкою й інтерпретацією (підрозділи 2.1–2.3, 3.2, 3.3); *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження) – застосовані для збирання емпіричної інформації, вивчення думок респондентів щодо проблематики дослідження та оцінки ефективності заходів запобігання (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.1–3.3); *статистичні* – використані для обробки офіційної статистичної інформації, аналізу зібраних даних, виявлення

тенденцій та рівнів поширення домашнього насильства (підрозділи 2.1–2.3, 3.2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять: зведені матеріали аналізу 132 кримінальних проваджень, відкритих за ст. 126-1 КК України протягом 2022–2024 років у різних регіонах України; узагальнені результати опитувань, проведених серед 58 прокурорів, 138 слідчих та 284 працівників підрозділів превентивної діяльності, патрульної поліції Національної поліції України у Запорізькій, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській та Харківській областях; аналітичні матеріали, зокрема звіти, узагальнення та статистичні дані МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України; матеріали міжнародних інституцій, таких як Група експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (GREVIO), Дитячий фонд ООН (UNICEF), Європейський центр захисту прав людини (EHRAC) та ін.; результати діяльності громадських організацій, зокрема «Ла Страда – Україна», «Форпост», «Сильні» та інших, що спеціалізуються на питаннях захисту прав постраждалих від домашнього насильства.

Наукова новизна триманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому реалізовано науково обґрунтований підхід до формування системи кримінально-правових і кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству із визначенням практичних шляхів реалізації низки праксеологічних завдань в умовах воєнного стану. До найбільш значущих наукових положень, що визначають новизну дисертації, належать такі:

вперше:

– кримінологічний аналіз показників офіційної статистичної звітності дозволив встановити, що в умовах масштабних воєнних дій на території України, а також загальних тенденцій щорічного зростання рівня насильства, спостерігається стійке збільшення кількості латентних кримінальних діянь у сфері сімейно-побутових відносин, адміністративних правопорушень,

передбачених ст. 173-2 КУпАП, кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України й тяжких злочинів пов'язаних із домашнім насильством, у зв'язку з цим теоретично обґрунтовано необхідність удосконалення системи запобігання домашньому насильству з урахуванням умов воєнного стану масового внутрішнього переміщення населення, зростання соціальної вразливості та процесів маргіналізації, з урахуванням специфіки окремих регіонів, зокрема деокупованих територій;

– запропоновано аргументи на користь спеціального суб'єкта домашнього насильства (поряд із загальними ознаками – фізична особа, осудність, досягнення 16-річного віку, пов'язаний сімейними, а саме – шлюбно-сімейними, родинними відносинами), у зв'язку з чим науково обґрунтовано виключення термінологічних сполучень «сімейні відносини» та «близькі відносини» із чинної редакції ст. 126-1 КК України, замінивши на «родинні відносини»;

– розроблені шляхи реалізації кримінологічної моделі загальносоціального запобігання домашньому насильству в умовах тривалого воєнного конфлікту та зростання соціальної напруги у суспільстві на основі міжсекторального підходу в *Комплексній програмі запобігання домашньому насильству до 2030 року*, яка поєднує правові, організаційні, виховні, інформаційні, медичні, соціальні та військові напрями й має стати дієвим інструментом забезпечення безпеки в родинному середовищі;

– науково доведено доцільність запровадження у практику запобігання домашнього насильства *кримінологічної методики стратегічного планування*, яка охоплює тривалий період часу, як спосіб досягнення складної мети мінімізації насильницької злочинності в сім'ї та поетапне впровадження пріоритетних заходів визначених міжнародними й вітчизняними нормативно-правовими актами з розробленням та прийняттям програм і планів на обласному й місцевому рівнях;

– розроблену кримінологічну модель упровадження спеціально-кримінологічних заходів запобігання домашньому насильству на прифронтових

й деокупованих територіях інтегрованих до загальної системи безпеки громадян (груповий рівень), а також індивідуально-профілактичних заходів, які обумовлюються масовим переміщенням населення, впливом стресових чинників, деструкцією соціальних зв'язків, зниженням рівня соціального контролю та зростанням психологічної напруги (особистісний рівень);

удосконалено:

– наукові підходи до розуміння *кримінального правопорушення пов'язаного з домашнім насильством* як суспільно небезпечне діяння, передбачене нормами Особливої частини КК України, що полягає у вчиненні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства відносно подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах; *суб'єкта домашнього насильства* – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, і здатна нести за його вчинення відповідно до КК України кримінальну відповідальність; *загальносоціального запобігання домашньому насильству* – комплекс заходів правового, організаційного, інформаційного та іншого характеру, які спрямовані на усунення, блокування або нейтралізацію детермінант, що спричиняють або сприяють формуванню протиправної поведінки кривдника у сфері родинних відносин;

– періодизацію розвитку кримінально-правових та кримінологічних знань у запобіганні кримінальним правопорушенням у сімейній сфері з виокремленням «незалежного», «імплементаційного» та «воєнного» періодів; законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні з виокремленням етапів (звичаєвий, козацький, імперський, радянський, незалежний, воєнний), кожен з яких характеризується впливом специфічних історико-політичних, соціально-економічних, ідеологічних та культурних чинників на процес криміналізації, формування та правове регулювання кримінально-правових заходів реагування та примусового впливу;

– класифікацію кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства у формі покарань, які можуть застосовуватися судами у

межах санкцій норм Особливої частини КК України: не пов'язані з обмеженням волі (штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як окремо, так і в поєднанні з іншими видами покарання; громадські роботи; виправні роботи; покарання із застосуванням пробаційного нагляду); пов'язані з обмеженням волі (арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі – за наявності кваліфікуючих обставин або у випадку вчинення особливо тяжких злочинів у межах сімейних відносин).

дістало подальший розвиток:

– систематизація детермінантів, що зумовлюють інтенсифікацію деструкції сімейної сфери в умовах збройного конфлікту на воєнні й обумовлені ними соціально-економічні, організаційно-правові, морально-психологічні обставини, а також об'єктивні й суб'єктивні фактори впливу на макро- (суспільні й державні процеси), мезо- (соціальні групи, громади) та мікро- (особистісні характеристики) рівнях, що дозволило сформулювати кримінологічний прогноз – домашнє насильство у найближчі роки продовжить посилювати криміногенну ситуацію в державі незважаючи на завершення чи посилення воєнних дій, а відтак виникає нагальна потреба у розробленні та впровадженні комплексних заходів негайного реагування;

– кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють домашнє насильство, з виокремленням соціально-демографічних (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки), кримінально-правових (наявність судимостей, рецидив, поведінка після відбуття покарання) та морально-психологічних (інтелектуальні, вольові, моральні якості, біопсихологічні й індивідуальні властивості та мотивуючі чинники психічного життя й поведінки особи) ознак і властивостей, що виявляються у злочинній поведінці, детермінованій воєнними подіями й агресією у родинних відносинах;

– підходи до вдосконалення професійної підготовки поліцейських щодо запобігання домашньому насильству (формування професійних знань, вмінь та навиків («hard skills»); соціальних орієнтирів («soft skills»)) в частині:

розроблення детальних інструкцій щодо дій працівників поліції під час реагування на випадки сімейно-побутових конфліктів, з урахуванням особливостей несення служби на прифронтових територіях у період воєнного стану, що характеризуються масовим переміщенням населення, високим рівнем стресу та конфліктогенності; запровадження спеціальних професійних критеріїв до осіб, які здійснюють виявлення, документування та розслідування таких правопорушень; налагодження механізмів міжнародного співробітництва через обмін досвідом, організацію стажувань в іноземних правоохоронних структурах й впровадження перевірених ефективних практик у вітчизняну поліцейську діяльність;

– теоретичне бачення практичної реалізації віктимологічних заходів запобігання домашньому насильству, яке орієнтоване на трансформацію професійних підходів до захисту постраждалих осіб: створення спеціалізованих підрозділів поліції та громадських центрів допомоги жертвам насильства; запровадження системи професійної підготовки кадрів із фокусом на партнерську модель взаємодії між працівниками правоохоронних органів і потерпілими; розроблення і впровадження цільових віктимологічних програм, спрямованих на зниження рівня вторинної віктимізації, підвищення довіри до правоохоронної системи та формування безпечного соціального середовища.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень проблем запобігання домашньому насильству та кримінальним правопорушенням пов'язаних з ним (акт Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2025 р. № 89-нд);

діяльності Національної поліції України – для розроблення та удосконалення відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів, а також підготовки методичних рекомендацій з питань організації ефективної системи

запобігання домашньому насильству, забезпечення належного захисту прав і законних інтересів потерпілих;

освітньому процесі – для підготовки підручників, лекцій, навчально-практичних посібників, методичних рекомендацій з навчальних курсів кримінального права та кримінології, що використовуються під час проведення різних форм навчальних занять і тренінгів у межах підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» та «магістр» за спеціальністю 081 «Право», а також у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акт Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2025 р. № 90-оп).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на науково-практичній конференції та круглих столах, зокрема: «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (м. Київ, 18 листопада 2022 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2 листопада 2023 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 7 листопада 2024 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в шести наукових працях, серед яких три статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, три тези наукових доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменування на 25 сторінках) та трьох додатків на 8 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 275 сторінок, з них основний текст дисертації – 227 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання домашньому насильству в Україні

У сучасних умовах, поряд із воєнними подіями, Україна переживає масштабні соціально-економічні трансформації, в межах яких спостерігається зростаюча криміналізація різних сфер суспільного життя. Не оминула ця тенденція й сімейно-побутову сферу, що дедалі частіше стає середовищем вчинення протиправних діянь. Наслідками таких процесів є зниження рівня добробуту значної частини сімей, збільшення кількості соціально вразливих верств населення, які перебувають на межі або за межею бідності, а також істотне ослаблення систем охорони здоров'я, освіти, культури та інших елементів соціальної інфраструктури [183, с. 26–27].

Сучасний період розвитку суспільства визначається не лише масштабними геополітичними змінами, а й переосмисленням підходів у вивченні проблем сімейного насильства, що супроводжується відходом від спрощеного феміністичного дискурсу та активним засвоєнням теоретичних напрацювань, накопичених у межах діалектичного етапу становлення сімейної кримінології (кримінофамілістики). Важливою віхою на цьому шляху стала публікація Всесвітньої організації охорони здоров'я «Насильство і його вплив на здоров'я. Доповідь про ситуацію в світі» (2002), яка є першим і на сьогодні єдиним глобальним дослідженням взаємозв'язку між насильством і здоров'ям людини. У цьому документі особливу увагу приділено аналізу витоків та причин насильницької поведінки, зокрема у сфері міжособистісних відносин – таких як насильство щодо партнера, жорстоке поводження з дітьми та літніми

людьми. При цьому сім'я й домашнє середовище розглядаються як ключові чинники формування схильності до насильства в дитячому та юнацькому віці. Головний посил доповіді полягає в акцентуванні на необхідності максимально раннього запобігання насильницьким проявам [73, с. 26–27].

У цей самий період Рада Європи активізувала зусилля, спрямовані на запобігання всім формам насильства щодо жінок, що виявилось у формуванні європейських стандартів протидії домашньому насильству. Основу цих стандартів становлять Рекомендація Rec(2002)5 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо захисту жінок від насильства, а також Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (2011 р.), більш відома як Стамбульська конвенція. Ці документи заклали нормативно-правову та інституційну базу для системного реагування на насильство в сім'ї, визначивши обов'язки держав у сфері запобігання, захисту потерпілих та переслідування кривдників [88], яка стала першою європейською угодою, спрямованою на боротьбу із насильством щодо жінок та домашнім насильством. У ній сформульовано мінімальні стандарти превентивної діяльності, забезпечення захисту жертв та кримінального переслідування кривдників, а також вказано правила розробки комплексної державної політики в означеній сфері [203].

Окрім основоположних документів, позиції Ради Європи щодо запобігання насильству над жінками та протидії домашньому насильству знайшли подальший розвиток у низці рекомендацій та резолюцій Парламентської Асамблеї Ради Європи. Серед них варто виокремити такі ключові документи: Резолюція 1852 (2011 р.) – щодо проблеми психічного насильства; Резолюція 1853 (2011 р.) – про запровадження та ефективність захисних судових приписів для жертв домашнього насильства; Резолюція 1861 (2012 р.) – про необхідність широкого просування положень Стамбульської конвенції; Резолюція 1714 та Рекомендація 1905 (2010 р.) – присвячені дітям, які стають свідками домашнього насильства; Резолюція 1697 та Рекомендація 1891 (2009 р.) – щодо особливих ризиків домашнього насильства стосовно

жінок-мігранток; Резолюція 1691 та Рекомендація 1887 (2009 р.) – про проблему зґвалтувань, зокрема у шлюбі; Резолюція 1681 та Рекомендація 1881 (2009 р.) – що акцентують увагу на необхідності негайної протидії так званим «злочинам честі»; Резолюція 1670 та Рекомендація 1873 (2009 р.) – про сексуальне насильство над жінками під час збройних конфліктів; Рекомендація 1681 (2004 р.) – щодо проведення загальноєвропейської кампанії з протидії насильству над жінками [87]. Такі акти відображають багатовимірність проблеми та засвідчують системний підхід Ради Європи до захисту прав жінок і дітей, посилення інституційних механізмів запобігання насильству та забезпечення ефективного правового реагування.

Досить широко проблематика забезпечення безпеки у сімейно-побутовій сфері, зокрема через призму застосування кримінологічного інструментарію, досліджується у працях представників провідних зарубіжних наукових шкіл. У фокусі уваги таких досліджень перебувають як фундаментальні аспекти кримінологічної характеристики домашнього насильства, так і моделі профілактики, правового реагування та реабілітації жертв у контексті специфіки правових систем, культурних традицій і соціальних умов різних країн.

Так, дослідники N. Bhardwaj та J. Miller з Ратгерського університету (США) у своєму дослідженні (2021 р.) підкреслюють, що глобальні процеси, інститут шлюбу та релігійна приналежність справляють істотний вплив на поведінку жінок, які зазнають домашнього насильства. Їхня праця поглиблює наше розуміння варіативності моделей, детермінант і наслідків насильства в родині, з огляду на етнокультурні та соціоісторичні відмінності [237].

Комплексне вивчення феномену домашнього насильства було здійснено G. Lessard, L. Montminy, É. Lesieux, C. Flynn, V. Roy, S. Gauthier та A. Fortin, які акцентували увагу на соціальному контексті, характері проявів та особливостях впливу насильства на жертв [239]. Питання форм, видів і профілактики досліджували G. Patard та F. Ouellet [240], а гендерне сприйняття домашнього насильства – N. Roberts і D. Price (2019), які підкреслювали важливість

врахування гендерної соціалізації та культурних стереотипів у розробці політик реагування [241].

Заслуговує на окрему увагу дослідження Н. Finnbogadóttir, А.-К. Dykes та С. Wann-Hansson (2016), яке було присвячене аналізу поширеності домашнього насильства під час вагітності на півдні Швеції, а також виявленню супутніх факторів ризику, які підвищують уразливість жінок у цей період [238].

Відтак, іноземні кримінологи активно розробляють теоретико-методологічні підходи до ідентифікації, класифікації та прогнозування ризиків домашнього насильства, пропонують алгоритми оцінки небезпеки в сімейному середовищі, механізми раннього втручання та соціально-правового супроводу постраждалих осіб. Варто також підкреслити зростання інтересу до застосування цифрових технологій у кримінологічному моніторингу домашнього насильства, а також формування європейських наднаціональних підходів, зокрема на основі Стамбульської конвенції, яка стала фундаментом для гармонізації стандартів безпеки в родині на рівні Ради Європи. Таким чином, зарубіжний досвід у сфері кримінологічного забезпечення безпеки в сімейно-побутових відносинах має високу евристичну цінність для удосконалення національної моделі протидії домашньому насильству.

Водночас важливим кроком у формуванні національного правового механізму протидії домашньому насильству стало ухвалення 15 листопада 2001 р. Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [169]. Цим актом держава не лише визнала наявність проблеми сімейного насильства, а й задекларувала свою готовність до її системного вирішення. У подальшому нормативне поле боротьби з насильством було посилено шляхом закріплення у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» положення про те, що суди при розгляді справ зобов'язані застосовувати Європейську конвенцію з прав людини, а також практику Європейського суду з прав людини як джерела права [153]. Це стало свідченням поступової імплементації міжнародних стандартів у сфері прав

людини в національне правозастосування, зокрема у справах, що стосуються захисту від насильства в сімейному середовищі.

Відтоді проблема насильства в сім'ї стала предметом активного наукового осмислення як у вітчизняному, так і в зарубіжному академічному просторі. Дослідницька увага зосередилася на вивченні причин і чинників, що зумовлюють це явище, удосконаленні механізмів державного та громадського реагування, розробленні ефективних моделей захисту потерпілих, а також на формуванні системи превентивних заходів. З огляду на комплексний характер домашнього насильства, більшість сучасних наукових праць ґрунтуються на міждисциплінарному підході, який передбачає залучення знань із суміжних галузей. Це дає змогу розглядати кримінально-протиправні прояви не лише крізь призму кримінального, кримінально-процесуального та кримінологічного аналізу, а й з позицій адміністративного права, соціології, психології, педагогіки, медицини та інших дисциплін, що забезпечує комплексне розуміння природи й механізмів насильства в сім'ї.

Проведене дослідження також засвідчило, що, попри відносну новизну проблематики домашнього насильства для українського правового й наукового дискурсу, її витoki сягають глибоких історичних пластів розвитку українського суспільства. У цьому контексті І. Г. Богатирьов, аналізуючи генезис домашнього насильства, звертає увагу на те, що наукове осмислення цього явища розпочалося в межах кримінологічних досліджень вітчизняних учених уже в період незалежності України, однак системного характеру воно набуло лише у XXI ст. – з прийняттям у 2017 р. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [159] та відповідними змінами до КК України [96]. На думку дослідника, цілком обґрунтованою є теза про те, що поширення домашнього насильства значною мірою зумовлено перехідним характером українського суспільства, кризою його духовних засад, девальвацією традиційних цінностей і загальною морально-етичною невизначеністю. Крім того, вказана проблема тривалий час залишалася поза межами публічного дискурсу. Це пояснюється як ідеологічною заборонаю на

визнання такого роду злочинності за радянських часів, так і особливостями національної ментальності, в межах якої домашнє насильство розглядалося як суто внутрішня, «сімейна» справа, що не підлягає винесенню в публічну площину [17, с. 205–206].

Саме тому ухвалення Верховною Радою України в 2017 та 2018 рр. низки змін і доповнень до чинного КК України стало не лише проявом політичної волі до реагування на поширене соціальне зло, а й свідченням усвідомлення необхідності окремого наукового осмислення цієї проблематики. Такий підхід отримав своє підтвердження й на рівні офіційної статистики та аналітики. Так, за даними Міністерства освіти і науки України, щорічно близько 1 500 жінок в Україні гинуть унаслідок насильницьких дій з боку власних чоловіків, причому ця цифра демонструє тенденцію до зростання протягом останніх трьох років. Особливо тривожною є ситуація з дітьми, які опиняються в атмосфері домашнього насильства: зокрема, діти, чиї матері стали жертвами такого насильства, у шість разів частіше схильні до суїцидальної поведінки, а 50 % із них – до зловживання наркотичними речовинами. Ще один жахливий наслідок – майже всі жінки, які постраждали від насильства в сім'ї, народжують дітей із серйозними порушеннями здоров'я, включаючи неврози, заїкання, церебральний параліч та розлади психіки [121].

У контексті кримінально-правового блоку, одним із перших кримінально-правових досліджень стала робота у сфері кримінально-правового захисту сімейних цінностей є дисертаційне дослідження О. І. Белової «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» (2006 р.). У межах цієї праці авторка здійснила всебічний аналіз системи злочинів, спрямованих проти сім'ї та інтересів дітей, з урахуванням історичного досвіду формування відповідного кримінального законодавства, а також сучасних соціально-правових реалій. Завдяки цьому їй вдалося аргументовано обґрунтувати підстави та принципи криміналізації відповідних діянь, що стали актуальними на тлі зростання загроз для інституту сім'ї в умовах трансформації суспільства.

Одним із ключових здобутків дослідження стало визначення родового об'єкта злочинів проти сім'ї та неповнолітніх – як сфери суспільних відносин, що забезпечують охорону сім'ї, батьківства, материнства та дитинства, а також обґрунтування окремих безпосередніх об'єктів, зокрема інтересів дитини, її фізичного й психічного здоров'я, права на належне виховання тощо. На підставі системного аналізу складів відповідних злочинів О. І. Белова запропонувала науково обґрунтовану концепцію виокремлення в Особливій частині Кримінального кодексу України самостійного розділу «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх». Вона не лише визначила місце цього розділу в системі кримінального законодавства, а й розробила його структурну модель, що включає типові склади злочинів, згруповані за видовими об'єктами посягання [8]. Завдяки детальному аналізу як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак злочинів цієї категорії, дослідниця сформулювала низку практично значущих пропозицій щодо вдосконалення чинних кримінально-правових норм, зокрема в частині уточнення складів злочинів, посилення охоронюваних інтересів і розширення сфери дії кримінального закону.

Окреме значення в системі наукових досліджень, присвячених захисту прав дітей у кримінально-правовому та кримінологічному аспектах, має монографія І. О. Бандурки «Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади» (2017 р.). Це комплексне дослідження охоплює широке коло проблем, пов'язаних із вчиненням злочинів проти дітей і дитинства, а також із побудовою системи ефективного запобігання таким посяганням. У монографії авторкою розкрито зміст понять і правову природу злочинів проти дітей, визначено їх зв'язок зі злочинною поведінкою загалом та проаналізовано як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки складів відповідних кримінальних правопорушень. Особлива увага приділена кількісно-якісному аналізу стану злочинності проти дітей в Україні, зокрема статистичним показникам, динаміці та структурі таких правопорушень.

Важливою складовою дослідження є типологізація осіб, які вчиняють злочини проти дітей, та кримінологічна характеристика їх поведінкових

особливостей. Водночас І. О. Бандурка здійснює віктимологічний аналіз потерпілих дітей, висвітлюючи чинники, що підвищують ризик віктимізації, та визначаючи найбільш вразливі категорії серед дитячого населення [4].

Особливої уваги заслуговує той факт, що вже у 2017 р. І. О. Бандурка акцентувала на необхідності закріплення на рівні кримінального закону спеціальної норми про відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. Ця наукова пропозиція випередила практичні кроки законодавця, який того ж року запровадив відповідну кримінальну норму – ст. 126-1 КК України, що визначає відповідальність за домашнє насильство як окремий склад злочину. Зокрема, в монографії у 2017 році було акцентовано на необхідності передбачення кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї, що на сьогодні вже передбачено в ст. 126-1 КК України.

Проблематика кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства знайшла ґрунтовне висвітлення в наукових публікаціях провідних вітчизняних дослідників, зокрема О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка [56], а також А. А. Вознюка [32]. У своїй роботі А. А. Вознюк зосереджується на аналізі теоретичних і практичних аспектів кримінальної відповідальності за домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України. Дослідник детально розглядає дискусійні питання, пов'язані з визначенням правової природи цього правопорушення, обґрунтовує необхідність чіткого відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також від адміністративного проступку, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Автор акцентує увагу на окремих недоліках чинної редакції ст. 126-1 КК України, які, на його думку, ускладнюють реалізацію принципів правової визначеності та ефективності кримінально-правового реагування.

На важливість розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності за домашнє насильство вказує також Т. Мінка, яка підкреслює необхідність нормативного закріплення чітких критеріїв такого розмежування, насамперед – ознак систематичності вчинення діяння та рівня його суспільної

небезпеки [127]. Такий підхід має істотне значення для забезпечення єдності правозастосовної практики та уникнення колізій у кваліфікації правопорушень.

У 2021 р. захищено ряд дисертаційних досліджень, зокрема О. О. Біловол у дослідженні «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України)» зосередила увагу на криміналізації при встановленні кримінальної відповідальності за домашнє насильство, характеристиці об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, співвідношенні домашнього насильства із суміжними кримінальними та адміністративними правопорушеннями, призначенні покарань за вчинення цього злочину тощо [13]; А. Я. Шинкарук «Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства» (2021 р.) зосередив увагу на проблематиці можливого звільнення від покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та застосування деяких інших некаральних заходів [230].

У 2023 р. Р. С. Шакіним завершено дослідження «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми», в якому вирішено важливе наукове завдання, що полягає у формуванні цілісного уявлення про соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як однієї з форм домашнього насильства. Автором надано ґрунтовну кримінально-правову оцінку підстав притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння, що посягають на фізичну, психічну та моральну недоторканність дитини, яка перебуває у вразливому становищі. Дисертація не лише заповнює наявні прогалини в теоретичному осмисленні проблеми жорстокого поводження з дітьми, але й містить прикладні напрацювання, що мають практичне значення для удосконалення кримінального законодавства України в частині захисту прав дитини [226].

У тому ж році, О. В. Удовиченко захистила роботу «Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників», в якому сформульоване авторське бачення визначень родового, видового та

безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 390-1 КК України. Встановлено, що обов'язковим додатковим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 390-1 КК України, є безпека особи, яка є потерпілою від домашнього насильства, її життя та здоров'я, оскільки винна особа не просто не виконує рішення суду в частині дотримання вимог обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або програми для кривдників, своїми діями вона створює небезпеку заподіяння шкоди потерпілій особі, для захисту якої і були встановлені зазначені обмежувальні заходи, обмежувальні приписи або програми для кривдників [215].

Не осторонь проблеми залишилася й А. Є. Олійниченко. Авторкою у своїй роботі «Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» (2023 р.) розроблено обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення нормативних положень про обмежувальні заходи у КК України та практики їх застосування. Запропоновано розширення обмежувальних заходів кримінально-правового характеру з метою застосування останніх до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством за ознакою статі, та застосування обмежувальних заходів до неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством та насильством за ознакою статі. Висловлено й обґрунтовано пропозицію криміналізувати систематичне вчинення насильства за ознакою статі та нормативно закріпити поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з насильством за ознакою статі», авторське формулювання якого надається [143].

Варто відзначити дослідження О. М. Сікан «Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони» (2023 р.), у якому здійснено фундаментальне теоретико-правове осмислення сім'ї як соціального інституту, що потребує належного правового захисту, зокрема засобами кримінального права. У роботі ґрунтовно обґрунтовано, що сімейні відносини є не лише базовою формою організації

приватного життя особи, але й невід'ємною складовою суспільного порядку, а отже – об'єктом суспільного інтересу й законодавчої охорони. О. М. Сікан пропонує розширене поняття сім'ї як соціальної групи, що включає не лише шлюбних партнерів (у тому числі тих, чий шлюб не зареєстрований офіційно), але й їхніх дітей, родичів по крові та осіб, пов'язаних родинними зв'язками або веденням спільного побуту. Така сім'я характеризується економічною, психологічною та морально-етичною єдністю, функціонує на основі спільного укладу життя, взаємних прав і обов'язків, що формують самостійний пласт суспільних відносин. Особливої уваги заслуговує позиція дослідниці щодо сімейних відносин як окремого об'єкта кримінально-правової охорони, які мають специфічну структуру та внутрішній зміст, з урахуванням таких елементів, як: суб'єкт (члени сім'ї, включно з неповнолітніми чи залежними особами); предмет (взаємні обов'язки, права, фізична й психологічна цілісність); зміст (реальні життєві зв'язки та соціально-культурна взаємодія в межах родини). Таким чином, дослідження О. М. Сікан є вагомим кроком до інституціонального визнання сім'ї як повноцінного об'єкта кримінально-правового захисту, що дозволяє більш точно адаптувати кримінальне законодавство до соціальних реалій і забезпечити підвищений рівень охорони прав і свобод членів сім'ї в умовах внутрішніх конфліктів і загроз [187].

У 2024 р. Н. В. Висоцькою захищена дисертаційна робота на тему «Призначення обмежувальних заходів за кримінальним законодавством України», в якій дисертанткою обґрунтовано віднесення обмежувальних заходів, що застосовуються до кривдників, до заходів кримінально-правового, а не адміністративного характеру. Об'єктивна необхідність криміналізації суспільно небезпечних виявів домашнього насильства та подальша поява в КК України кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, визначає належність обмежувальних заходів саме до заходів кримінально-правового характеру. Як додатковий аргумент авторка акцентує увагу на штрафі, який може поставати і як адміністративне стягнення, і як покарання, і

лише характер протиправного діяння, що зумовлює накладення штрафу, визначає його галузеву належність [29].

Також, в контексті предмету дослідження заслуговує на увагу робота А. Я. Шугало «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні» [231]. Представлене дисертаційне дослідження є комплексним аналізом кримінально-правової протидії домашньому насильству як законодавчо виокремленому виду насильницької поведінки. Його концептуальною особливістю є системний підхід до домашнього насильства як наскрізного кримінально-правового феномена, що інтегрує фізичні, психологічні, економічні та сексуальні форми посягань у межах сімейно-побутових відносин. На підставі здобутих результатів зроблено висновок, що введення до кримінального законодавства окремої норми про домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) суттєво розширює коло кримінально караних діянь. Зокрема, це дає можливість ефективно реагувати на прояви психічного та економічного насильства, які раніше не охоплювалися диспозиціями інших кримінально-правових норм. У цьому контексті визнається важливість кримінально-правового захисту потерпілих саме від систематичного порушення їх прав, незалежно від наявності тілесних ушкоджень. Окрему увагу приділено критичному аналізу формулювання диспозиції ст. 126-1 КК України. Зокрема, обґрунтовано доцільність виключення згадки про фізичне насильство з її складу, оскільки такі дії можуть бути охоплені нормами Загальної частини КК України про злочини проти здоров'я особи – за відсутності ознаки систематичності. Основний акцент у визначенні складу злочину, як підкреслюється у роботі, слід зосередити саме на ознаці систематичності, яка має криміноутворююче значення.

Насамперед до числа фундаментальних наукових кримінологічних праць, присвячених проблематиці домашнього насильства, слід віднести дослідження Л. В. Крижної «Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.). Ще на початку XXI ст. авторка акцентувала увагу на тому, що соціальні витоки злочинності, зокрема у сфері сімейно-

побутових відносин, є тісно пов'язаними з дисфункціями в економічній, освітній, виховній та інших базових сферах суспільного життя. Відтак, ефективна протидія злочинності неможлива без системних зусиль, спрямованих на усунення відповідних соціальних дисбалансів. Хоча діяльність державних органів і не має безпосередньо на меті зниження рівня злочинності, вона створює основу для її запобігання шляхом впливу на причини й умови її виникнення. У контексті аналізу кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин, Л. В. Крижна виокремлює, насамперед, умисні насильницькі діяння, які посягають на ключові цінності фізичного та психічного статусу особистості – життя, здоров'я, тілесну недоторканість. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони таких злочинів виступає застосування фізичного насильства або загроза його вчинення. На думку дослідниці, до цієї категорії слід віднести діяння, що не лише є суспільно небезпечними, а й виникають як наслідок неправомірного вирішення міжособистісних конфліктів, зумовлених характером сімейно-побутових (невиробничих) взаємин. Їх мотиваційна основа, як правило, пов'язана з ворожістю, заздрістю, помстою, ревнощами, хуліганськими спонуками або прагненням самоствердження через насильство – тобто реалізацією агресивних соціально-психологічних стереотипів поведінки [93, с. 43].

З урахуванням особливостей детермінаційного комплексу домашнього насильства, важливою в контексті кримінологічного осмислення є дисертаційна праця І. П. Васильківської «Кримінологічні аспекти сімейного виховання» (2001 р.). У своїх дослідженнях авторка обґрунтовано дійшла висновку, що саме дефіцити у сфері сімейного виховання виступають одним із ключових чинників, які зумовлюють формування девіантної, зокрема злочинної поведінки неповнолітніх. Васильківська класифікує сім'ї, що створюють передумови для криміналізації особистості, на дві основні групи: 1) Сім'ї з негативною морально-правовою характеристикою батьків – це родини, члени яких самі перебувають у конфлікті із законом або демонструють антисоціальні моделі поведінки. Діти в таких родинях часто стають свідками або жертвами

насильства, зловживання алкоголем, байдужості чи агресії, що сприяє засвоєнню ними девіантних поведінкових патернів. 2) Сім'ї з обмеженими виховними можливостями – це родини, де відсутні достатні ресурси для належного виховання. Авторка пропонує умовно поділити цю категорію на дві підгрупи: – сім'ї, в яких батьки не володіють виховною компетентністю, тобто не вміють належним чином впливати на формування особистості дитини; – сім'ї, де батьки не мають змоги реалізовувати виховну функцію через об'єктивні обставини (психічне або фізичне здоров'я, соціальна ізоляція, матеріальна неспроможність тощо). Таким чином, І. П. Васильківська підкреслює системний взаємозв'язок між несприятливим сімейним мікросередовищем та ймовірністю розвитку у дітей насильницьких або загалом протиправних установок, що, у свою чергу, сприяє відтворенню криміногенних моделей у наступних поколіннях [27, с. 16].

Варто також звернути увагу на кваліфікаційну наукову працю Б. М. Головкина «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень» (2002 р.), яка є вагомим внеском у розвиток кримінологічного вивчення насильницької злочинності в сімейному середовищі. Автор, критично переосмисливши наукові підходи різних дослідників, запропонував власне бачення сутності відповідних кримінальних правопорушень. Зокрема, він дійшов висновку, що умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження, вчинені в сімейно-побутовій сфері, доцільно кваліфікувати як умисні насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, переважно ситуативного характеру, що виникають на ґрунті криміногенних конфліктів між злочинцем і потерпілим. Цей підхід дозволяє не лише виокремити специфіку насильницької поведінки в межах сімейного оточення, а й глибше зрозуміти соціально-психологічну природу конфліктів, що стають детермінантами тяжких злочинів. Особливу увагу в праці приділено ситуативному характеру таких злочинів, що зумовлені тривалим накопиченням напруженості у стосунках, побутовими образами, ревнощами, взаємною агресією чи іншими проявами дисфункціональної взаємодії в родині [40].

Таким чином, робота Б. М. Головкина слугує важливою теоретичною основою для подальшого аналізу сімейно-побутового насильства як феномена з високим криміногенним потенціалом.

У 2006 р. вагомим внеском у розвиток кримінологічної науки стала дисертація В. В. Вітвіцької «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх». У межах свого дослідження авторка звернула особливу увагу на роль сім'ї як базового соціального інституту у процесі первинної соціалізації дитини та формування її морально-правових орієнтирів. Однак, як зазначає дослідниця, в сучасних умовах сім'я нерідко виявляється неспроможною виконувати покладені на неї превентивні функції, що створює сприятливе середовище для формування девіантної поведінки неповнолітніх. На думку В. В. Вітвіцької, така дисфункціональність сім'ї є зумовленою низкою чинників, зокрема: в економічній сфері – масовим безробіттям, затримками чи не виплатами заробітної плати, матеріальною неспроможністю батьків забезпечити базові потреби дитини; у демографічному вимірі – зниженням рівня народжуваності, зростанням кількості неповних і кризових сімей, еміграційними процесами; у політичній сфері – відсутністю ефективного механізму реалізації державної політики з охорони дитинства, формальним підходом до захисту прав дитини; у культурно-моральному аспекті – недостатньою увагою до статевого виховання, морально-етичної підготовки молоді, а також системними недоліками сімейного виховання [31, с. 12–13]. Дослідження В. В. Вітвіцької підтверджує висновок про те, що профілактика злочинності серед неповнолітніх не може бути ефективною без реформування соціального інституту сім'ї та розбудови багаторівневої державної політики у сфері захисту дитинства.

У наступному році було опубліковано монографічне дослідження «Протидія насильству в сім'ї» за редакцією Ю. В. Лисюк, в якому проаналізовано проблеми організації діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з протидії насильству в сім'ї, форм та методів діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо

протидії насильству в сім'ї. Подано науково обґрунтовані пропозиції щодо застосування відповідних форм та методів в їх діяльності та вдосконалення [115].

На особливу увагу заслуговує наукове дослідження О. В. Ковальнової «Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї», захищене у 2008 році. У зазначеній праці авторка здійснила ґрунтовний аналіз як понятійного апарату феномена домашнього насильства, так і функціонального призначення служби дільничних інспекторів міліції в системі заходів його попередження. Особливу увагу приділено дослідженню форм і методів реалізації профілактичної діяльності дільничних інспекторів, а також їхньої взаємодії з іншими суб'єктами у сфері протидії домашньому насильству, зокрема органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та підрозділами органів внутрішніх справ. У результаті аналізу було виокремлено основні напрями удосконалення діяльності зазначеної служби, сформульовано низку теоретичних висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності попереджувального впливу на правопорушення в сімейно-побутовій сфері. Одним із важливих аспектів дослідження є авторське визначення поняття «насильство в сім'ї», яке розглядається як умисна дія чи бездіяльність або погроза їх вчинення фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру з боку члена сім'ї, який має значну фізичну або психологічну перевагу, щодо іншого члена сім'ї. Такі дії, відповідно до позиції авторки, порушують конституційні права і свободи особи як члена суспільства та завдають їй моральної, фізичної, психічної шкоди або шкоди її економічним інтересам [79, с. 165–170].

У процесі дослідження проблематики насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері заслуговує на увагу дисертаційні дослідження О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім убивствам», захищене у 2010 році. У межах цієї праці авторка представила результати поглибленого кримінологічного аналізу подружніх убивств як окремої категорії умисних насильницьких злочинів, що вчиняються в межах

сімейно-побутових відносин. Одним із концептуальних положень дослідження стало обґрунтування того, що життя подружжя має розглядатися як об'єкт кримінально-правової охорони, а подружнє вбивство – як суспільно небезпечне діяння, детермінація якого зумовлена низкою загальносоціальних та індивідуально-психологічних факторів [62, с. 6]; М. Ю. Самченко «Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх» (2011 р.). У межах цієї роботи авторка представила нові наукові положення, що мають значення для подальшого розвитку кримінологічної науки, зокрема у сфері захисту прав і законних інтересів дітей. На думку дослідниці, їх імплементація в практичну діяльність органів державної влади та інститутів громадянського суспільства сприятиме створенню належних умов для повноцінного розвитку дитини, а також забезпеченню ефективної роботи з батьками, які становлять потенційну групу ризику щодо вчинення насильства в сім'ї. Авторка наголошує, що насильство щодо неповнолітніх має давнє й поширене походження, охоплюючи представників різних національностей, віросповідань, соціальних прошарків та економічного статусу. У зв'язку з цим М. Ю. Самченко справедливо підкреслює: економічна нестабільність не є єдиним чи вирішальним чинником, що зумовлює домашнє насильство, адже воно притаманне як соціально неблагополучним, так і матеріально забезпеченим родинам, а також фіксується як у відсталих, так і в розвинених державах [183, с. 6–13]; Л. В. Самарай «Кримінологічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї» (2013 р.), у якому авторка здійснила комплексне вивчення феномену агресивної злочинної поведінки в межах сімейно-побутових відносин. У межах роботи обґрунтовано поняття кримінальної агресії в сім'ї, яке визначається як форма поведінкової реакції одного члена сім'ї щодо іншого, що характеризується використанням сили або погроз із метою заподіяння шкоди, реалізується через прямий напад, акти ворожості та інші дії, що містять ознаки злочину. Авторка запропонувала теоретичну модель об'єктів запобігання кримінальній агресії в сім'ї, у якій акцент зроблено на специфічних деформаціях групової психології. Ці деформації, за її висновками,

на індивідуальному рівні проявляються у вигляді сформованих у процесі соціалізації агресивних установок, переконань та стереотипів, які підвищують вірогідність конфліктної або насильницької поведінки в побуті. Особливої уваги заслуговує авторське визначення агресивної поведінки особи, яка вчинила сімейне насильство, як форми поведінки, зумовленої певним психічним станом, що базується на агресивній особистісній установці. Під такою установкою Л. В. Самарай розуміє сукупність стійких психологічних рис, властивостей і моделей реагування, що можуть бути як вродженими, так і набутими внаслідок несприятливого соціального середовища, та є типовими для осіб, які скоюють суспільно небезпечні діяння в сімейній сфері [182].

Одним із ключових сучасних наукових напрацювань у контексті кримінологічного осмислення проблеми насильства в сім'ї є монографія А. Б. Блага «Насильство в сім'ї: кримінологічний аналіз і запобігання» (2014 р.). У цій праці здійснено всебічне кримінологічне дослідження феномену сімейного насильства, що охоплює кількісно-якісну оцінку поширення цього явища, аналіз соціально-демографічних та психологічних характеристик осіб, які вчиняють насильницькі дії в сім'ї, а також проведено віктимологічне вивчення жертв насильства, що дозволяє глибше зрозуміти механізми виникнення і розвитку насильницької взаємодії в побутовому середовищі.

Авторка обґрунтувала системний підхід до запобігання домашньому насильству, який базується на тріступеневій моделі профілактики: загальносоціальний рівень, що включає широкі соціально-економічні, правові та культурно-виховні заходи; спеціально-кримінологічний рівень, орієнтований на роботу з групами ризику та проблемними соціальними середовищами; індивідуальний рівень, що передбачає адресну роботу з потенційними кривдниками й жертвами, реалізацію програм психологічної допомоги, корекції поведінки та соціального супроводу. На основі здійсненого аналізу А. Б. Блага робить важливий висновок: насильство в сім'ї є не випадковим чи винятковим явищем, а сталою соціальною проблемою, коріння якої сягає глибоких історичних і правових трансформацій, зокрема інституційного закріплення

підлеглого становища жінок і дітей у сім'ї. Саме це, на думку дослідниці, сприяло формуванню в масовій свідомості стереотипів споживацького, об'єктивізаційного ставлення до вразливих членів родини, що і сьогодні значною мірою сприяє відтворенню моделей насильницької поведінки у сімейному середовищі [14, с. 295].

Цікавою у контексті дослідження домашнього насильства є монографія вітчизняної вченої Г. В. Дідківської «Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх», у якій дослідниця ґрунтовно проаналізувала стан та тенденції розвитку злочинності неповнолітніх в Україні, охарактеризувала криміногенність сім'ї та окремі її прояви. Це дало змогу вченій показати необхідність зміни підходів до організації заходів запобігання злочинності неповнолітніх, вироблення конкретних рекомендацій з удосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики у сфері охорони інтересів сім'ї [50, с. 3–7].

У світлі новітніх наукових досліджень, здійснених після набрання чинності Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), окремої уваги заслуговує дисертаційна робота С. В. Романцової «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» (2018 р.). У даному дослідженні представлено комплексне кримінологічне осмислення проблеми сексуального насильства щодо дітей як у ретроспективному, так і в сучасному контексті. Авторкою здійснено аналіз історичних аспектів формування та еволюції поняття сексуального насильства в радянський період, а також окреслено основні тенденції розвитку кримінологічних знань щодо цього явища в умовах незалежної України [178].

У 2019 році було захищено дисертаційне дослідження О. Л. Беспаль «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї», яке становить собою всебічне кримінологічне вивчення зазначеної категорії суспільно небезпечних діянь із позицій виявлення закономірностей їх вчинення та розробки дієвої системи превентивних заходів. У межах дослідження авторкою здійснено ґрунтовний

аналіз стану, структури та динаміки злочинів проти життя і здоров'я дітей, які мають місце у сімейному середовищі. Об'єктом дослідження стали як правопорушення з ознаками домашнього насильства, так і злочини, що супроводжуються тяжкими наслідками для фізичного й психічного здоров'я дитини. На основі вивченого емпіричного матеріалу запропоновано систему заходів запобігання таким злочинам, розподілену за рівнями впливу [10].

Також заслуговує на окрему увагу монографічне дослідження М. В. Корнієнко «Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей» (2019 р.), у якому представлено комплексне осмислення проблеми насильства проти дітей з урахуванням зарубіжного досвіду та перспектив його адаптації до вітчизняних умов. Основною метою роботи стало узагальнення ефективних міжнародних підходів до попередження, виявлення та розслідування насильницьких злочинів щодо неповнолітніх, з подальшим формулюванням концептуальних засад їх впровадження в Україні. У межах дослідження М. В. Корнієнко акцентує увагу на важливості використання інноваційних технологій у боротьбі з насильницькою злочинністю проти дітей. Зокрема, як приклад результативного інструменту, який може бути застосований у національній практиці, авторка наводить мобільний додаток типу «Child ID», розроблений та впроваджений Федеральним бюро розслідувань США. Цей цифровий ресурс дозволяє батькам зберігати актуальні дані про дитину (фотографії, фізичні прикмети, контактну інформацію), що суттєво пришвидшує процес реагування у випадках зникнення або підозри на вчинення насильства. Автор обґрунтовує доцільність впровадження подібного цифрового інструменту в Україні як елементу інтегрованої системи запобігання злочинам проти дітей, підкреслюючи потребу у створенні законодавчої, технічної та організаційної бази для його адаптації. Зазначено, що цифрові платформи можуть виступати не лише як допоміжні засоби розшуку дітей, а й як профілактичний інструмент, що підвищує обізнаність батьків, дозволяє здійснювати моніторинг ризиків та оперативно залучати правоохоронні органи до реагування [90, с. 28].

Вагомий внесок у дослідження проблематики протидії домашньому насильству здійснив вітчизняний науковець М. Г. Кузнєцов у кандидатській дисертації «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання» (2020 р.). У своїй роботі дослідник запропонував авторське тлумачення поняття «домашнього насильства» як об'єкта кримінологічного аналізу, розглядаючи його як кримінологічний феномен, що охоплює фізичні, вербальні, моральні та економічні прояви примусу й образ, метою яких є залякування, домінування та встановлення влади одних членів сім'ї над іншими. Окрему увагу М. Г. Кузнєцов приділяє психологічній детермінації домашнього насильства, визначаючи її як ключову передумову виникнення цього явища. На думку автора, саме специфічний психоемоційний стан жертви, її підвищена віктимність та схильність до перебування в травматичних взаєминах сприяють формуванню стійких насильницьких патернів у сім'ї. Жертва, перебуваючи у стані емоційної чи матеріальної залежності, опиняється у становищі, коли будь-яка конфліктна ситуація може мати насильницьке продовження з боку кривдника [108].

У цьому самому році Г. Н. Собко захистив докторську дисертацію на тему: «Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству» [189], яку присвячено комплексному та всебічному дослідженню кримінально-правових та кримінологічних основ протидії кримінальним правопорушенням, учиненим шляхом застосування психічного насильства; Н. О. Ліщук на тему: «Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання» (2020 р.). У дослідженні здійснено аналіз наявних у науковій літературі підходів до визначення поняття *жінки-жертви насильницьких дій* та сформульовано авторське визначення цього терміна. Під жінкою-жертвою насильницьких дій пропонується розуміти особу жіночої статі, якій унаслідок злочину було завдано фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди всупереч її волі, причиною чого стала її вразливість, зумовлена особливим соціально-рольовим статусом у суспільстві. Такий підхід враховує як кримінально-правовий аспект спричиненої шкоди, так і соціокультурні

чинники, що формують системну нерівність і сприяють віктимізації жінки [118].

Далі, у 2021 р. О. С. Дмитращук провів дослідження на тему: «Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України» (2021 р.), яка присвячена дослідженню феномену домашнього насильства та діяльності службових і посадових осіб Національної поліції щодо запобігання вказаному соціально-правовому явищу в Україні [53];

Вагомим і актуальним науковим напрацюванням у сфері дослідження домашнього насильства є дисертаційне дослідження Н. А. Стасюк «Кримінологічна характеристика домашнього насильства» (2022 р.). У цій роботі здійснено системний аналіз чинників, що детермінують вчинення домашнього насильства, з позицій сучасного соціально-правового контексту, зокрема умов, викликаних повномасштабною військовою агресією проти України. Домашнє насильство, відповідно до авторського підходу, розглядається через призму детермінаційного комплексу, до якого включено низку взаємопов'язаних негативних факторів, що формують соціальне середовище, сприятливе для реалізації насильницької поведінки. Важливою ініціативою, обґрунтованою в межах дисертації, є пропозиція щодо впровадження нового інституційного механізму – Представника Уповноваженого Верховної Ради України з питань запобігання та протидії домашньому насильству. Такий органічно інтегрований у систему омбудсманського контролю інститут має стати інструментом незалежного нагляду, моніторингу, координації зусиль держави і громадськості у сфері захисту прав потерпілих від домашнього насильства, особливо в кризових умовах [190]. Таким чином, дослідження Н. А. Стасюк не лише актуалізує кримінологічне осмислення проблеми, а й пропонує конкретні механізми інституційного реагування, адаптовані до сучасних безпекових викликів в Україні

Також не можна оминати увагою роботу Ю. С. Лимаренко на тему: «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалом Харківського

регіону» (2023 р.), в якому охарактеризовано соціально-економічні та інші ознаки Харківського регіону, які ілюструють можливість вивчення детермінаційних чинників домашнього насильства на його прикладі, з подальшим застосуванням результатів дослідження на території всієї України, оскільки ознаки цього явища мають свій прояв майже в кожному населеному пункті держави [114].

Апогеєм наукових знань щодо запобігання домашньому насильству стала робота Д. М. Тичини у 2024 р. на тему: «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні», в якій реалізовано доктринальний підхід до формування в їх єдності кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих засад запобігання домашньому насильству в Україні з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем в цій криміногенній надзвичайно чутливій соціальній сфері [204]. Автором розроблено цілісну концепцію запобігання домашньому насильству в Україні, яка ґрунтується на міжнародних стандартах захисту прав і свобод людини та спирається на апробовану вітчизняну і зарубіжну практику застосування системи скоординованих заходів. Концепція охоплює три взаємопов'язані блоки: кримінально-правові заходи, що базуються на ознаках кримінальних правопорушень, пов'язаних із фізичним, психологічним, економічним і сексуальним насильством; кримінологічні механізми, які передбачають аналіз кількісних і якісних показників правопорушень, вивчення особистісних характеристик правопорушників і жертв, а також чинників, що сприяють віктимізації; кримінально-виконавчі інструменти, які включають оцінку особи засудженого, застосування карально-виховного впливу в умовах установ виконання покарань, а також розвиток пробаційних програм. У межах концепції визначено та запропоновано до впровадження комплекс науково обґрунтованих правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, виховних і поведінкових інструментів, зокрема: системи моніторингу сімейно-побутових відносин; методик виявлення та усунення

(нейтралізації, мінімізації, послаблення) криміногенних та віктимогенних чинників; впровадження ефективних правових і регуляторних рішень (у тому числі міжвідомчого характеру) уповноваженими суб'єктами. Окрему увагу в межах концепції приділено інституціалізації сімейної кримінології (кримінофамілістики) шляхом започаткування та інтеграції у навчальні програми закладів вищої освіти спеціального освітнього курсу, спрямованого на підготовку фахівців із профілактики домашнього насильства та аналізу кримінальних ризиків у родинному середовищі [205, с. 6].

У 2024 р. продовженням роботи попередника стала праця К.М. Буряк «Теорія та практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні: теорія та практика» [23], у якій сформульовано й науково обґрунтовано кримінологічну модель запобігання злочинності у сімейній сфері, яка є цілісною системою взаємопов'язаних елементів, спрямованих на зниження рівня кримінальних правопорушень у сімейно-побутовому середовищі. До її змістовних компонентів включено: – моніторинг кримінологічної ситуації у сімейній сфері з метою виявлення динаміки, структури та латентності таких правопорушень; – розробку державної концепції протидії та запобігання злочинності у сфері сімейних відносин як стратегічного документа, що визначає базові принципи та пріоритети державної політики; – налагодження міжвідомчої взаємодії суб'єктів запобігання, зокрема органів внутрішніх справ, соціальних служб, освітніх установ, громадських об'єднань та медіа, з метою створення ефективного механізму раннього виявлення та реагування на випадки домашнього насильства; – визначення напрямів імплементації кращих міжнародних практик охорони сім'ї та забезпечення прав осіб, які постраждали від сімейного насильства; – удосконалення правових, організаційних та інституційних механізмів протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим кривдниками чи кривдницями, з акцентом на персоніфіковану відповідальність, реабілітацію жертв і ресоціалізацію правопорушників.

Запропонована модель передбачає інтеграцію національного досвіду з міжнародними підходами та спрямована на формування комплексної системи

профілактики, реагування і захисту вразливих категорій осіб у сімейно-побутовій сфері. Дотичними до проблематики запобігання домашньому насильству є напрацювання вчених-адміністративістів, зокрема О. Д. Коломоєць «Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» (2010 р.), Н. Б. Шамрук «Адміністративно-правові засади взаємодії суб'єктів протидії насильства в сім'ї» (2012 р.), Г. О. Горбової «Адміністративно-правове регулювання протидії насильства в сім'ї» (2015 р.), О. М. Ткаленко «Адміністративно-праве забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей» (2016 р.), М. М. Легенської «Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства» (2019 р.), Н. В. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.), І. В. Скакун «Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству» (2020 р.), М. В. Бакаїм «Адміністративно-правова характеристика діяльності суб'єктів запобігання та протидії правопорушенням у сімейно-побутовій сфері» (2021 р.), К. В. Довгунь «Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» (2021 р.), І. А. Горбач-Кудря «Адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству» (2021), А. В. Томчук «Адміністративно-правові засади реалізації державної політики щодо запобігання домашньому насильству» (2021 р.), М. А. Нерода «Адміністративно-правові засади протидії домашньому насильству» (2023 р.), Н. В. Семікоп «Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту дітей від домашнього насильства» (2024 р.).

З одного боку, адміністративні правопорушення за своєю правовою природою не можуть розглядатися як структурний елемент кримінологічної характеристики домашнього насильства, оскільки не досягають порогу

кримінальної караності та не належать до сфери кримінального права. Водночас, з іншого боку, на етапі ранньої профілактики кримінальних правопорушень надзвичайно важливим є своєчасне реагування уповноважених суб'єктів і на факти вчинення адміністративних деліктів, пов'язаних із домашнім насильством, зокрема передбачених ст. 173-2 КУпАП.

Така взаємодія правових режимів (адміністративного та кримінального) забезпечує запобіжний контроль за поведінкою осіб, схильних до домашнього насильства, дозволяє фіксувати перші прояви девіантної поведінки та реалізовувати заходи корекційного впливу ще до моменту вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, накладення адміністративних стягнень, винесення термінових заборонних приписів, постановка на профілактичний облік – є ключовими інструментами раннього втручання у ситуації ризику ескалації насильства.

Таким чином, у межах кримінологічного аналізу доцільно розглядати адміністративні правопорушення не як елемент складу домашнього насильства, а як важливий індикатор та фактор первинної профілактики, що має значення для формування ефективної системи запобігання злочинам у сімейному середовищі [130].

Окремі проблемні питання домашнього насильства стали предметом досліджень учених в галузях й кримінального процесу та криміналістики (А. О. Антощук, І. А. Ботнаренко, Т. В. Іщенко, Ю. Б. Комаринська, Р. В. Кифлюк, О. В. Пчеліна, В. В. Топчій, Ю. М. Чорноус та ін.); педагогіки та психології (Т. Ф. Алексєєнко, Е. О. Базалук, В. В. Гальцова, А. С. Заєць, О. І. Зінсу, Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміна, Я. Ю. Кондратьєв, А. О. Лігоцький, В. С. Медведєв, Л. І. Мороз, О. М. Нестеренко, А. Б. Рацул, В. М. Синьов, Л. М. Сукмановська, с. М. Скуріхін, Н. Д. Туз, с. І. Яковенко та ін.).

Таким чином, варто наголосити, що однією із нагальних загальносвітових проблем, що потребують свого вирішення на державному рівні, є домашнє насильство. Це явище є серйозною соціальною проблемою, яка не лише

порушує права і свободи особи, однак, і здійснює згубний вплив на її подальше психосоціальне благополуччя. Тому недарма, серед стратегічних пріоритетів діяльності державних правоохоронних інституцій, зокрема Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції України, безумовним є запобігання та протидія домашньому насильству [130]. Проведений аналіз наукових доробків проблем запобігання домашньому насильству в Україні дозволяє виокремити «незалежний», «імплементацийний» та «воєнний» періоди, які засвідчують відсутність чітких кримінально-правових й кримінологічних стратегічних орієнтирів, а державна політика у сфері запобігання домашньому насильству залишається фрагментарною, несистемною та недостатньо скоординованою.

1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні

У сучасних умовах євроінтеграції України особливої актуальності набуває проблема домашнього насильства як складного соціально-правового явища, що віддзеркалює глибинні трансформації суспільного та приватного життя. Зміна суспільних цінностей, посттоталітарна амбівалентність, фрагментарність соціальних норм і зближення правових систем зумовлюють переосмислення моделей правової поведінки, зокрема у сфері сімейних відносин. Глобалізаційні процеси, що супроводжуються гуманізацією права та посиленням ролі природно-правових підходів, актуалізують потребу у створенні ефективних механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству.

Українське суспільство переживає структурні трансформації, які передбачають відмову від усталених стереотипів поведінки в родинному та побутовому середовищі. У цьому контексті сім'я постає як індикатор морального, правового й аксіологічного стану суспільства, що безпосередньо впливає на формування демографічного потенціалу нації. Водночас соціальна

стратифікація, поглиблення економічної нерівності та шаблонні підходи до вирішення сімейних конфліктів сприяють поширенню домашнього насильства. Домашнє насильство є специфічною формою насильницьких правопорушень, у якій відображаються й репродукуються соціальні девіації та деструктивні моделі поведінки. Це явище охоплює широке коло суспільних і приватних відносин, спричиняючи істотні негативні наслідки: зниження соціального й економічного потенціалу, зростання рівня психоемоційних розладів, соціального сирітства, безпритульності та демографічних втрат. Таким чином, подолання домашнього насильства є важливою умовою побудови правової держави, зміцнення інституту сім'ї та формування цілісного, здорового суспільства [70].

На думку Д. М. Тичини та А. В. Савченка, ретроспективний аналіз кримінального законодавства, що в різні історичні періоди регламентував охорону сімейних відносин від суспільно небезпечних посягань, дозволяє простежити еволюцію системи кримінально-правових заборон і санкцій, виявити об'єктивні передумови криміналізації насильства в сім'ї й домашнього насильства, а також сформулювати науково обґрунтовані підходи до вдосконалення кримінально-правової охорони інституту сім'ї з урахуванням історичного досвіду, сучасних соціально-правових реалій та стратегічного курсу України на європейську інтеграцію [207, с. 352; 180, с. 38].

Інститут запобігання правопорушенням у сфері сімейно-побутових відносин має глибоке історичне підґрунтя, однак найбільш ефективні механізми його реалізації сформувалися в період здобуття Україною незалежності та впровадження європейського вектора правового розвитку. У цьому контексті періодизація виступає науково обґрунтованим інструментом поділу історичного процесу на основні етапи, які суттєво відрізняються за своїм змістом, динамікою та соціально-правовими характеристиками відповідно до об'єктивних закономірностей суспільного поступу [141, с. 99].

Перший етап – звичаєвий (IX–XVI ст.), що характеризується регулюванням суспільних відносин переважно нормами звичаєвого права, де

домашнє насильство не виокремлювалось як окремий вид протиправної поведінки, а оцінювалося через призму шкоди роду, сім'ї або громади [72]. Однак, поступово на теренах України відбувається проникнення норм писаного права (зокрема, Литовські статuti), в яких спостерігається фрагментарне правове врегулювання актів насильства в побутовій сфері, з формуванням перших ознак кримінально-правової оцінки домашнього насильства.

До прийняття християнства у 988 році основним регулятором сімейно-побутових відносин на території давньої Русі виступали соціальні норми, що формувалися на основі звичаєвого права. Ці норми визначали порядок взаємин у родині та закріплювали суспільно схвалені моделі поведінки подружжя в повсякденному житті. Взаємовідносини між чоловіком і жінкою були підпорядковані патріархальним уявленням, за якими чоловік виконував функції захисника і годувальника, а жінка – матері та охоронниці домашнього вогнища. Варто наголосити, що відповідно до язичницьких традицій того часу жінка сприймалася як власність чоловіка, над якою він мав фактично необмежену владу [177, с. 92].

Завдяки християнізації Русі, заміжня жінка перестала розглядатися як винятково власність чоловіка і частково отримала право на захист з боку церкви, яка взяла функцію з формування культури сімейного життя і регулятора сімейно-побутових відносин між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми [147, с. 75]. Водночас варто зауважити, що раннє християнство допускало застосування тілесних покарань у процесі виховання, розглядаючи їх як засіб формування поваги до батьків і старших. Як зазначає Л. М. Сукмановська, релігія відіграла суттєву роль у закріпленні домінантного становища чоловіка в родині. У священних писаннях більшості світових релігій, зокрема й християнства, містяться положення, що підкреслюють перевагу чоловіків над жінками, які протягом століть використовувалися для обґрунтування їх підлеглого статусу. У багатьох релігійних традиціях толерується або навіть заохочується домінування чоловіків у родинному житті, включаючи фізичне покарання жінок та дітей. Таким чином, релігійні

інституції історично сприяли формуванню й закріпленню суспільних і правових уявлень, норм і цінностей, що підтримували владу чоловіка як соціально й духовно виправдану [193, с. 272–273].

Домашнє покарання дружини та дітей у той період мало характер надмірного виховного впливу й сприймалося як невід’ємна складова патріархальних сімейних відносин, що ґрунтувалися на традиційних уявленнях про підлеглу роль жінки, матері та інших членів родини. Хоча церковна доктрина прямо не забороняла фізичні методи «виправлення» поведінки жінок і дітей, вона водночас засуджувала нанесення тяжких тілесних ушкоджень. Запобігання жорстокості реалізовувалося переважно через морально-релігійні засоби впливу: проповіді, дотримання церковних обрядів, участь у таїнствах, читання молитов і, за потреби, направлення винної особи до монастиря для покаяння [207, с. 353].

Варто зазначити, що в цей історичний період чіткого розмежування між кримінальним і цивільним судочинством не існувало. Судовий процес мав обвинувально-змагальний характер, у межах якого зберігався суттєвий вплив норм звичаєвого права, а також діяв принцип соціальної стратифікації, що забезпечував привілейоване становище окремих учасників судового розгляду залежно від їхнього соціального статусу [35, с. 84].

Ще одним важливим джерелом права того часу були князівські церковні устави, які в науковій літературі розглядаються як пам’ятки давньоруського церковного права. Зокрема, Церковний устав князя Володимира, що набув поширення на всій території Київської Русі та був відомий за її межами, містив низку положень, які закріплювали передачу під юрисдикцію церкви справ, пов’язаних із внутрішнім життям сім’ї. Таким чином, церковна влада почала відігравати провідну роль у регулюванні сімейно-побутових відносин, зокрема у питаннях моралі, виховання та відповідальності за порушення релігійних і етичних норм [216, с. 203].

Устав князя Ярослава Володимировича є однією з найменш досліджених пам’яток давньоруського права, яка окреслює межі церковної юрисдикції у

феодальну добу. Цей документ відображає прагнення церкви посилити контроль над шлюбно-сімейними відносинами з метою викорінення язичницьких традицій. Уставом заборонялися шлюби між родичами, двоєженство, самовільне розірвання шлюбу; встановлювалася відповідальність за народження дитини поза шлюбом і за позашлюбні статеві зв'язки загалом. Передбачалися також санкції щодо батьків, які змушували дітей до шлюбу проти їхньої волі, за побиття жінкою чоловіка, бійки між жінками, а також за непокору батьківській владі [72, с. 66; 223, с. 36–37].

У наступні століття правове регулювання сімейних відносин змінювалося відповідно до законодавства держав, до складу яких входили українські землі. Попри це, основним регулятором сімейних справ тривалий час залишалося українське звичаєве (копне) право – неписані норми, сформовані традиціями громади. Ці норми мали настільки вагоме значення, що з ними змушені були рахуватися як церковні, так і державні правові інституції. Зокрема, згідно з усталеним правовим звичаєм, в Україні чоловік вважався повноправним лише після укладення шлюбу – незалежно від віку, неодружений чоловік залишався у статусі парубка [216, с. 204].

У часи перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Польського королівства основним джерелом права, що регулював тогочасні відносини, були Литовські статuti [191] у трьох редакціях – 1529, 1566 та 1588 рр.

Положення церковних уставів князів Володимира та Ярослава, що передбачали відповідальність за кримінально карані діяння проти сім'ї та моралі, були частково інтегровані до складу *Литовського статуту* 1529 р [78, с. 177]. Цей документ, окрім іншого, містив норму про відповідальність батька за ухилення від утримання дітей. Зазначене порушення підлягало кримінальному переслідуванню лише у випадку, коли особа не тільки покидала дітей, а й переховувалася на ворожих територіях, що, крім соціального, мало також превентивний вплив у контексті запобігання державній зраді [211, с. 81–82].

Постанови церковного Собору 1551 р. визнавали інститут шлюбу та сім'ї одним із ключових засобів боротьби зі статевою розбещеністю, що, у свою чергу, розглядалося як джерело різноманітних правопорушень.

У *II Литовському Статуті* 1566 р. було розширено перелік кримінально-караних діянь проти сім'ї: зокрема, запроваджувалася відповідальність за викрадення чужої дитини, а також за образу батьків з боку дітей [196, с. 34]. У період Визвольної війни, поряд із нормами Литовських статутів, у правозастосовчій практиці дедалі активніше застосовувалися положення звичаєвого козацького права, що сформувалося в умовах Запорізької Січі [134].

III Литовський статут передбачав диференційоване ставлення до дітей залежно від їхнього правового статусу. Зокрема, права дитини залежали від того, чи була вона народжена в законному шлюбі. Так звані «незаконнонароджені» діти не користувалися загальною правовою охороною: за їхнє вбивство винний не підлягав особистому покаранню, а лише мав сплатити матері штраф, розмір якого був порівняно незначний.

Судовий процес у цей період зберігав єдність цивільного та кримінального судочинства. Обвинувачення в суді підтримував позивач, на якого також покладалося збирання та подання доказів. Позивач мав право на будь-якому етапі процесу відмовитися від позову, укласти мирову угоду або пробачити правопорушника [119, с. 50–51].

У цей же час у країнах Західної Європи регулювання сімейно-побутових відносин ґрунтувалося переважно на канонічному праві. Домінування католицької церкви забезпечувало їй пріоритет у питаннях, пов'язаних із шлюбом, мораллю та родинним життям. Проте з XV–XVII століть спостерігається перехід до визнання шлюбу як акта громадянського стану, що поступово відокремлював сімейне право від церковної юрисдикції. Такий підхід почали застосовувати Велика Британія, Франція, Німеччина, що означало поступове обмеження церковного впливу на правове регулювання шлюбно-сімейних відносин [76, с. 20].

Як зауважує О. Є. Бабенко, навіть за умов панування канонічного права відносини між подружжям зберігали елементи правової нерівності, що проявлялися у повній владі чоловіка над дружиною, її юридичній залежності та обмежених майнових правах. Усе це свідчить про спільну для європейських правових культур того часу рису – наявність значної гендерної нерівності, зумовленої патріархальними засадами, традиціями, культурою та релігією [3, с. 173].

Другий етап – козацький (XVII – початок XVIII ст.), що ознаменувався активним застосуванням норм звичаєвого та військового права у межах козацької державності, де превалювали морально-релігійні підходи до регламентації поведінки в сім'ї, а також передбачалося суворе покарання за прояви жорстокості, особливо щодо жінок та дітей. У процесі складного історичного розвитку визначальною силою і формою духовного об'єднання українського суспільства стало козацтво.

Епоха козацтва стала фундаментальним етапом у формуванні національної духовності українського народу, яка досягла свого культурного й морального апогею. У контексті історії України важко віднайти інше явище, що мало б настільки глибокий і багатогранний вплив на формування державницької ідентичності та історичної долі народу. Козацькі традиції виховання, як важливий складник української та світової педагогічної спадщини, втілювали духовні засади нації – ідеали свободи, демократизму, гідності та незалежності – і відображали внутрішнє духовне ядро українського суспільств [81, с. 120].

У період козаччини, коли чоловіки-козаки часто були віддалені від родини через військову службу, провідна роль у вихованні дітей та збереженні родинного укладу належала українській жінці-козачці. Саме вона ставала не лише берегинею домашнього вогнища, а й активною творчиню моральних, духовних і культурних цінностей, що формували підґрунтя української національної ідентичності. У цей історичний період жінка посідала рівноправне з чоловіком становище в соціальному й юридичному вимірах. Поки чоловік

виконував обов'язки на Січі, жінка самостійно вела господарство, виховувала дітей та підтримувала родинні традиції. Для дітей мати була моральним орієнтиром, а основними засадами виховання виступали милосердя, доброта, щирість і повага до знедолених – риси, що глибоко вкоренилися в образі жінки-козачки як носійки духовної сили й моральної стійкості нації [81, с. 122].

У контексті правових джерел періоду козацької державності слід зазначити, що вже на початку XVI ст. значна частина українських земель (Лівобережжя, Слобожанщина, Правобережжя та Південна Україна) перебувала під юрисдикцією Російської імперії. Царський уряд, послідовно ліквідуючи залишки політичної автономії України, запроваджував загальноімперську адміністративну систему та уніфіковані нормативно-правові акти, зокрема *Судебники* 1497 і 1550 рр [190, с. 25–26].

У той же час, у середині XVI століття на території Запорізької Січі сформувалася власна система судочинства. Судові органи не відокремлювалися від адміністративної влади, а найвищою судовою інстанцією виступала загальна козацька рада. Безпосереднє здійснення судових функцій покладалося на кошового отамана і військового суддю. Розгляд кримінальних справ здійснювався на основі норм звичаєвого права, при цьому забезпечувалася рівність усіх сторін перед судом [68, с. 6].

У подальшому окремі правові положення *Соборного уложення* 1649 р. та *Військового артикула* торкалися регулювання сімейних відносин. Зокрема, вперше встановлювалася відповідальність повнолітніх дітей за відмову утримувати своїх батьків у похилому віці (ст. 5), а також санкції щодо неодружених осіб, які народили дитину поза шлюбом [82, с. 155]. Водночас, відповідно до норм *Соборного уложення*, діти не мали права скаржитися на батьків, тоді як батьки, винні у вбивстві власних дітей, каралися лише річним ув'язненням. Натомість за посягання на життя батьків з боку дітей передбачалося жорстоке покарання – «без усякої пощади». Ця правова нерівність була скасована лише в 1716 році.

Третій етап – імперський (середина XVIII – початок XX ст.), у межах якого вплив імперського законодавства призвів до формалізації відповідальності за насильницькі дії, проте без окремого виділення домашнього насильства як самостійного об'єкта кримінально-правового захисту.

На відміну від східних територій сучасної України, де законодавство формувалося під впливом Російської імперії, на західноукраїнських землях із 1772 р. почало діяти австрійське, а з 1867 р. – австро-угорське право. Потужний вплив західноєвропейської правової традиції позначився на всіх аспектах суспільного життя – освіті, вихованні, культурі, моральних нормах. Зокрема, тілесні покарання, що раніше практикувалися в родині, стали сприйматися як ознака поганого тону та поступово витіснялися гуманнішими формами виховного впливу [190, с. 28].

Ідеї гуманізації виховання знайшли нормативне закріплення у ряді законодавчих актів середини XIX століття. Важливим етапом стало прийняття *Уложення про покарання кримінальні та виправні* 1845 р., яке вперше виокремило в окремий розділ злочини проти сімейних прав – «Про злочини проти прав сімейних». Якщо у попередніх кодексах відповідні норми фігурували як поодинокі статті, то нове Уложення містило цілу низку глав, що істотно змінили підхід до кримінально-правової охорони сім'ї.

Зокрема, глава 2 – *«Про зловживання батьківською владою і злочинах дітей проти батьків»* – вперше передбачала кримінальну відповідальність за насильницькі дії батьків та осіб, які їх замінюють, щодо неповнолітніх дітей. За вчинення таких дій передбачалося тюремне ув'язнення, що засвідчувало фактичну законодавчу заборону фізичного насильства в родині. Також було запроваджено кримінальну відповідальність за залучення осіб до 17 років до жебрацтва чи аморальної діяльності, примус до роботи в промисловості (на заводах, фабриках, у гірничій справі) та до вступу в шлюб осіб, які не досягли 21 року. Окрім позбавлення волі, за подібні злочини могло застосовуватися додаткове покарання у вигляді позбавлення батьківських прав. Глава 3 цього ж розділу – *«Про злочини проти союзу родинного»* – передбачала покарання за

інцест, з урахуванням обтяжувальних обставин у разі насильницького характеру діяння [217].

Як зазначає О. В. Харитонова, право суду на позбавлення батьківських прав необхідно розглядати як додаткову санкцію, що застосовується на розсуд суду [221, с. 30]. Водночас слід зауважити, що діти, які проявляли непокору, могли бути ув'язнені на короткий строк за вимогою батьків. До злочинів, що вчинялися дітьми щодо батьків, належали нанесення тілесних ушкоджень батькові та злісна непокора батьківській владі.

Правове регулювання кримінального судочинства на територіях України, які перебували під контролем Російської імперії у XVIII–XIX ст., поступово уніфікувалося з імперським законодавством. У 1840–1842 рр. на цих землях було запроваджено *Звід законів Російської імперії*, в якому, зокрема, в розділі X «Про злочини проти життя, здоров'я, волі та честі» було передбачено відповідальність за злочини проти членів сім'ї. Так, умисне вбивство батька чи матері (ст. 1449) вважалося найтяжчим злочином. Наступними за ступенем суспільної небезпеки визнавалися умисні вбивства інших родичів, зокрема подружжя, дітей, онуків, дідів і баб, а також вихователів або утримувачів (ст. 1451). Водночас материнське вбивство новонародженого позашлюбного немовляти розглядалося як злочин із пом'якшувальними обставинами.

Закон також вимагав безумовного поважного ставлення дітей до батьків. Наприклад, скарги дітей на особисті образи з боку батьків судами до розгляду не приймалися (ст. 168 ч. 1 т. X Зводу законів), натомість батьки мали право застосовувати до дітей «домашні виправні заходи» (ст. 165 ч. 1 т. X). У разі їх неефективності закон дозволяв за наполяганням батьків ув'язнення дитини на строк від 2 до 4 місяців (ст. 1592 Уложення про покарання кримінальні та виправні) [58, с. 73–74].

Як справедливо зазначає М. Ю. Самченко, попри поступову еволюцію кримінального законодавства Російської імперії в напрямі врегулювання домашнього насильства, відповідні норми залишалися фрагментарними, поодинокими та позбавленими системності [183, с. 30–31].

Четвертий етап – радянський (1920-ті рр. – 1991 р.), що відзначався загальноідеологічним підходом до регулювання правовідносин у сім'ї, де насильство розглядалося як «антисоціалістичне» явище, але поза межами спеціального кримінального законодавства; замість цього акцент робився на адміністративному впливі, перевихованні, громадському осуді.

Революція 1905 р., Перша світова війна, численні повстання та громадянська війна спричинили значні демографічні втрати, що призвело до зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Унаслідок цього в післяреволюційні роки в Україні розпочалася криза патріархальної сім'ї. Спроби держави створити дитячі комуни та сирітські табори не дали позитивного результату, а соціальне становище безпритульних лише погіршувалося [190, с. 30].

Як зазначає В. В. Землянська, у 1917–1922 рр. на території України фактично продовжувало діяти дореволюційне законодавство Російської імперії, із частковими змінами, внесеними Тимчасовим урядом. Гетьманські органи влади переважно зберігали нормативну базу попереднього періоду, вносячи зміни лише щодо функціонування військово-судових установ [69, с. 14].

У період 1918–1922 рр. кримінальне судочинство в Україні здійснювалося на підставі ряду нормативних актів радянського періоду, зокрема: Постанови Центрального виконавчого комітету рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України *«Про введення народного суду на Україні»* (1918), Декрету Ради народних комісарів УРСР *«Про суд»* (1919), а також *Тимчасового положення про народний суд і революційні трибунали УРСР* [185, с. 39].

У подальшому в Українській РСР функціонували три основні редакції кримінальних кодексів: КК УРСР 1922 р [98], КК УРСР 1927 р [99] та КК УРСР 1960 р [97]. Аналіз положень цих нормативних актів дає змогу охарактеризувати підхід радянської держави до кримінально-правової охорони сімейно-побутової сфери.

Кардинальні зміни у державній політиці щодо шлюбу та сім'ї настали після Жовтневої революції 1917 р., що знайшло своє відображення у *КК УРСР 1922 р.* Проте, незважаючи на масштабність змін, кодекс не містив ані спеціального розділу, ані окремої статті, присвяченої відповідальності за насильство в сім'ї. Державне регулювання шлюбно-сімейних відносин здійснювалося через систему загальних кримінально-правових заборон, зокрема за:

- приховування обставин, що перешкоджають укладенню шлюбу;
- подання неправдивих відомостей при його реєстрації;
- ненадання відомостей про народження або смерть;
- викрадення чи підміну дитини;
- залишення в небезпеці осіб, за яких особа несе обов'язок піклування;
- доведення до самогубства;
- статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості;
- розбещення неповнолітніх [98].

КК УРСР 1927 р., як і попередній, не передбачав прямої криміналізації домашнього насильства. Лише окремі статті опосередковано торкалися захисту учасників сімейних відносин. Натомість зміни торкнулися, зокрема, норми про ухилення від сплати аліментів: обов'язковою ознакою складу злочину було визначено злісність такого ухилення. Також було криміналізовано примушування до зайняття жебрацтвом

Упродовж перших десятиліть радянської влади пріоритетом державної політики залишалася боротьба з контрреволюцією, бандитизмом та забезпеченням політичної стабільності. Саме тому до початку 1930-х рр. питання запобігання правопорушенням у сфері сімейно-побутових відносин залишалось поза увагою правоохоронних органів [67, с. 39–40].

Особи, які вчиняли насильство в родині, підпадали під загальний адміністративний нагляд радянської міліції. Профілактична діяльність зосереджувалася на особах, які злісно ухилялися від суспільно корисної праці, вели паразитичний або антигромадський спосіб життя. Для цього міліціонери

були наділені повноваженнями застосовувати адміністративно-правові заходи примусу, зокрема: передавати справи до громадських судів, залучати до охорони громадського порядку комендантів та керуючих будинками, входити у житлові приміщення громадян для припинення правопорушень, а також застосовувати гамівні сорочки, зв'язування й інші засоби обмеження у випадках буйної поведінки, у тому числі щодо сімейних правопорушників [197, с. 34].

Для посилення профілактичного впливу правоохоронці могли офіційно викликати громадян до міліції з метою їх реєстрації та винесення застережень про неприпустимість антигромадської поведінки. Такі застереження виносили як керівники правоохоронних органів, так і дільничні інспектори.

Після завершення Другої світової війни радянська держава спрямувала свої зусилля на мобілізацію суспільства для реалізації утопічної концепції побудови комунізму. У цьому процесі особливе значення надавалося ролі сім'ї, її охороні як важливої складової ідеологічної єдності. За спостереженням Н. В. Лесько, масштабні демографічні втрати мали потужний вплив на колективну свідомість і ментальність повоєнного покоління, що, у свою чергу, відобразилося на структурі родинних і суспільних відносин [113, с. 87].

Однак питання насильства в сім'ї в офіційній радянській науці та публіцистиці висвітлювалося вкрай обмежено. У зв'язку з цим А. Б. Блага у своїх дослідженнях використала фольклорні джерела та газетні матеріали, які засвідчили, що від 20 до 30 % сюжетів містили ознаки різних форм домашнього насильства [14, с. 33].

У 1960 р. було прийнято нову редакцію КК УРСР, який, як і попередні, не містив спеціального розділу або глави щодо кримінальних правопорушень у сфері сімейних відносин [97; 131, с. 252]. Водночас у 1960-х роках з'явилася низка нормативних актів, спрямованих на регулювання профілактичної діяльності органів внутрішніх справ у побутовій сфері. Зокрема, Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. «Про посилення відповідальності за

хуліганство» закріпив адміністративні санкції за скандали, порушення тиші та домашні конфлікти, які відтепер класифікувалися як хуліганські прояви [170].

Ретроспективний аналіз правозастосовної практики радянського періоду засвідчує, що держава фактично ігнорувала проблему домашнього насильства, оскільки кримінально-правова система була орієнтована на захист переважно державних, а не особистих інтересів. Утім, у 1970-х рр. проблема насильства в родині почала усвідомлюватися на міжнародному рівні. У країнах Західної Європи та Північної Америки подружнє насильство було визнане соціально неприпустимим явищем [193, с. 272–273].

Поштовхом до актуалізації проблеми домашнього насильства стали активні дії міжнародного жіночого руху, який звернув увагу світової спільноти на вразливість жінок як основної категорії постраждалих від домашнього насильства з боку чоловіків, братів, батьків. Таким чином, боротьба з домашнім насильством спершу розглядалася як елемент загальної стратегії захисту прав жінок.

На рубежі 1980–1990-х рр. Україна почала поступово переорієнтовуватись на європейську модель реагування на домашнє насильство. Із проголошенням незалежності та прийняттям нових політико-правових орієнтирів питання боротьби з насильством у сім'ї вперше постало в центрі уваги на державному рівні. Із 1990 р. розпочався етап активного формування інституту запобігання та протидії правопорушенням у побутово-сімейній сфері. У нормативно-правових актах цього періоду простежується зміна концептуальних підходів: від радянської моделі, заснованої на адміністративному контролі, пільгах і соціальних виплатах, до європейської моделі, орієнтованої на чітку правову відповідальність і захист прав потерпілих.

Таким чином, друга половина ХХ ст. ознаменувалася поступовим переосмисленням ролі особистості в правовій системі, зростанням уваги до захисту прав людини та формуванням підходів до комплексного вирішення проблеми домашнього насильства, що стало передумовою для сучасного

українського антикримінального законодавства у сфері захисту сімейних відносин.

У радянський період (1917–1991 рр.) кримінально-правове регулювання сімейно-побутової сфери в Українській РСР характеризувалося фрагментарністю, ідеологізованістю та підпорядкуванням інтересам держави. Незважаючи на масштабне реформування правової системи після Жовтневої революції та прийняття КК 1922, 1927 і 1960 рр., поняття «домашнє насильство» залишалося поза межами прямої криміналізації. Норми, що стосувалися охорони сімейних відносин, стосувалися лише окремих аспектів – злісного ухилення від сплати аліментів, залишення в небезпеці осіб, викрадення дітей, розбещення неповнолітніх тощо. У центрі правового захисту перебувала не сім'я як соціальна цінність, а інтереси держави щодо контролю за поведінкою громадян. Відсутність системного підходу до попередження та криміналізації насильства в родині засвідчує домінування авторитарно-репресивної моделі впливу, в межах якої інститут сім'ї не розглядався як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони.

П'ятий етап – незалежний (з 24 серпня 1991 р. до 23 лютого 2024 р.). У середині 1991 р. Верховна Рада Української РСР проголосила незалежність України, що ознаменувало початок формування нової державності та потребу в подальшому розвитку національного законодавства. 12 вересня 1991 р. було ухвалено Закон України «Про правонаступництво України», у ст. 3 якого передбачалося, що закони та інші нормативно-правові акти Української РСР продовжують діяти на території України, якщо вони не суперечать законам, прийнятим після проголошення незалежності [171]. Таким чином, кримінально-правовий захист сім'ї у перші роки незалежності забезпечувався нормами КК 1960 р. зі змінами та доповненнями.

На початку державотворення формування нормативно-правової бази у сфері захисту сімейно-побутових відносин ускладнювалося глибокою соціально-економічною кризою, що суттєво вплинула на добробут українських родин. У зв'язку з цим було порушено питання про розроблення соціальних

нормативів, зокрема межі малозабезпеченості. Відповідна законодавча ініціатива реалізувалася лише у 1994 році шляхом прийняття Закону України «Про межу малозабезпеченості», який заклав правове підґрунтя для адресної матеріальної підтримки найменш захищених верств населення.

Паралельно було прийнято Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.), який установлював державні гарантії щодо матеріального забезпечення сімей залежно від їх складу, доходів, віку та стану здоров'я дітей. Закон передбачив право на допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, при народженні дитини, з догляду за нею до трирічного віку, за хворими дітьми, дітьми-інвалідами, а також у ряді інших випадків. Принципово новим стало положення, згідно з яким право на отримання допомоги при догляді за дитиною до трьох років надавалося не лише матері, а й будь-кому з працюючих членів родини, який фактично здійснював догляд.

Поступово в Україні впроваджувалася практика надання адресної соціальної допомоги. Зокрема, було прийнято низку постанов Кабінету Міністрів України, що деталізували окремі напрями такої підтримки: «Про надання одноразової державної допомоги сім'ям, що виховують дітей, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, та дітей, у яких видалено щитовидну залозу» (1996 р.); «Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей» (1996 р.).

У 1995–1996 рр. були також розроблені стратегічні документи соціального спрямування, зокрема: Національна програма планування сім'ї, Концепція «Сім'я і родинне виховання», Національна програма «Діти України», що визначали пріоритети державної політики у сфері охорони дитинства та підтримки інституту сім'ї.

Прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України стало ключовим етапом у становленні правової системи держави та визначенні засад взаємин між сім'єю й державою. Основний Закон закріпив фундаментальні принципи державної політики у сфері захисту прав людини, зокрема в частині охорони сім'ї, дитинства та материнства. Конституційні положення визначили, що

держава визнає сім'ю основним осередком суспільства та відмовляється від прямого втручання у внутрішньосімейні відносини, залишаючи за собою виключно функції правового й соціального захисту. У такий спосіб було задекларовано курс на розвиток правозахисної моделі державної сімейної політики, орієнтованої на забезпечення належних умов для реалізації прав і свобод окремих категорій сімей та їх членів [89].

Наприкінці 1990-х рр. в Україні розпочалося активне формування нормативно-правової основи державної сімейної політики. Було прийнято низку концептуальних актів, серед яких слід відзначити Концепцію державної сімейної політики та Програму родинно-національного виховання «Сім'я і діти». Зазначені документи визначили правове регулювання сімейно-побутової сфери як один із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Їх прийняття засвідчило переорієнтацію державної політики на посилення соціального захисту сім'ї, формування правових механізмів її підтримки та забезпечення умов для гармонійного розвитку дитини й родинного середовища.

У межах розроблення ефективних механізмів запобігання та протидії домашньому насильству Україна здійснила низку важливих кроків у напрямі імплементації міжнародних стандартів, ратифікувавши ключові міжнародно-правові акти, що регламентують права людини та забороняють дискримінаційні практики. Зокрема:

– Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., відповідно до якої кожна держава-сторона зобов'язана вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання катуванням на будь-якій території під її юрисдикцією [85];

– Загальна декларація прав людини від 20 грудня 1948 р., яка проголошує право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність як фундаментальне [60];

– Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний протокол до неї від 6 жовтня 1999 р., що передбачають запровадження санкцій і законодавчих заходів проти будь-яких форм дискримінації жінок, у тому числі в сімейному середовищі [84];

– Міжнародна конвенція про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., яка у статті 3 гарантує рівність прав жінок і чоловіків щодо реалізації всіх передбачених Пактом прав [126];

– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., в якому держави-учасниці зобов'язуються забезпечити рівні права жінок і чоловіків на користування громадянськими і політичними правами [125];

– Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., що встановлює правовий статус дитини та зобов'язує держави вживати усіх можливих заходів для її захисту від будь-яких форм насильства, зокрема в родинному середовищі [86].

Участь України у зазначених міжнародно-правових актах створила правове підґрунтя для гармонізації національного законодавства з універсальними стандартами прав людини, сприяючи інституційному розвитку державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Таким чином, ратифікація та імплементація Україною низки ключових міжнародно-правових актів стала важливою передумовою для побудови національної системи запобігання та протидії домашньому насильству. Ці кроки засвідчили готовність держави дотримуватися міжнародних стандартів захисту прав людини та реалізовувати відповідні зобов'язання в законодавчій практиці.

Першим нормативно-правовим актом, що визнав вчинення домашнього насильства адміністративним правопорушенням, став Закон України «Про внесення змін до КУпАП щодо встановлення відповідальності за вчинення домашнього насильства або невиконання захисного припису» від 15 травня

2003 р. У результаті цього до КУпАП було включено ст. 173-2 [80], яка в подальшому неодноразово змінювалася як у змісті, так і в санкціях [120, с. 133].

Вагомим етапом розвитку національного кримінального законодавства стало ухвалення у 2001 р. нині чинного КК України [96], який, хоча й не містив окремого розділу щодо домашнього насильства, передбачав низку складів злочинів, пов'язаних із порушенням прав членів сім'ї, зокрема: ст. 137, 148, 150, 155, 156, 164, 166, 167, 168, 169, 304, 324 тощо.

У відповідь на трансформацію суспільних відносин, КК України доповнювався новими статтями, як-от ст. 150-1 щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [156]. Крім того, законодавець визнав обтяжуючою обставиною вчинення злочину щодо подружжя або особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких стосунках [155; 186, с. 172].

Значним кроком стало ухвалення 2 червня 2015 р. Верховною Радою України Плану законодавчого забезпечення реформ [88], що передбачав:

- внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, спрямованих на криміналізацію домашнього насильства та форм насильства за ознакою статі;

- ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [159], який прийшов на зміну Закону «Про попередження насильства в сім'ї» [169];

- доповнення Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (від 8 вересня 2005 р.) новими поняттями: «гендер», «гендерно зумовлене насильство», а також механізмами їх запобігання та захисту постраждалих осіб;

- внесення змін до Цивільного кодексу України, які передбачають можливість винесення судом обмежувального припису кривднику;

- оновлення редакції ст. 173-2 КУпАП.

Окрему увагу варто звернути на сучасний Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних

покарань в умовах воєнного стану» (2023 р.) [157], який передбачає можливість застосування пробаційного нагляду як окремого виду покарання, нарівні з позбавленням або обмеженням волі. Така форма покарання, крім того, передбачена як альтернатива до ізоляційних заходів, що свідчить про поступове переосмислення пенітенціарної політики у сфері реалізації кримінальної відповідальності.

Кримінально-правові норми, покликані захищати сімейні відносини, у чинному Кримінальному кодексі України, як і в його початковій редакції, не виокремлені в самостійний розділ Особливої частини. Такий підхід істотно ускладнює ефективне та комплексне забезпечення охорони праввідносин у цій сфері. У частині регулювання кримінальної відповідальності за домашнє насильство слід звернути увагу на положення ст. 126-1 КК України, яка передбачає відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного чи економічного насильства щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває чи перебував у сімейних або близьких стосунках. Такі дії, відповідно до диспозиції статті, мають призводити до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілого [96].

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В. В. Голіни, відповідно до якої інституалізація домашнього насильства як окремого складу кримінального правопорушення відображає загальну тенденцію розвитку кримінального права у напрямі розширення його превентивної функції та вдосконалення механізмів правового захисту вразливих соціальних груп. Такий підхід, згідно з ученим, слугує підтвердженням поступального руху національного кримінального законодавства до ефективного правового забезпечення запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері, що відповідає сучасним міжнародно-правовим стандартам і викликам [38, с. 40–43].

У 2011 р. Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, відому як Стамбульська

конвенція, яка стала результатом тривалих зусиль Ради Європи, Парламентської асамблеї та інститутів громадянського суспільства. Основною метою цього міжнародного документу є створення дієвого механізму захисту жінок, які постраждали від різних форм насильства, а також викорінення таких явищ з суспільного життя країн-учасниць [88]. Підписання зазначеної Конвенції засвідчило вектор спрямованості України на гармонізацію національного законодавства із сучасними міжнародними стандартами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Кримінологічною передумовою криміналізації домашнього насильства виступає його висока суспільна небезпечність, що проявляється в заподіянні фізичної, моральної та економічної шкоди потерпілим, часто з віддаленими, але тяжкими наслідками. За статистичними даними, з початку повномасштабного вторгнення в Україну близько 2500 жінок гинуть від насильства з боку партнерів; діти, що зростають у таких сім'ях, мають у шість разів вищу схильність до суїциду, а 50 % з них згодом зловживають психоактивними речовинами. За оцінками ООН, 1,1 млн українок щороку стикаються з фізичним і сексуальним насильством у сім'ї, при цьому абсолютна більшість не звертається по допомогу. Матеріальні наслідки насильства для суспільства є значними: близько 190 млн доларів США втрат на рік – це витрати на лікування, юридичні та соціальні послуги, втрату заробітку, оренду нового житла тощо [1, с. 23–25].

Юридично-нормативний чинник, як синтез порівняльно-правового й кримінологічного підходів, обумовив необхідність закріплення у КК України норм про кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Наразі відповідна поведінка може кваліфікуватися як фізичне (ст. ст. 125, 135, 166 КК України), сексуальне (ст. ст. 152–154), економічне (ст. ст. 150, 167), або психічне (ст. ст. 129, 168) насильство [96].

Особливої уваги заслуговує Закон України від 18 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та

сексуального насильства» (Ланцаротська конвенція) [154]. Цим Законом КК України доповнено новими нормами, зокрема:

- нова редакція ст. 155 – криміналізація статевих дій з особою, яка не досягла 16 років;
- ст. 156-1 – домагання дитини для сексуальних цілей;
- ст. 301-1 – одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження;
- ст. 301-2 – Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи [154].

На думку О. А. Луценко, введення до КК України норм, що передбачають кримінальну відповідальність за фізичне і психічне насильство стосовно дітей у сім'ї, є важливим кроком уперед, що повністю відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням України та сприяє належному захисту прав дитини в умовах сімейного середовища [133, с. 156].

Ратифікація Україною Стамбульської конвенції 20 червня 2022 р. стала важливим кроком у боротьбі з домашнім та гендерно зумовленим насильством, наблизивши національне законодавство до європейських стандартів захисту прав людини [88]. Ратифікація зобов'язує Україну вжити низку заходів, зокрема:

забезпечити кримінальну відповідальність за всі форми насильства, включаючи сексуальне, психологічне, фізичне та економічне;

впровадити ефективні механізми захисту потерпілих, включаючи обмежувальні приписи та програми для кривдників;

забезпечити належну підготовку правоохоронних органів та суддів до розгляду справ, пов'язаних з домашнім насильством;

забезпечити доступ потерпілих до необхідної допомоги та підтримки .

Незважаючи на позитивні зрушення, виклики залишаються. Наприклад, не всі форми насильства, такі як переслідування (сталкінг) або сексуальні

домагання, наразі чітко визначені в законодавстві, що ускладнює притягнення винних до відповідальності .

Крім того, війна в Україні спричинила зростання випадків домашнього насильства, особливо серед військовослужбовців, які повертаються з фронту з посттравматичним стресовим розладом. Це підкреслює необхідність розширення мережі притулків та реабілітаційних програм для потерпілих .

У підсумку, ратифікація Стамбульської конвенції є важливим кроком вперед, але для досягнення реальних змін необхідна подальша імплементація її положень у національне законодавство та практику, а також забезпечення належного фінансування та ресурсів для підтримки потерпілих.

У світлі викладеного доречно погодитися з позицією В. О. Тулякова, який у межах концепції соціального натуралізму обґрунтовує доцільність побудови нового Кримінального кодексу України шляхом виокремлення лише так званих «природних» злочинів – суспільно небезпечних діянь, що грубо порушують фундаментальні конституційні цінності та загально визнані принципи права цивілізованого світу [214, с. 218]. Такий підхід, на його думку, передбачає структурне закріплення у Особливій частині КК України самостійного розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти сім'ї.

Таким чином, криміналізація діянь, що мають ознаки домашнього насильства, виступає не лише засобом притягнення кривдника до відповідальності, а й важливим інструментом захисту особи, відновлення соціальної справедливості, забезпечення публічного порядку та гарантування реалізації державної політики у сфері охорони прав і свобод людини [207, с. 353].

Враховуючи наведене, перспективним напрямом удосконалення кримінального законодавства України є інституалізація системного підходу до охорони сімейних правовідносин. Зокрема, доцільним є виокремлення в Особливій частині КК України окремого розділу, який би об'єднав кримінальні правопорушення, що посягають на інститут сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Такий розділ дозволить забезпечити комплексний, логічно

впорядкований і послідовний підхід до кримінально-правового реагування на домашнє насильство в усіх його формах. У межах запропонованого підходу важливо також забезпечити гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини, зокрема імплементувати положення Стамбульської конвенції в повному обсязі. Крім того, має бути посилено механізм міжгалузевої відповідальності кривдників, що охоплює не лише кримінальні, адміністративні, але й цивільно-правові наслідки для забезпечення реальної, а не формальної захищеності потерпілих осіб. Упровадження таких змін відповідатиме як внутрішнім запитам українського суспільства, так і зобов'язанням України в межах європейської інтеграції, сприятиме утвердженню гуманістичних засад кримінального права, а також забезпеченню ефективної протидії злочинності у сфері сімейно-побутових відносин.

1.3. Характеристика кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства в умовах воєнного стану

Упродовж останніх років проблема насильства в сімейно-побутовій сфері набула особливої гостроти в умовах соціальних криз, збройної агресії, внутрішнього переміщення населення та зниження рівня правової захищеності вразливих категорій громадян. З огляду на це, важливого значення набуває вдосконалення державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема в частині кримінально-правового реагування на відповідні прояви.

Нормами кримінального законодавства регламентовано, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2). У кримінально-правовій науці склад кримінального правопорушення відображений як узагальнена абстрактна модель-система, що

містить чотири обов'язкові і узагальнені складові (елементи), які позиціонуються як його елементи: об'єкт; об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона. Відсутність хоча б одного із названих елементів означає відсутність складу кримінального правопорушення, а, відповідно, і підстав для кримінальної відповідальності [129].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. були внесені суттєві зміни до національного кримінального законодавства. Зазначені нововведення набули чинності 11 січня 2019 року та стали правовою основою для криміналізації окремих форм домашнього насильства, а також запровадження додаткових процесуальних гарантій захисту потерпілих. Ці зміни забезпечили відповідність внутрішньодержавного правового механізму положенням Стамбульської конвенції та спрямовані на підвищення ефективності боротьби з насильством за ознакою статі [159]. У результаті реалізації положень такого Закону було запроваджено низку важливих змін до КК України, які суттєво розширили правовий інструментарій боротьби з домашнім насильством. Основні нововведення включають:

криміналізацію домашнього насильства шляхом доповнення КК України ст. 126-1, яка визначає домашнє насильство як окремий склад злочину;

запровадження кваліфікуючих ознак до окремих статей КК України, зокрема до ч. 2 ст. 152 та ч. 2 ст. 153, що передбачають відповідальність за вчинення статевих злочинів щодо подружжя, колишнього подружжя або інших осіб, з якими винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках;

установлення нової обставини, що обтяжує покарання, у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України – вчинення кримінального правопорушення щодо особи, з якою винний має або мав сімейні чи близькі відносини;

розширення переліку обов'язків, які може покласти суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК України),

зокрема шляхом застосування обмежень та заборон, передбачених новою ст. 91-1 КК України;

уведення ст. 91-1 КК України, яка передбачає систему обмежувальних заходів (наприклад, заборона спілкування з потерпілим, обов'язок залишити місце спільного проживання тощо), що застосовуються до осіб, засуджених за вчинення домашнього насильства;

запровадження відповідальності за порушення встановлених обмежень шляхом внесення до КК нової ст. 390-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, призначених за рішенням суду.

Ці законодавчі зміни стали важливим кроком у гармонізації національного кримінального права з міжнародними стандартами захисту прав людини та боротьби з гендерно зумовленим насильством.

У КК України, окрім кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, передбачені й інші посягання, які полягають в умисному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винна особа перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах [74, с. 55].

У межах сучасної науки кримінального права кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, класифікуються за видами насильства, що здійснюється в межах сімейних або близьких стосунків. Одну з найбільш ґрунтовних систематизацій у цьому контексті запропоновано А. А. Вознюком, який на основі аналізу чинного кримінального законодавства виокремлює чотири основні категорії таких правопорушень:

кримінальні правопорушення, пов'язані з фізичним насильством, що охоплюють протиправні дії, пов'язані з умисним заподіянням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, катуванням, залишенням у небезпеці, умисним вбивством тощо (ст. ст. 115, 120, 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146 КК України);

кримінальні правопорушення психічного характеру, що виявляються у формах психологічного тиску, погроз, приниження, примусу до певної поведінки, що викликає моральні страждання (ст. ст. 129, 134, 142, 143, 154, 301, 303 КК України);

кримінальні правопорушення економічного характеру, до яких належать діяння, що обмежують економічну свободу та майнову автономію потерпілих, включаючи незаконне позбавлення коштів, експлуатацію праці та інші порушення економічних прав (ст. ст. 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України);

кримінальні правопорушення сексуального характеру, що охоплюють примус до статевих зносин, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, вчинені в межах сімейних чи близьких стосунків (ст. ст. 152, 153, 154 КК України) [32].

На цій підставі кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, доцільно визначати як суспільно небезпечне діяння, передбачене нормами Особливої частини КК України, яке полягає у вчиненні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах

Одним із традиційних та основоположних кримінально-правових заходів реагування на вчинення домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень виступає покарання, правове визначення і класифікація якого закріплені у ст. 50, 51, 53–64 КК України [96]. Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, покарання розглядається як захід державного примусу, який застосовується від імені держави на підставі обов'язкового для виконання вироку суду, що набрав законної сили, до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [96].

Таким чином, інститут покарання у кримінальному праві виконує не лише каральну функцію, а й превентивну (запобіжну), забезпечуючи як

індивідуальне попередження повторного вчинення правопорушень конкретною особою, так і загальне попередження шляхом демонстрації невідворотності державної реакції на суспільно небезпечні діяння, зокрема у сфері сімейно-побутових відносин [96].

Опрацювання норм чинного кримінального законодавства, що регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з проявами домашнього насильства, дозволяє виокремити низку видів покарань, передбачених у санкціях статей Особливої частини КК України. Зазначені види покарань виступають як засіб індивідуального та загального запобігання правопорушенням у сфері сімейно-побутових відносин і реалізуються в межах, визначених законом, як потенційна загроза державного реагування на відповідні протиправні дії. Зокрема, у чинному КК України передбачено такі види основного та додаткового покарання:

Штраф – передбачений, зокрема, у ч. 1 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 134 (незаконне проведення абортів або стерилізації), ч. ч. 1 та 2 ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок);

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – як самостійний або додатковий вид покарання, застосовується, зокрема, у ч. ч. 2–5 ст. 134 КК України;

Громадські роботи – призначаються, наприклад, у межах ч. 1 ст. 126 КК України (побої і мордування);

Виправні роботи – передбачені у ряді складів злочинів, у тому числі ст. 123 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого);

Арешт – як міра короткострокового позбавлення волі, закріплений, зокрема, у ч. 1 ст. 151-2 КК України (незаконне проведення медичних дослідів над людиною);

Обмеження волі – передбачене як санкція, наприклад, у ч. 2 ст. 154 КК України;

Позбавлення волі на визначений строк – найсуворіший вид покарання, застосовуваний до широкого спектру кримінальних правопорушень, що мають характер домашнього насильства;

Довічне позбавлення волі – передбачене як альтернатива строковому позбавленню волі у випадках вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема:

умисного вбивства, поєданого зі зґвалтуванням або сексуальним насильством (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України);

зґвалтування, вчиненого повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ч. 4 або ч. 5 ст. 153, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України (ч. 6 ст. 152);

сексуального насильства, вчиненого повторно або особою, яка має судимість за злочини проти статевої свободи (ч. 6 ст. 153 КК України) [96; 136];

9) пробаційний нагляд – упровадження такого покарання зумовлене тим, що арешт з моменту започаткування у законодавстві суттєво змінився й фактично втратив своє соціальне й правове призначення; фінансування закладів ізолювання від суспільства осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, дає велике навантаження на державний бюджет. Тому система кримінальних покарань потребує змін і впровадження нових видів покарання. Упровадження покарання у вигляді пробаційного нагляду сприятиме гуманізації пенітенціарної системи та розширенню можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства (ст. ст. 126, 126-1, 129, 130, 132, 133, 134, 139, 144 та ін.) [203].

Таким чином, КК України забезпечує гнучкий і багаторівневий механізм кримінально-правового впливу на осіб, винних у вчиненні домашнього насильства, дозволяючи судами призначати індивідуально обґрунтовані види покарань залежно від ступеня тяжкості, суспільної небезпеки діяння та характеристик особи правопорушника.

Покарання у вигляді штрафу у кримінальному праві України закріплене у ст. 53 КК України. Відповідно до ч. 1 цієї статті, штраф становить грошове

стягнення, яке накладається судом у межах і випадках, передбачених санкціями норм Особливої частини КК України, з урахуванням положень частини другої цієї ж статті. Зокрема, частина друга передбачає, що у разі відсутності прямої вказівки у санкції конкретної статті на штраф, він може бути призначений судом лише у випадках, прямо передбачених законодавством і за наявності відповідних умов (наприклад, замість основного покарання невеликої тяжкості тощо) [151]. Таким чином, штраф як форма кримінального покарання має фінансово-примусовий характер і виконує функції кримінально-правового впливу з мінімальним обмеженням особистої свободи, водночас виступаючи превентивним інструментом впливу на правосвідомість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Покарання у вигляді штрафу розглядається законодавцем як один із ключових інструментів протидії злочинності, зокрема її найбільш небезпечним формам – рецидивній злочинності. Його особлива значущість підтверджується тим, що наявність штрафу в санкціях кримінально-правових норм стала одним із критеріїв класифікації кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості, відповідно до положень ст. 12 КК України.

У науковій кримінально-правовій літературі покарання у вигляді штрафу розглядається як відносно м'який, але ефективний захід кримінального впливу, який, за своєю природою, орієнтований на мінімізацію втручання у сферу особистої свободи засудженого. Зокрема, його розглядають як інструмент реалізації позитивної спеціальної превенції, що надає особі можливість виправлення без ізоляції від суспільства. Такий підхід узгоджується із сучасними тенденціями розвитку європейського кримінального права, де пріоритет надається альтернативним формам покарання, які не пов'язані з позбавленням волі [195, с. 239].

Крім того, штраф дозволяє забезпечити швидке реагування держави на менш тяжкі кримінальні правопорушення, зменшує навантаження на пенітенціарну систему та створює додаткові фінансові надходження до бюджету. Таким чином, штраф як вид кримінального покарання виконує

багатофункціональну роль: поєднує у собі каральний, превентивний та виховний потенціал, зберігаючи при цьому баланс між принципом гуманізму та необхідністю невідвратною державної реакції на правопорушення.

Водночас, в умовах сучасної криміногенної ситуації, яка характеризується зростанням загального рівня злочинності, включаючи тяжкі та особливо тяжкі злочини, збройні напади та інші прояви агресивної кримінальної поведінки, штраф не може розглядатися як універсальна альтернатива позбавленню волі. Застосування цього покарання, що впливає виключно на майнову сферу правопорушника, є недостатнім для належної протидії злочинам із підвищеним рівнем суспільної небезпеки, зокрема у випадках зумисного насильства, систематичного порушення прав потерпілих або рецидиву.

У цьому контексті рецидивні кримінальні правопорушення заслуговують на особливу увагу, оскільки вчинення особою двох і більше злочинів свідчить про стійку кримінальну мотивацію, усвідомлене протиставлення себе правовому порядку та прагнення продовжувати злочинну діяльність, попри попередні судимості та заходи індивідуального впливу з боку держави. Відповідно, толерантне ставлення до рецидивістів, зокрема шляхом надмірного використання м'яких покарань, може мати негативні наслідки як для суспільної безпеки, так і для інтересів держави та прав потерпілих осіб.

На думку експертного середовища, рецидив є одним із найстійкіших індикаторів криміногенної загрози, а сам факт повторного вчинення злочину, особливо у сфері домашнього насильства, свідчить про неефективність попередніх форм кримінального впливу. У більшості таких випадків існують сприятливі соціальні, економічні або психологічні чинники, що формують кримінальну поведінку як звичну форму реагування на конфлікт чи проблему, причому наявність попередньої судимості не виконує стримувальної функції [71].

З огляду на це, призначення покарання у вигляді позбавлення волі рецидивістам у справах про домашнє насильство, особливо за умови стійкої

кримінальної поведінки та наявності загрози для життя і здоров'я потерпілих, є необхідним елементом забезпечення суспільної безпеки та реалізації принципу невідворотності кримінально-правової відповідальності.

Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю нормативно врегульоване у ст. 55 КК України. Відповідно до її положень, сутність цього виду покарання полягає у встановленні судом у вирокі заборони засудженій особі обіймати певні посади або здійснювати визначену діяльність, що, по суті, передбачає обмеження реалізації права на працю, гарантованого Конституцією України. Це покарання має змішаний правовий характер, оскільки може призначатися як основне, так і додаткове; у більшості випадків воно є строковим, однак у виняткових обставинах може бути призначене без визначення строку, з урахуванням обставин вчинення правопорушення та особи винного. Його також прийнято кваліфікувати як спеціальне покарання, оскільки воно застосовується лише до певної категорії суб'єктів – таких, що на момент вчинення злочину обіймали посади або здійснювали діяльність, у зв'язку з якими було вчинено кримінальне правопорушення.

Призначення цього виду покарання зобов'язує суд чітко визначити у вирокі ту посаду або сферу діяльності, право на яку обмежується. Такий підхід забезпечує не лише індивідуалізацію покарання, але й сприяє усуненню умов, що спричинили або сприяли вчиненню злочину, що особливо важливо у випадках домашнього насильства, вчиненого особами, які зловживають своїм службовим чи професійним становищем (наприклад, педагогами, медичними працівниками, соціальними службовцями тощо) [137, с. 160].

Таким чином, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виконує превентивну, обмежувальну та охоронну функції, будучи важливим елементом системи кримінально-правових заходів, спрямованих на запобігання повторним кримінальним правопорушенням..

Покарання у вигляді громадських робіт регламентовано ст. 56 КК України. Згідно з її положеннями, громадські роботи полягають у виконанні

засудженим безоплатної суспільно корисної праці у вільний від основної трудової діяльності або навчання час. Конкретні види таких робіт визначаються органами місцевого самоврядування, що забезпечує їх адаптацію до соціально-економічних умов конкретної територіальної громади.

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 56 КК України, строк громадських робіт встановлюється у межах від шістдесяти до двохсот сорока годин, причому щоденна тривалість виконання робіт не може перевищувати чотирьох годин. Таке покарання, хоча й не пов'язане з позбавленням волі або істотним обмеженням особистої свободи, тим не менше впливає на трудову та соціальну активність засудженого, обмежуючи його у праві самостійно розпоряджатися вільним часом.

У цьому контексті громадські роботи мають превентивну та виховну функції, оскільки поєднують міру примусу із соціально-корисною діяльністю, а також сприяють соціальній ресоціалізації особи, не ізолюючи її від суспільного середовища. Їх застосування є доцільним переважно у справах про кримінальні правопорушення невеликої або середньої тяжкості, зокрема у випадках домашнього насильства без спричинення тяжких наслідків, коли характер особи засудженого і обставини вчиненого діяння дозволяють прогнозувати ефективність заходів впливу без ізоляції від суспільства [150, с. 458].

Таким чином, громадські роботи становлять важливу альтернативу більш суворим формам покарання, забезпечуючи індивідуалізований, соціально орієнтований підхід до реалізації кримінальної відповідальності.

Покарання у вигляді арешту передбачене ст. 60 КК України. Відповідно до частини першої цієї статті, арешт полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції строком від одного до шести місяців. Його застосування можливе у випадках вчинення кримінальних правопорушень невеликої або середньої тяжкості, коли обставини справи, особа винного та інші характеристики не вимагають застосування більш тривалих строків позбавлення волі, проте потребують забезпечення реального обмеження прав і свобод особи [96].

У науковій літературі та практиці арешт трактується як короткострокове покарання у формі фізичної ізоляції засудженого, що відбувається в спеціалізованій установі виконання покарань – арештному домі, який функціонує за режимом підвищеної суворості, з обмеженим колом прав і контактів із зовнішнім світом. На відміну від інших форм покарання, які не передбачають ізоляції (наприклад, штрафу, громадських або виправних робіт), арешт має виражену карательну природу, покликану забезпечити стримування повторного правопорушення шляхом негайного та відчутного обмеження свободи [212, с. 230].

З урахуванням специфіки арешту, його застосування у справах про домашнє насильство можливе у випадках, коли інші, менш суворі види покарання (зокрема громадські роботи або штраф) не гарантують усунення загрози для потерпілих осіб, а також не сприяють виправленню засудженого у разі наявності ознак агресивної поведінки чи стійкої антисоціальної установки.

Таким чином, арешт як вид покарання виконує компромісну функцію між позбавленням волі на визначений строк та покараннями, не пов'язаними з ізоляцією, зберігаючи ефективний баланс між стримувальною дією та гуманізмом кримінального впливу.

Як зарубіжний, так і вітчизняний досвід демонструють, що акцент на каральній функції закону не є гарантією безпеки жертв домашнього насильства. У цьому випадку потрібний перелік комплексних заходів – виховання та профілактика, програми екстреної і довготривалої допомоги постраждалим від сімейного насильства та їхнім родинам, спеціальні програми психологічної корекції поведінки для винуватця насильства, а також консолідація зусиль судів, правоохоронних органів, громадських правозахисних організацій соціальних служб, кризових центрів, навчальних закладів [118, с. 170].

Покарання у вигляді обмеження волі регламентується положеннями ст. 61 КК України. Відповідно до цієї норми, обмеження волі полягає у триманні засудженого в кримінально-виконавчій установі відкритого типу, без ізоляції від суспільства, в умовах постійного нагляду, із обов'язковим залученням до

суспільно корисної праці. Такий режим виконання покарання забезпечує контроль за поведінкою особи, не розриваючи при цьому її соціальних зв'язків та даючи змогу здійснювати трудову діяльність у межах установленого порядку.

Судом обмеження волі призначається на строк від одного до п'яти років, і застосовується, як правило, у справах про кримінальні правопорушення невеликої або середньої тяжкості, коли ізоляція особи не є необхідною умовою досягнення мети покарання, але вимагається реальний, тривалий контроль за поведінкою засудженого.

За своєю сутністю, обмеження волі є оновленою формою покарання, що функціонально замінила позбавлення волі з відбуванням у колонії-поселенні, передбачене КК УРСР 1960 р. Водночас, обмеження волі не слід ототожнювати з позбавленням волі на певний строк, оскільки останнє передбачає повну фізичну ізоляцію особи у виправних установах закритого типу з жорсткішим режимом виконання покарання.

У контексті кримінально-правового реагування на домашнє насильство, покарання у вигляді обмеження волі може застосовуватися до осіб, які не становлять безпосередньої загрози для потерпілих, але потребують тривалого нагляду та обмеження умов перебування у соціальному середовищі. Такий підхід дозволяє забезпечити індивідуалізацію кримінальної відповідальності, уникнувши зайвого застосування позбавлення волі у випадках, коли цілі покарання можуть бути досягнуті менш репресивним заходом [142, с. 9].

Варто наголосити, що в сучасних умовах в Україні фактично відсутня ефективно функціонуюча мережа кримінально-виконавчих установ відкритого типу, яка б відповідала нормативно закріпленим принципам виконання покарання у вигляді обмеження волі, передбаченим ст. 61 КК України. Наявні виправні центри, що формально виконують функції таких установ, за своєю організаційно-функціональною побудовою, режимними умовами та підходами до реалізації кримінально-виконавчої діяльності фактично наближені до

виправних колоній мінімального рівня безпеки з пом'якшеними умовами тримання.

При цьому, правовий статус засуджених, умови їх перебування, застосування режимних обмежень та заходів впливу у цих установах не мають істотних відмінностей від режиму позбавлення волі, що суттєво деформує концептуальну природу обмеження волі як альтернативного, менш суворого покарання, не пов'язаного з повною ізоляцією від суспільства [66].

Складна правозастосовна ситуація, яка склалася, свідчить про існування нормативно-функціонального дисбалансу між декларованою в законі моделлю покарання у вигляді обмеження волі та реальними організаційними та інституційними можливостями її практичного забезпечення. За відсутності чітко визначеної інфраструктури, персоналу з відповідною підготовкою, належного правового регулювання та фінансування, призначення цього покарання втрачає практичну доцільність, а сама форма реалізації покарання наближається до позбавлення волі, що суперечить цілям покарання, зокрема принципам індивідуалізації, пропорційності та гуманізації кримінальної відповідальності.

Зазначена проблема також порушує міжнародні стандарти поводження із засудженими, закріплені, зокрема, у Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими ООН (Правилах Нельсона Мандели), які передбачають необхідність створення диференційованих умов тримання, що відповідають виду та ступеню тяжкості призначеного покарання, а також рівню небезпеки особи для суспільства [188].

Таким чином, відсутність функціонального розмежування між установами для відбування обмеження волі та колоніями позбавлення волі, фактичне ототожнення режимних вимог і правового статусу засуджених в обох категоріях установ нівелює суть інституту обмеження волі та вимагає нормативного й організаційного перегляду підходів до реалізації цього виду покарання в Україні.

Покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк передбачене ст. 63 КК України. Згідно з цією нормою, позбавлення волі полягає в ізоляції засудженої особи від суспільства шляхом її поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу на визначений судом строк. Це покарання є одним із найбільш суворих заходів кримінально-правового впливу, який призначається переважно у випадках вчинення тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень, а також за наявності рецидиву чи високого рівня суспільної небезпеки особи [192, с. 962–963].

У науковій літературі позбавлення волі визначається як засіб державного примусу, що поєднує ізоляцію із виправним впливом, який реалізується через перебування особи у спеціалізованій установі, де вона підлягає режимним обмеженням, соціальному контролю, примусовому трудовому залученню (у разі потреби), а також психолого-педагогічному впливу в межах кримінально-виконавчої системи. Така ізоляція, на відміну від інших покарань, повністю обмежує можливість особи взаємодіяти з відкритим соціумом, що має як виправну, так і стримувальну мету [150, с. 207–208].

Крім цього, призначення позбавлення волі на певний строк має додаткові юридичні наслідки – особа набуває статусу судимого, що зумовлює обмеження в реалізації низки конституційних прав і свобод після звільнення (наприклад, щодо працевлаштування, зайняття посад у державних органах, участі у виборах тощо). Наявність судимості також враховується при призначенні покарання у разі повторного правопорушення, що свідчить про багатогранний вплив цього виду покарання на правовий статус особи.

У контексті боротьби з домашнім насильством, позбавлення волі застосовується у випадках, коли вчинене правопорушення супроводжується тяжкими наслідками для потерпілого, має систематичний характер або вчинене особою, яка раніше вже притягувалася до відповідальності за аналогічні дії. Такий підхід забезпечує реалізацію принципів невідворотності покарання, захисту потерпілих та суспільної безпеки.

Довічне позбавлення волі є найбільш суворим видом основного покарання, що передбачене ст. 64 КК України. Його сутність полягає в повній ізоляції засудженої особи від суспільства шляхом безстрокового тримання у виправній колонії максимального рівня безпеки, без визначення конкретного строку відбуття покарання у вироку суду [96].

Відповідно до ч. 1 ст. 64 КК України, довічне позбавлення волі може бути призначене виключно за сукупності таких умов:

вчинення особливо тяжкого злочину, що передбачає такий вид покарання у санкції відповідної статті;

наявність спеціальної вказівки у КК України на можливість застосування цього покарання за конкретний склад злочину;

відсутність у суду підстав вважати можливим призначення позбавлення волі на певний строк, тобто довічне позбавлення волі виступає крайнім заходом кримінально-правового впливу.

Разом з тим, ч. 2 ст. 64 КК України встановлює чіткі виключення, згідно з якими довічне позбавлення волі не може бути застосоване:

до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років;

до осіб, які на момент постановлення вироку досягли 65-річного віку;

до жінок, які були вагітними під час вчинення злочину або на момент винесення вироку.

Цей вид покарання є надзвичайно обмеженим у застосуванні та призначається у випадках, коли жодні інші заходи кримінальної відповідальності не здатні гарантувати досягнення цілей покарання, насамперед – захисту суспільства від особливо небезпечного злочинця [95, с. 336–338].

У сфері запобігання домашньому насильству, довічне позбавлення волі може бути застосоване лише у виняткових випадках, зокрема:

за вчинення умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України);

за звалтування або сексуальне насильство, вчинене повторно або з особливою жорстокістю, за обтяжуючих обставин (ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК України).

Таким чином, довічне позбавлення волі виконує виключно ізоляційну, охоронну та репресивну функції, спрямовані на нейтралізацію особи, яка становить постійну загрозу для суспільства, та виступає заходом виняткового характеру в системі кримінальних покарань України.

Упровадження покарання у вигляді пробаційного нагляду сприятиме гуманізації пенітенціарної системи та розширенню можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства. Також воно дасть змогу виконати рекомендації ЄСПЛ про необхідність оптимізації пенітенціарної системи і зменшення кількості засуджених [28].

Пробаційний нагляд застосовується за домашнє насильство у більшості випадків (74 %). Законом «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану» у 2023 р. включено в систему кримінальних покарань нове покарання у вигляді пробаційного нагляду, як основний вид покарання, що передбачає комплексний вплив на правопорушника без ізоляції від суспільства протягом 1–5 років (1–2 років для неповнолітніх) [157].

Пробаційний нагляд є відносно новим видом кримінального покарання в системі кримінально-правових заходів, що передбачає обмеження певних прав і свобод засудженого, водночас не пов'язаний з його ізоляцією від суспільства. Його призначення спрямоване на досягнення ресоціалізаційної мети, а також на запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень, шляхом встановлення контролю за поведінкою особи в умовах свободи.

Згідно з чинним законодавством, пробаційний нагляд може застосовуватись як у вигляді основного, так і додаткового покарання. У якості основного покарання, він призначається на строк від одного до п'яти років. У разі призначення як додаткового покарання, строк нагляду може становити від

одного до трьох років, але якщо пробаційний нагляд поєднується з штрафом, строк його призначення не може перевищувати одного року.

Пробаційний нагляд як додатковий захід може бути застосований навіть у тих випадках, коли його не передбачено у санкції відповідної статті Особливої частини КК України. Така можливість виникає у разі, якщо суд, призначаючи основне покарання у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт або позбавлення права обіймати певні посади чи здійснювати певну діяльність, доходить висновку про необхідність посиленого виправного впливу на засудженого, з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи винного.

Разом із цим, пробаційний нагляд не може бути призначений:

особам, які проходять військову службу;

у випадках, коли особу звільнено від відбування покарання з випробуванням.

Крім того, виконання вироку про призначення пробаційного нагляду може бути відстрочене в окремих, передбачених законом випадках, зокрема у зв'язку з хворобою, вагітністю, доглядом за дитиною тощо.

Таким чином, пробаційний нагляд як інструмент диференційованого кримінально-правового реагування поєднує контрольні, виховні та соціально-корекційні елементи, забезпечуючи м'яку форму впливу на засуджену особу з акцентом на її виправлення без жорсткої ізоляції, що особливо актуально у справах про нетяжкі форми домашнього насильства.

Водночас згідно з таким Законом [157], згідно ч. 3 ст. 59-1 КК України суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою.

Згідно з положеннями ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави на підставі вироку суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у передбаченому законом обмеженні її прав і свобод. У цьому контексті кожен елемент

покарання має бути чітко визначений у законі як за змістом, так і за межами втручання у сферу прав особи.

Водночас, згідно з ч. 3 ст. 10 Закону України «Про пробацію», орган пробації під час наглядової пробації реалізує пробаційні програми щодо осіб, засуджених до пробаційного нагляду або звільнених від відбування покарання з випробуванням. Це породжує низку проблем практичного і теоретичного характеру, пов'язаних із неузгодженістю статусу пробаційної програми як елементу реалізації покарання та одночасно як інструменту наглядової діяльності [172]. Зокрема, чинне законодавство не містить чіткого визначення співвідношення між пробаційною програмою як складовою покарання (у випадку призначення пробаційного нагляду відповідно до вироку суду) та як елементом адміністративної діяльності органу пробації у межах наглядової пробації (стосовно осіб, звільнених від покарання з випробуванням). Неврегульованими залишаються й такі питання, як:

можливість застосування декількох пробаційних програм до однієї особи одночасно або послідовно;

відсутність у законодавстві чіткого опису змісту пробаційних програм, переліку заходів, що можуть застосовуватись;

невизначеність правової природи таких заходів (каральні, виправні, освітні тощо).

У сукупності ці недоліки створюють ризик правової невизначеності, що суперечить принципу верховенства права, закріпленому у ст. 8 Конституції України. Крім того, відсутність чіткої законодавчої регламентації ролі та меж повноважень органу пробації при застосуванні пробаційних програм може потенційно порушувати принцип розподілу функцій між судом і виконавчими органами, гарантований ст. 124 Конституції України. Зокрема, фактичне розширення обсягу втручання у права засудженого без прямої санкції суду суперечить і принципам індивідуалізації покарання, і юрисдикційній виключності суду у призначенні покарань.

Особливе занепокоєння викликає можливість застосування кількох пробаційних програм послідовно чи одночасно, що в умовах відсутності законодавчого регулювання може розглядатися як повторне притягнення до відповідальності за те саме діяння. Така ситуація потенційно порушує принцип *non bis in idem* (заборона подвійного покарання), закріплений у ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розтлумачений Європейським судом з прав людини у низці справ (зокрема *Zolotukhin v. Russia*, 2009) [220].

Таким чином, існуюча законодавча конструкція інституту пробаційних програм, у частині відсутності чіткого правового визначення їх місця у системі покарань і заходів впливу, може суперечити вимогам статей 61 та 63 Конституції України, які гарантують заборону подвійної юридичної відповідальності та презумпцію невинуватості, а також створює ризик неконституційного втручання виконавчих органів у виключну компетенцію суду щодо призначення й реалізації покарань.

Система кримінальних покарань України, що перебуває в процесі постійного оновлення й адаптації до сучасних потреб правозастосування, вимагає критичного перегляду існуючих видів покарань, ефективність яких є сумнівною через моральну застарілість, надмірну ресурсозатратність або недостатню превентивну дієвість. У цьому контексті постає також необхідність запровадження нових форм покарань, які б відповідали як сучасним міжнародно-правовим стандартам, так і реаліям національної пенітенціарної системи.

Застосування заходів кримінально-правового реагування на прояви домашнього насильства має за мету, передусім, забезпечення захисту прав і свобод потерпілих осіб та попередження повторного вчинення правопорушень у цій сфері.

Підсумовуючи вищевикладене наголосимо, що незважаючи на наявність у КК України окремої ст. 126-1, яка спеціально криміналізує систематичне домашнє насильство, чинне законодавство залишається фрагментарним, а

механізми застосування кримінально-правових заходів часто не є достатньо ефективними. У судовій та прокурорській практиці спостерігаються труднощі з класифікацією діянь, доведенням систематичності насильства, належною оцінкою психологічного чи економічного тиску. Крім того, неузгодженість між кримінальним, кримінально-процесуальним та спеціальним законодавством ускладнює реалізацію принципу невідворотності відповідальності.

У цьому контексті наукове дослідження кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства, їх змісту, особливостей застосування та меж правового впливу є надзвичайно важливим для:

забезпечення належного рівня захисту прав і свобод постраждалих осіб;

формування єдиної правозастосовної практики;

усунення прогалин і суперечностей у правовому регулюванні;

узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульською конвенцією).

Таким чином, характеристика кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства виступає не лише актуальним, а й соціально значущим напрямом дослідження, що має як теоретичне, так і прикладне значення у сфері кримінального права та правозастосування.

Висновки до розділу 1

1. Майже абсолютна більшість напрацювань українських вчених з кримінального права та кримінології щодо запобігання домашньому насильству з'явилися вже за часів прийняття закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у 2017 р. Окрім кримінально-правових (Н. В. Висоцька, А. Є. Олійниченко, О. М. Сікан, О. В. Удовиченко, Р. С. Шакін, А. Я. Шугало) й кримінологічних (К. М. Буряк, Ю. С. Лимаренко,

Н. А. Стасюк, Д. М. Тичина) вимірів, проблематика домашнього насильства та насильства за ознакою статі науковцями розглядалась в межах інших галузей знань, зокрема адміністративного (М. А. Нерода, Н. В. Семікоп, А. В. Томчук), кримінального процесуального й криміналістичного (І. А. Ботнаренко, Т. В. Іщенко, Р. В. Кифлюк), педагогічного та психологічного (Е. О. Базалук, О. І. Зінсу, О. І. Кудерміна, О. М. Нестеренко, А. Б. Рацул, Л. М. Сукмановська, с. М. Скуріхін).

Водночас, за відсутності чітких стратегічних орієнтирів, державна політика у сфері запобігання домашньому насильству залишається фрагментарною, несистемною та недостатньо скоординованою. У сучасних умовах – зокрема на тлі запровадження воєнного стану, трансформації законодавства та змін у правозастосовній практиці – така ситуація створює серйозні ризики для забезпечення належного рівня захисту прав і свобод осіб, які постраждали від домашнього насильства. У зв'язку з цим розроблення науково обґрунтованих концептуальних засад охорони сім'ї, що включають не лише правові, а й міждисциплінарні механізми захисту, набуває особливого значення як у соціальному, так і в безпековому вимірі. Зокрема, йдеться про необхідність визначення ефективних шляхів вирішення як фундаментальних, так і прикладних проблем, пов'язаних із превенцією домашнього насильства, реабілітацією потерпілих, формуванням ефективної системи міжвідомчої взаємодії, забезпеченням ресурсної підтримки відповідних державних і недержавних інституцій.

2. Криміналізація діянь, що мають ознаки домашнього насильства, виступає ключовим правовим інструментом захисту особи від протиправної поведінки кривдника, спрямованим на утвердження правопорядку в суспільстві та застосування заходів негативного примусового характеру щодо осіб, які вчинили такі правопорушення.

3. На основі комплексного аналізу історичних джерел, нормативно-правових актів та правозастосовної практики здійснено періодизацію розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в

Україні. Встановлено, що до прийняття християнства регулювання сімейно-побутових відносин здійснювалося переважно нормами звичаєвого права, які формували соціально прийнятні моделі поведінки в межах сім'ї. Подальша еволюція законодавства в кожному історичному періоді супроводжувалася поступовим юридичним розмежуванням прав і обов'язків чоловіків, жінок і дітей, залежно від культурно-історичного контексту, правових традицій, ідеологічних змін і рівня державного втручання в приватне життя.

4. Особливої актуальності набувають незалежний та воєнний етапи розвитку – коли відбувається формування сучасної законодавчої бази щодо запобігання домашньому насильству, включаючи прийняття КК України, профільного міжгалузевого законодавства (Закони України «Про попередження насильства в сім'ї», 2001 р.; «Про запобігання та протидію домашньому насильству», 2017 р. та ін.) та ратифікація Стамбульської конвенції 20 червня 2022 р., що стало важливим в контексті інтеграції України у європейський правовий простір.

Разом із тим, незважаючи на позитивну динаміку нормативного забезпечення, українське законодавство щодо запобігання домашньому насильству залишається фрагментарним і потребує подальшого системного вдосконалення. Статистично значуща кількість звернень постраждалих осіб до правоохоронних органів і служб допомоги вказує на високий рівень криміногенної напруги в сімейно-побутовій сфері, що становить загрозу для цілісності інституту сім'ї та потребує впровадження ефективних кримінологічних заходів превентивного характеру.

5. У межах проведеного дослідження надано системну характеристику кримінально-правових заходів реагування на прояви домашнього насильства. Насамперед йдеться про ст. 126-1 КК України, яка інкримінує домашнє насильство як самостійний склад кримінального правопорушення, а також про норми, у яких категорія «домашнього насильства» відображена через спеціальні ознаки складу кримінального правопорушення або кваліфікуючі обставини. Зокрема, встановлено наявність кваліфікуючої ознаки у ч. 2 ст. 152 та ч. 2 ст.

153 КК України, що полягає у вчиненні відповідного діяння щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Аналогічно, у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України передбачено окрему обставину, що обтяжує покарання, яка стосується вчинення кримінального правопорушення щодо особи, з якою винний перебував у зазначених правовідносинах.

6. Проведений правовий аналіз дозволив дійти висновку про багаторівневу систему кримінально-правових засобів запобігання домашньому насильству, що мають різну галузеву приналежність: а) кримінально-правову – обмежувальні заходи у формі покарань та інших заходів кримінально-правового впливу; б) кримінально-процесуальну – застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування кримінальних проваджень; в) адміністративну та цивільно-правову – спеціальні засоби у вигляді термінового заборонного або обмежувального припису щодо кривдника відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

7. У результаті опрацювання нормативних положень, що регулюють відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, виокремлено основні види покарань, які можуть застосовуватися судами у межах санкцій норм Особливої частини КК України. До них належать: а) не пов'язані з обмеженням волі: штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як окремо, так і в поєднанні з іншими видами покарання; громадські роботи; виправні роботи; покарання із застосуванням пробаційного нагляду (типове для значної частини злочинів, пов'язаних з домашнім насильством); б) пов'язані з обмеженням волі: арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі – за наявності кваліфікуючих обставин або у випадку вчинення особливо тяжких злочинів у межах сімейних відносин.

Таким чином, система кримінально-правових заходів у сфері протидії домашньому насильству має комплексний і багатоаспектний характер, що

дозволяє адаптувати засоби правового реагування до конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Стан та тенденції домашнього насильства

Кримінологія як самостійна юридична наука базується на міждисциплінарному підході, використовуючи комплексну сукупність емпіричних і теоретичних даних із суміжних галузей знань. Це дозволяє не лише ідентифікувати й аналізувати кримінальну поведінку, а й пояснювати її причини, прогнозувати ймовірні тенденції та розробляти ефективні стратегії запобігання правопорушенням. У сучасних умовах зростання соціальних ризиків кримінальна протиправна діяльність значною мірою впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства, загрожуючи його безпеці та сталому розвитку. Кримінологія, у своїх дослідженнях, узагальнює досягнення таких наук, як соціологія, психологія, економіка, право, політологія, що надає їй змогу комплексно осмислювати явище злочинності та формувати цілісну концепцію протидії їй.

Злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства. До початку ХХ ст. сформувалося два підходи до визначення поняття злочинності: соціальний та біологічний. Проте, поступово поняття набуло ідеологічного змісту і визначалось як тимчасове соціальне явище, приречене на зникнення, а кримінологічна наука була визнана буржуазною і майже перестала існувати [111; 200]. І тільки на початку 60-х рр. ХХ ст. під впливом рішень конгресів ООН щодо попередження злочинності і поводження з правопорушниками в Україні почала відроджуватися кримінологічна наука і зроблено перші спроби вивчення злочинності крізь призму міжнародно-правової практики, а сама вона визначалась як сукупність злочинів, учинених на певній території за певний проміжок часу [105].

Згідно з позицією В. І. Шакуна, злочинність становить собою сукупність небезпечних форм протиправної поведінки, забороненої кримінальним законом під загрозою покарання. Визначаючи злочинність через призму кримінального законодавства, йдеться про певний обсяг дій, що вчиняються на території конкретної держави чи регіону протягом визначеного часового періоду та підпадають під категорію злочинних. Це, у свою чергу, дозволяє не лише сформулювати загальне уявлення про злочинність, а й виокремити її ключові характеристики. Для їх повнішого розуміння важливим є аналіз просторово-часової динаміки злочинності – її історичної еволюції та територіального розподілу [227].

Представники харківської кримінологічної школи розглядають злочинність як сукупність кримінальних правопорушень певного виду або кількох видів, що мають масовий характер, виявляють сталі тенденції та повторюваність на рівні країни або окремого регіону в межах визначеного проміжку часу. Такий підхід підкреслює необхідність дослідження злочинності як соціального явища, що формується під впливом системних чинників і вимагає комплексного вивчення з метою вироблення ефективних заходів протидії [6; 146].

Злочинність є складним і внутрішньо неоднорідним соціально-правовим явищем. Незважаючи на те, що об'єднані в її межах діяння мають лише дві спільні риси – суспільну небезпечність та кримінально-правову заборонність – вони істотно різняться за змістом, формами прояву, об'єктами посягання, суб'єктами вчинення та іншими характеристиками. Це зумовлює необхідність диференціації злочинності на окремі види. Критерії такої класифікації можуть варіюватися залежно від завдань дослідження, але всі вони мають важливе значення для кримінологічного аналізу.

У сучасній кримінології загальноновизнаною є думка, що кримінологічна характеристика – це багатовимірне поняття, яке охоплює аналіз стану та динаміки злочинності, вивчення пов'язаних з нею явищ і процесів, а також типових рис правопорушень і осіб, які їх вчиняють. Вона включає відомості про

поширеність і структуру конкретних кримінальних правопорушень, способи їх учинення, мотиви, обставини, час і місце скоєння, а також психологічні та соціально-демографічні особливості злочинців.

Згідно з А. П. Закалюком, кримінологічна характеристика правопорушення – це сукупність інформації, що дозволяє глибоко пізнати суть того чи іншого кримінального діяння або їх групи з метою ефективного запобігання та протидії. Такий підхід передбачає виявлення не лише зовнішніх ознак правопорушення, а й внутрішніх закономірностей його виникнення, факторів впливу, а також системних властивостей особи правопорушника, що можуть мати значення для формування превентивних заходів [63].

О. М. Джужа підкреслює, що кримінологічна характеристика є сукупністю релевантних відомостей про конкретне кримінальне правопорушення або його типові різновиди, яка має прикладне значення для організації ефективної протидії цим правопорушенням. Особливий акцент робиться на тому, що така характеристика не є самодостатнім елементом, а входить до складу цілісної системи заходів із запобігання та профілактики злочинності. У цьому контексті кримінологічна характеристика виконує функцію аналітичної основи для розробки превентивних стратегій, орієнтованих на усунення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень [176; 105].

Таким чином, розуміння сутності кримінологічної характеристики безпосередньо пов'язане з визначенням її змісту – тобто, з окресленням комплексу кримінологічно значущих ознак, які дозволяють ідентифікувати, оцінити та передбачити злочинну поведінку. До таких ознак, як правило, належать дані про типові способи вчинення злочину, мотиваційні чинники, соціально-демографічні риси правопорушників, умови часу і місця, фактори ризику та особливості криміногенної ситуації.

На думку В. І. Тимошенка та В. І. Шакуна, зміст кримінологічної характеристики конкретного виду кримінального правопорушення розкривається через виявлення сукупності взаємопов'язаних ознак, які

формують її внутрішню структуру. У науковій літературі традиційно виокремлюють три ключові компоненти такої характеристики: кримінологічно значущі ознаки кримінального правопорушення – включають типові способи його вчинення, об'єкти посягання, мотиви, форми співучасті, повторюваність, кваліфікуючі ознаки тощо; дані про кримінологічну ситуацію – охоплюють умови, обставини та фактори, які сприяють вчиненню правопорушень певного виду, з урахуванням соціального, економічного, правового та морального контекстів; ознаки, що визначають специфіку профілактики – відображають особливості організації й здійснення превентивних заходів, спрямованих на нейтралізацію або усунення причин і умов, що сприяють вчиненню відповідних кримінальних діянь [200, с. 151].

Такий підхід дозволяє не лише систематизувати знання про окремі види злочинів, але й створити науково обґрунтовану базу для розробки адресних заходів запобігання.

Натомість В. С. Батиргарєєва пропонує інше бачення сутності кримінологічної характеристики, акцентуючи увагу на її описово-констатуючій функції. Вона стверджує, що кримінологічна характеристика повинна охоплювати виключно фактичні, емпірично зафіксовані параметри злочинності на момент її вивчення, без урахування впливу попереджувальних заходів з боку держави, суспільства чи інших суб'єктів. До змісту кримінологічної характеристики, за її підходом, мають входити лише: кількісні та якісні показники злочинності; ключові риси особистості злочинця та потерпілого; причини й умови, що спричиняють злочинну поведінку [7].

Таким чином, на думку дослідниці, кримінологічна характеристика має обмежуватися фіксацією об'єктивної інформації про злочинність, не включаючи в себе елементи, пов'язані з прогнозуванням або реалізацією превентивного впливу. Попереджувальна діяльність, за її логікою, має розглядатися як самостійний напрям кримінологічного дослідження, відокремлений від поняття «кримінологічна характеристика».

За характером прояву та сутнісною природою елементи кримінологічної характеристики поділяються на суб'єктивні, об'єктивні та комплексні, що дозволяє систематизувати кримінологічні дані та забезпечити їх цілісне осмислення.

Суб'єктивні елементи – відображають внутрішні, психологічні та індивідуальні характеристики учасників злочинної події, зокрема: властивості особистості правопорушника (вік, стать, освіта, рівень агресивності, девіантна поведінка, тощо); мотив і мета кримінального правопорушення; особливості особистості потерпілого (поведінкова модель, соціальний статус, ступінь уразливості тощо).

Об'єктивні елементи – фіксують зовнішні, фактичні обставини вчинення правопорушення: статистичні дані про кримінальні правопорушення; характеристики соціального середовища в момент учинення злочину (економічні умови, рівень безробіття, політична напруга, воєнний стан тощо); час, місце, спосіб учинення злочину.

Комплексні елементи – поєднують у собі як суб'єктивні, так і об'єктивні риси, і водночас розкривають причинно-наслідкові зв'язки злочинної поведінки: причини кримінального правопорушення (мотив + зовнішні обставини); механізм учинення злочину; наслідки злочинного діяння (фізичні, матеріальні, соціальні); умови, що сприяли вчиненню правопорушення [102].

Такий поділ сприяє глибшому аналітичному розумінню кримінального правопорушення як явища, що формується на перетині індивідуальних особливостей, соціального середовища та причинно-наслідкових зв'язків.

Кримінологічна характеристика кримінального правопорушення істотно відрізняється від кримінально-правової та криміналістичної. У межах кримінально-правового підходу основна увага зосереджується на юридичному аналізі складу правопорушення, який розглядається як єдність чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. У цьому контексті кримінальне правопорушення трактується як відносно ізольований акт винного порушення кримінально-правової заборони, що

кваліфікується відповідно до норм КК. Натомість кримінологічний підхід пропонує більш комплексне бачення правопорушення. По-перше, воно розглядається не у відриві, а в тісному взаємозв'язку з соціальним середовищем, у якому перебуває особа, що його вчиняє. По-друге, правопорушення аналізується не як одномоментна подія, а як процес, що має розвиток у просторі та часі. Такий підхід дає змогу охопити ширше коло детермінант злочинної поведінки та її наслідків; сприяє вибору найбільш доцільних правових, соціальних або реабілітаційних заходів щодо правопорушника з метою недопущення повторних злочинів як з його боку, так і з боку інших осіб [200].

Кримінологічна характеристика може трактуватися у двох основних значеннях – вузькому та розширеному. У вузькому сенсі вона охоплює систему кількісних та якісних показників злочинності, серед яких ключовими є її рівень, структура та динаміка. Ці показники слугують базисом для статистичного аналізу стану та тенденцій злочинності в суспільстві. Відповідно до визначення, поданого у «Словнику кримінологічних термінів» за редакцією О. М. Джужі та Є. М. Моїсєєва, кримінологічна характеристика включає опис ознак, закономірностей, чинників та наслідків злочинності, а також особистісних рис злочинців або окремих їх типів. Таким чином, у більш широкому розумінні кримінологічна характеристика виходить за межі суто статистичних параметрів, охоплюючи причинно-наслідкові зв'язки, соціальні контексти та індивідуально-психологічні особливості правопорушників [48] й включає в себе сукупність відомостей про визначене кримінальне правопорушення або групу. Поняття кримінологічної характеристики ґрунтується на визначенні його змісту, набору тих кримінологічно значущих ознак, що включається до неї [176]. І. М. Даньшин наголошує, що термін «кримінологічна характеристика» охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки [104, с. 8].

Формування дієвої системи протидії злочинності в Україні неможливе без глибокого, обґрунтованого аналізу та використання достовірної інформації

щодо актуального стану злочинності, її динаміки та тенденцій розвитку. Актуальність зазначеної проблематики та масштаб завдань, пов'язаних з її вирішенням, зумовлюються щонайменше двома групами взаємопов'язаних чинників. По-перше, це наявність стійких негативних тенденцій у розвитку злочинності в Україні з початку 1990-х років і до сьогодні. Цей процес супроводжується системним відставанням можливостей правоохоронних органів у реагуванні на нові виклики злочинності. Така ситуація зумовлена не лише об'єктивними трансформаційними процесами в суспільстві, а й численними недоліками в організації, ресурсному забезпеченні та нормативному регулюванні діяльності правоохоронної системи. Наслідком цього стає високий рівень латентності злочинності, безкарність значної частини винних та неспроможність правоохоронних органів забезпечити ефективну реалізацію функцій кримінальної юстиції в умовах сучасних загроз. По-друге, актуалізується потреба у створенні нової, цілісної концепції протидії злочинності, що має враховувати як рівень криміналізації суспільства, так і реальні спроможності держави та громадянського сектору протистояти кримінальним викликам. Нова концепція має ґрунтуватися на критичному аналізі причин неефективності попередніх стратегічних підходів, враховувати соціальні реалії та передбачати більш гнучкі й адаптивні механізми реалізації заходів безпеки [12, с. 207].

У цьому контексті вивчення кількісних і якісних характеристик злочинності набуває особливого значення. Кримінологічний аналіз сучасного стану злочинності є необхідною передумовою науково обґрунтованого планування та реалізації заходів, спрямованих на кримінологічне забезпечення системи протидії злочинності в Україні [39].

Дослідження стану та динаміки домашнього насильства вимагає збирання повної, об'єктивної та достовірної інформації щодо рівня, структури й тенденцій вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Володіння реальною картиною поширення та особливостей цього явища є необхідною передумовою для формування ефективної державної політики у сфері

запобігання та протидії домашньому насильству. Зокрема, це стосується розроблення і впровадження адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів, які реалізуються органами та підрозділами системи кримінальної юстиції.

Кримінологічна характеристика домашнього насильства в умовах воєнного стану ґрунтується на аналізі статистичних відомостей про стан та тенденції таких кримінальних протиправних діянь, а також про осіб, які їх вчиняють, жертв (потерпілих), детермінаційний комплекс, що має значення для вироблення й реалізації заходів запобігання.

Згідно з офіційними даними Національної поліції України, у 2023 р. було зареєстровано 291 428 звернень про випадки вчинення домашнього насильства, що на 47 047 більше порівняно з 2022 роком. Упродовж того ж року органами поліції складено 163 542 адміністративні протоколи за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що на 40 264 більше, ніж у попередньому році. Також зафіксовано значне зростання застосування термінових заборонних приписів щодо кривдників: у 2023 р. їх кількість склала 98 947, тоді як у 2022 р. – 43 341. У 2024 р. спостерігається збереження високого рівня адміністративного реагування на випадки домашнього насильства. Так, було складено понад 130 тисяч адміністративних протоколів за фактами домашнього насильства, а на обліку перебувало 112 тисяч осіб, які вчинили відповідні правопорушення. При цьому у кожному другому випадку до кривдників застосовувалися термінові заборонні приписи, що свідчить про тенденцію до активнішого застосування превентивних заходів реагування [138].

Наведені дані демонструють як загальне зростання соціальної чутливості до проявів домашнього насильства, так і посилення інституційної реакції з боку органів Національної поліції України, зокрема в частині адміністративного впливу та профілактичного втручання [59].

Аналіз статистичних даних щодо адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, виявлених у 2021–2024 рр., свідчить про домінування психологічного насильства серед інших видів домашнього

насильства. У 2021 р. такі дії становили 70,2 % усіх виявлених правопорушень, тоді як упродовж наступних трьох років їхня частка перевищувала 93 % у середньому. Водночас зафіксовано поступове зростання випадків застосування фізичного насильства: з 6,1 % у 2021 р. до 10,5 % у 2024 р. Частка економічного насильства залишалась незначною, однак демонструвала тенденцію до зростання – від 0,3 % у 2021 р. до 1,25 % у 2024 р.

Також простежується динаміка зростання кількості осіб, які перебували на обліку як такі, що схильні до вчинення домашнього насильства. На кінець 2021 р. таких осіб налічувалося 67 941, у 2023 р. – 70 697, а в 2024 р. – вже 90 791 особа. Аналогічно зростає і кількість сімей, у яких були виявлені випадки насильства щодо членів родини: 45 491 – у 2021 р., 59 715 – у 2023 р., 77 526 – у 2024 р.

Значного поширення набуло застосування термінових заборонних приписів, що виносяться уповноваженими підрозділами органів Національної поліції щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. У 2021 р. таких приписів було 15 878, у 2023 р. – 41 963, а в 2024 р. – 49 861. Із загальної кількості приписів, винесених у 2024 р.: 13 271 містили зобов'язання кривдника залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 14 327 – передбачали заборону на вхід та перебування в місці проживання постраждалої особи; 44 899 – містили заборону на будь-які форми контакту з потерпілою особою.

Однак, акцентує на себе увагу відновлення тенденції постійного зростання кількості встановлених випадків невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (+38,4 % у 2024 р.), що свідчить про недостатню ефективність діяльності щодо запобігання домашньому насильству.

До категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, належить не лише безпосередньо кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України («Домашнє насильство»), а й ще 32 склади кримінальних правопорушень, які можуть мати місце у контексті сімейно-

побутових відносин. Частина з них не є поширеними, оскільки за окремими складами щорічно фіксується менш ніж 100 випадків. Водночас кожен із таких складів має власну кримінально-правову природу та кримінологічну специфіку, що потребує окремого аналітичного підходу до вивчення причин, умов і наслідків їх вчинення [203].

Криміналізація домашнього насильства, запроваджена шляхом внесення відповідних змін до законодавства, а також активізація правоохоронного реагування, сприяли суттєвому зростанню кількості облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із цим явищем. У зв'язку з цим при здійсненні порівняльного аналізу статистичних даних за різні роки необхідно враховувати лише однорідні (ідентичні за складом) кримінально-правові діяння, оскільки зміна нормативного поля впливає на динаміку фіксації таких правопорушень і ускладнює пряме порівняння між різними періодами.

Загальною тенденцією останніх років в Україні є неухильне зростання кількості заяв і повідомлень про вчинення правопорушень та інших подій, пов'язаних із домашнім насильством. Так, якщо у 2020 р. було зареєстровано 115 473 таких звернень, то у 2023 р. – вже 325 599, що становить приріст на 55,9 %.

Водночас при інтерпретації зазначених статистичних показників слід враховувати їхню умовну репрезентативність, зокрема можливу наявність дублюючої інформації. Це трапляється у випадках, коли одна й та сама особа інформує про подію кілька різних органів, унаслідок чого може фіксуватися декілька звернень щодо одного факту. Отже, вказаний показник відображає не лише кількість фактичних випадків, а й рівень активності громадян щодо повідомлення про домашнє насильство, а також готовність відповідних державних інституцій фіксувати такі події, реагувати на них шляхом профілактичної діяльності, порушення адміністративних проваджень або відкриття кримінальних проваджень.

У 2022 р. чисельність заяв і повідомлень з ознаками кримінальних правопорушень збільшилася порівняно з попереднім роком на 9,9 % і становила

773 159, а в 2023 р. стався сплеск, тобто їх кількість зростає в 2,4 рази й дорівнювала 1 849 644. Їх частка серед загальної чисельності заяв і повідомлень зменшилася в 2019–2021 роках із 11,4 % до 9,8 %, 2022 р. зростає до 14,3 %, а 2023 р. – ще підвищилася до 33,5 % [160; 168; 94].

У процесі вивчення домашнього насильства та відповідних статистичних показників слід враховувати, що значна частина кримінальних правопорушень, а також осіб, які їх вчиняють, не охоплюється офіційною кримінально-правовою статистикою. Це зумовлено як латентним характером самого явища, так і обмеженнями у фіксації та реєстрації таких випадків органами правопорядку. Відповідно, статистичні показники, які використовуються в офіційній звітності, відображають насамперед рівень виявлення кримінальних правопорушень і результати діяльності правоохоронних органів щодо їх розслідування, а не фактичний стан криміногенної ситуації у сфері домашнього насильства.

Окремо слід зазначити, що показники судової кримінально-правової статистики репрезентують лише обсяг і характер правосуддя, здійснюваного судами щодо вже завершених кримінальних проваджень. Таким чином, сукупна офіційна статистика не відображає повною мірою реальний масштаб і специфіку злочинності у сфері домашнього насильства, а тому потребує доповнення якісними дослідженнями, соціологічними опитуваннями та аналітичними висновками [174, с. 41–42].

Після значного зниження в 2023 р. збільшилися кількісні показники умисних легких тілесних ушкоджень, побойів і мордувань, катувань, посягань, пов'язаних з домашнім насильством, та фактів безпосередньо домашнього насильства. На збільшення чисельності посягань останнього виду ймовірно вплинули такі фактори, як повернення з евакуації значної кількості жінок і дітей, психологічна травматизація частини чоловіків – учасників бойових дій і погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Основними показниками, які характеризують поширеність домашнього насильства в Україні, є дані щодо кількості:

(1) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України. У 2022 р., внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України, відбулося суттєве зменшення кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства та кримінальних посягань, пов'язаних із цим явищем. Така динаміка пояснюється низкою чинників: масовим виїздом громадян за межі країни, зокрема жінок і дітей, мобілізацією значної частини чоловічого населення до лав Збройних Сил України, а також кардинальними трансформаціями соціально-економічної та соціально-психологічної ситуацій у країні. В умовах воєнного стану значна частина сімей опинилася у стані роз'єднаності або вимушеного переміщення, що тимчасово знизило кількість конфліктних ситуацій у побутовому середовищі, які зазвичай призводять до насильства.

Разом із тим, активні бойові дії на території держави спричинили інший негативний наслідок – широке розповсюдження зброї, боєприпасів та вибухових речовин серед цивільного населення. Це, у свою чергу, стало чинником ризику для вчинення кримінальних правопорушень у сфері міжособистісних конфліктів, включаючи й ті, що виникають на побутовому ґрунті. Незаконне накопичення, зберігання та використання зброї дедалі частіше фіксується у контексті загострених соціальних і психологічних реакцій, спричинених тривалим перебуванням у стресогенному середовищі війни.

Відтак, після скорочення (2022 р.) в наступних 2023–2024 рр. відновилися тенденція до постійного зростання кількості випадків за ст. 126–1 КК України. Упродовж 2019–2021 років чисельність цих посягань збільшилась у 2,8 раза з 1 068 до 2 432, у 2022 р. – знизилася до 1 498 (–38,4 %), а в 2023 р. зросла у 1,8 раза та дорівнювала 2 705 (+ 47,2 %) й вже у 2024 р. складала – 2805 (+48,8 %).

Слід зосередити увагу на тому факті, що показники розкриття окремих видів кримінальних правопорушень суттєво відрізняються. У 2023–2024 рр. найбільші показники розкриття було зафіксовано щодо таких видів кримінальних правопорушень: проти життя та здоров'я особи – умисне тяжке тілесне ушкодження (76,6 % від кримінальних правопорушень цього виду, облікованих у 2024 р.), умисне легке тілесне ушкодження (83,2 %), побої і

мордування (91,8 %) й домашнє насильство (83,4 %). Упродовж 2019–2024 рр. кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, в Україні переважно скорочувалася незначними темпами. За перші три роки цього періоду вона знизилася з 135 412232 до 122 895 (–9,2 %). У 2022 р. через суттєве зменшення на початку війни облікованих кримінальних правопорушень кількість встановлених правопорушників також значно зменшилася (–25,6 %) та становила 91 446 осіб [94].

Про поширеність явища домашнього насильства серед усіх верств населення свідчить, зокрема, той факт, що воно не оминає навіть сімей співробітників правоохоронних органів – осіб, які покликані безпосередньо протидіяти таким проявам у суспільстві. Згідно з дослідженнями, проблеми у сімейно-побутовій сфері спостерігаються у 44 % працівників правоохоронних органів, що свідчить про наявність внутрішніх ризиків, пов'язаних із професійною діяльністю, психоемоційним навантаженням, а також недостатністю механізмів інституційної підтримки та профілактики насильства всередині самих силових структур [33, с. 7; 123, с. 30].

Виходячи з аналізу рівня криміналізованості домашнього насильства, слід підкреслити очевидну тенденцію до його вчинення у спонтанній формі – без попереднього планування або підготовки (79 % випадків). У часовому вимірі переважна більшість таких правопорушень здійснюється у вечірній та нічний періоди – з 18:00 до 02:00: до 20:00 – 10 %, з 20:00 до 22:00 – 19 %, з 22:00 до 00:00 – 17 %, з 00:00 до 02:00 – 10 %. Така концентрація насильницьких дій у вказаний проміжок часу, як правило, зумовлена вживанням алкоголю та зростанням агресії на його тлі, що сприяє загостренню конфліктів, завданню тілесних ушкоджень, а іноді – й сексуальному насильству.

Особливої уваги потребує проблема сексуального насильства в межах сім'ї, жертвами якого часто стають жінки та діти. Ці злочини нерідко вчиняються дорослими родичами з ознаками психічної девіації, яка не виключає їх осудності, з тенденцією до зростання таких випадків навесні та восени. Водночас тривожним є факт, що навіть у родинях працівників

правоохоронних органів – осіб, відповідальних за протидію насильству, – поширене сімейне неблагополуччя: 44 % з них мають проблеми у сімейно-побутовій сфері. Подібна ситуація простежується і серед військовослужбовців, що вказує на необхідність запровадження цілеспрямованих заходів підтримки психоемоційного стану та профілактики домашнього насильства серед осіб у силових структурах.

Результати соціологічних опитувань свідчать про високу суспільну обізнаність і стурбованість щодо проблеми домашнього насильства в Україні. Так, більшість громадян – 62 % – вважають цю проблему серйозною та широко розповсюдженою. Ще 27 % респондентів вказують на її суспільну значущість, хоча й не оцінюють як критичну. Лише 5 % вважають проблему перебільшеною та рідкісною. Цікаво, що зазначена тенденція простежується серед обох статей, однак рівень сприйняття проблеми як серйозної значно вищий серед жінок – 71 %, порівняно з 51 % серед чоловіків. Натомість серед чоловіків вища частка тих, хто не визнає домашнє насильство як масове явище – 8 %, порівняно з 2 % серед жінок [54].

Розподіл відповідей за віковими та регіональними критеріями загалом корелює з національними показниками, що свідчить про відносну однорідність громадської думки щодо розповсюдженості й серйозності проблеми домашнього насильства в різних соціально-територіальних групах населення.

За результатами дослідження можна констатувати, що у розрізі регіонів такі кримінально-протиправні дії не мають географічного обмеження, а фіксуються в усіх областях держави, переважно у містах (71,1 %). Враховуючи активне ведення бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій, найбільшу кількість повідомлень громадян про вчиненні правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, відмічено у: м. Києві (35603), Дніпропетровській (29514) та Вінницькій (24174) областях. Найменшим показником домашнього насильства по Україні з 2022 р. по 2025 р. відзначилися Запорізька, Житомирська та Чернігівська області.

На думку провідних українських кримінологів, зокрема М. Г. Кузнєцова та Л. В. Самарай, поширеність кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, безпосередньо корелює з процесами урбанізації. Найвищі показники таких правопорушень фіксуються у регіонах із великою щільністю населення та високим рівнем урбаністичної концентрації. Така закономірність пояснюється не лише демографічними чинниками, а й особливостями соціального середовища великих міст.

У міських населених пунктах характер сімейного життя, як правило, є більш закритим. Соціальний контроль за побутовими відносинами суттєво ослаблений, що ускладнює раннє виявлення конфліктів та насильницької поведінки. На відміну від сільських громад, де зберігаються елементи традиційного укладу життя, звичаї та сталі соціальні зв'язки, які певною мірою стримують розвиток насильницьких проявів у побуті, міське середовище характеризується високим рівнем анонімності та індивідуалізму. В умовах урбанізації сімейні зв'язки стають менш стійкими, адже сім'я поступово втрачає функцію базової соціально-економічної одиниці, яка забезпечує матеріальну підтримку та взаємну залежність її членів.

Крім того, підвищена концентрація населення, часті контакти з незнайомими або соціально віддаленими особами, швидкий темп життя та широке впровадження технологій спричиняють зростання рівня психологічної напруженості. Це, у свою чергу, негативно впливає на міжособистісні стосунки в сім'ї та побуті, сприяючи підвищенню ризику виникнення конфліктів, що можуть набувати форм домашнього насильства [108, с. 85–86; 181, с. 191–192].

(2) кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, чисельність яких збільшилася з 2 554 у 2019 р. до 4 800 у 2021 р. (у 1,9 раза), у 2022 р. скоротилася на 30,0 % до 3 360, а в наступних зросла у 2 рази й у 2024 р. становила 7 412.

Аналіз абсолютних та відсоткових показників осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, упродовж 2019–2023 років засвідчує стійку тенденцію до зростання. У 2019 р. кількість

таких потерпілих становила 2 589 осіб (0,9 % від загальної кількості потерпілих), а у 2023 р. – 6 787 осіб (1,9 %), що означає зростання у 2,6 раза. Для порівняння, у 2022 р. зафіксовано 3 292 потерпілих.

Це зростання обумовлено, зокрема, посиленням уваги держави та суспільства до проблеми домашнього насильства, а також активізацією зусиль органів Національної поліції України щодо виявлення відповідних правопорушень і захисту постраждалих. Важливою віхою стало включення до Кримінального кодексу України у 2020 р. окремої статті (ст. 126-1), яка передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Із цього часу у звітності правоохоронних органів окремо фіксується кількість потерпілих за даним складом правопорушення. Так, у 2020 р. зареєстровано 2 192 потерпілих за ст. 126-1 КК України, а у 2023 р. – 2 731 особа, що становить приріст на 24,6 % (у 2022 р. – 1 449 осіб).

Водночас відсоткова частка цих осіб у загальній структурі потерпілих за всіма кримінальними правопорушеннями впродовж 2020–2021 років залишалася на рівні приблизно 1 %, однак у 2022–2023 роках зменшилася до 0,7 %, що, ймовірно, пов'язано з особливостями обліку в умовах воєнного стану та змінами в загальній структурі злочинності.

Статистичні дані також підтверджують стабільне домінування жінок серед осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. У середньому за аналізований період жінки становили 80,6 % від усіх постраждалих (у 2023 р. – 80,2 %). У випадках домашнього насильства ця частка ще вища – 87,7 % у середньому (88,7 % у 2023 р.). Аналогічна гендерна асиметрія простежується у категоріях зґвалтування (67,0 % жінок загалом, 75,6 % у 2023 р.), вчинення дій сексуального характеру щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку (57,9 % жінок загалом, 74,0 % у 2023 р.), розбещення неповнолітніх (59,9 % у 2023 р.) та сексуального насильства (59,2 % у 2023 р.).

Динаміка чисельності осіб, які загинули внаслідок кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, у 2019–2023 роках має

нестабільний характер. У 2019 р. було зафіксовано 135 таких випадків, у 2020 р. – їхня кількість зменшилася до 99, а вже в 2021 р. зросла до 146. У 2022 р., що відзначився загальним скороченням кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, не пов'язаних із війною, загиблих внаслідок домашнього насильства стало 91 особа. Проте у 2023 р. їхня кількість знову різко зросла – до 173 випадків. З огляду на збереження несприятливих соціально-психологічних умов та поствоєнну напругу в суспільстві, ймовірним є подальше зростання цього показника у наступні роки.

Статистичні дані свідчать також про суттєве коливання кількості дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. У 2019 р. таких осіб було 188, у 2020 – 199. У 2021 р. показник різко зріс удвічі – до 419, що пов'язується з посиленням уваги суспільства до проблеми домашнього насильства, а також із соціальними наслідками пандемії, зокрема локдаунів, які створили умови для зростання побутової напруги в родинях.

У 2022 р., з початком повномасштабної війни, кількість дітей-потерпілих зменшилася до 206, що пояснюється масовим виїздом матерів із дітьми до безпечніших регіонів країни та за кордон. Проте у 2023 р. знову зафіксовано стрімке зростання цього показника – до 571 дитини (збільшення в 2,8 раза).

Звертає на себе увагу й віковий розподіл постраждалих дітей. Упродовж аналізованого періоду переважали жертви віком до 14 років. Їх кількість становила: у 2020 р. – 119 осіб (зниження порівняно з 139 у 2019-му), у 2021 – 227, у 2022 – 119, у 2023 – 301 дитина. У той же час чисельність дітей віком від 14 до 18 років поступово зростала: з 49 у 2019 р. до 192 у 2021, знизилася до 87 у 2022, а у 2023 – зросла до 270 осіб [94].

У середньому, частка дітей серед усіх постраждалих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, становила 7,2 %, а у 2023 р. – 8,4 %. Хоча ця частка є помітною, вона все ж залишається відносно невисокою, що викликає обґрунтовані сумніви щодо повноти заповнення

первинної статистичної звітності стосовно категорії дитячих жертв таких правопорушень.

Окрему категорію становлять діти, які стали безпосередніми жертвами домашнього насильства (за ст. 126-1 КК України). Їх чисельність також залишається порівняно низькою: у 2020 р. – 31 дитина (з них 18 малолітніх і 13 неповнолітніх), у 2021 р. – 63 (35 і 28 відповідно), у 2022 р. – 22 (13 і 9), а у 2023 – 66 дітей (31 малолітній та 35 неповнолітніх).

Домашнє насильство відзначається високим рівнем латентності. На нашу думку, фактичний рівень поширеності домашнього насильства є значно вищим за той, що відображається у кримінологічній та правоохоронній статистиці. Зокрема, в окремих регіонах країни це явище має потенційно вищі показники, які залишаються нерозкритими через високий рівень латентності.

У кримінологічній науці під латентною злочинністю (від лат. *latens* – прихований) розуміють сукупність кримінальних діянь, які фактично були вчинені, однак не були зафіксовані у державній статистичній звітності, не стали предметом офіційного розслідування і, відповідно, не потрапили до правової обробки в установленому законодавством порядку. Це визначення є найбільш загальним і базується на ключовій ознаці всіх латентних злочинів – їхній прихованості від офіційного обліку [101, с. 36]. У криміналістиці латентна злочинність розглядається як сукупність кримінальних правопорушень, які залишилися невиявленими або не були розкриті органами досудового розслідування. Такий підхід акцентує увагу на практичному аспекті діяльності правоохоронних органів, зокрема на прогалинах у виявленні та розкритті злочинів. У контексті кримінального процесуального права латентною вважається сукупність кримінальних правопорушень, факти вчинення яких не набули юридичного оформлення – тобто щодо них не було внесено відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України. Такий підхід підкреслює процесуально-правовий статус невідображених у реєстрах кримінальних діянь

як юридично «неіснуючих» у межах офіційного обігу правозастосовної системи [163; 103; 64].

Латентний характер домашнього насильства зумовлений рядом чинників: особистим характером правопорушень, страхом жертв перед публічністю або повторною агресією, низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, а також соціальними, економічними або культурними бар'єрами, що перешкоджають розголосу таких фактів. Унаслідок цього реальна картина домашнього насильства істотно спотворюється, що ускладнює розроблення ефективних механізмів протидії та профілактики.

Криміногенна ситуація складніша там, де рівень латентності вище, оскільки органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю, не володіють повною інформацією про її стан та працюють без урахування прихованих процесів, що відбуваються у ній [210, с. 351]. За результатами наукової розвідки, Д. М. Тичина запропонував класифікацію досліджуваних латентних кримінальних правопорушень, а саме: 1) кримінальні правопорушення, про які відомо лише правопорушнику та його жертві; 2) сукупність кримінальних правопорушень, про які крім «винного» і «потерпілого», відомо обмеженому колу осіб; 3) кримінальні правопорушення, що були зафіксовані в державних, або громадських структурах, але не стали відомі правоохоронним органам; 4) кримінальні правопорушення, інформація про які потрапила до правоохоронних органів, однак вони залишились латентними, тому що: а) не внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань; б) за фактом їх учинення винесено необґрунтовану постанову про закриття кримінального провадження [203].

Одним із ключових чинників, що зумовлює високий рівень латентності кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є небажання громадян звертатися до правоохоронних органів із відповідними заявами та повідомленнями (71 %). Так, 38 % осіб вважали себе частково винними у тому, що сталося; 25 % не мали довіри до ефективності допомоги з боку правоохоронних органів та боялися осуду; 19 % сприймали подібні дії як

звичну частину повсякденного життя; 10 % побоювалися помсти з боку кривдника; 7 % не вбачали у ситуації складу злочину й мали сильну емоційну прив'язаність до кривдника; ще 1 % не зверталися через обіцянку компенсації або наміри вступити в шлюб.

По-перше, 19 % опитаних респондентів зазначили, що не зверталися до поліції, оскільки вважали ситуацію «нормальною» або звичною – тобто сприймали насильство як буденну складову особистих чи сімейних відносин. Це свідчить про глибоко вкорінене толерування домашнього насильства на рівні індивідуальної свідомості.

По-друге, 25 % опитаних не вірили у здатність правоохоронних органів надати ефективну допомогу, що вказує на недовіру до інституційної спроможності системи захисту. Ще 24 % респондентів сумнівалися у щирості намірів поліції допомогти, демонструючи скептичне ставлення до мотивації представників державної влади.

Ці результати свідчать про наявність як суб'єктивних (психологічних, культурних), так і об'єктивних (інституційних) перешкод на шляху до розкриття фактів домашнього насильства, що значною мірою зумовлює їх прихованість і неформалізованість у кримінально-правовій статистиці.

Така *природна латентність* посилюється *штучною латентністю*, що виникає внаслідок корупції у правоохоронних органах, маніпулювання статистичними показниками та прагненням створити ілюзію успішної превентивної роботи. У результаті це суттєво знижує ефективність протидії домашньому насильству, яке, попри зусилля держави, залишається поширеним як в Україні, так і серед українців за її межами. Крім того, 54 % опитаних потерпілих у період дії воєнного стану повідомили, що поліцейські, прибувши на виклик, часто нехтували своїми обов'язками та дорікали їм за звернення до правоохоронців через, на їхню думку, «незначні» конфлікти у важкий для країни час.

Результати соціологічних досліджень свідчать про гендерну диференціацію у сприйнятті ефективності реагування правоохоронних органів

на випадки домашнього насильства. Зокрема, жінки частіше зазначали, що хоча поліція й зареєструвала їхнє звернення, жодних реальних дій не відбулося, і насильство продовжувалося. Такий досвід засвідчили 37 % опитаних жінок, тоді як серед чоловіків цей показник становив лише 26 %. Водночас чоловіки частіше повідомляли про позитивне вирішення ситуації – складання адміністративного протоколу і притягнення кривдника до відповідальності (21 % проти 13 % жінок).

Найпоширенішими мотивами незвернення до поліції з боку потерпілих стали: небажання надавати розголосу події – 38,6 %, відчуття особистої вини – 12,3 %, страх перед погрозами або помстою з боку кривдника чи його родичів – 10,5 %, недовіра до правоохоронних органів – також 10,5 %, прагнення самостійно врегулювати питання відшкодування шкоди – 8,8 %. Крім того, 4 % опитаних побоювалися прямої помсти з боку кривдника, 3,5 % не розцінювали інцидент як кримінальне правопорушення, 3,1 % мали емоційні прив'язаності до кривдника, 1,8 % утрималися від звернення через обіцянку відшкодування збитків, а 1,5 % – через обіцянку укласти шлюб.

У період повномасштабної війни частина потерпілих схильна мінімізувати значущість домашнього насильства, сприймаючи його як менш важливу проблему на тлі воєнних загроз. Така реакція свідчить про нівелювання постраждалими небезпеки власного становища, що додатково підсилює латентність цих правопорушень.

Разом із тим, війна стала потужним фактором ризику, який не лише підвищив загальну кількість випадків домашнього насильства, а й зумовив зростання рівня його жорстокості. У медіа дедалі частіше з'являється інформація про випадки, коли чоловіки, перебуваючи у ЗСУ, підрозділах територіальної оборони, вчиняють домашнє насильство, погрожуючи жінкам і дітям зброєю. Потерпілі у таких випадках часто не мають змоги вчасно звернутися за допомогою, що створює особливу небезпеку в умовах збройного конфлікту.

Отже, криміногенна ситуація в сімейно-побутовій сфері загострюється через природну латентність домашнього насильства, зумовлену зацікавленістю кривдників у приховуванні своїх дій, та штучну латентність, яка виникає внаслідок недостатньої реакції правоохоронних органів. Остання може бути обумовлена такими чинниками, як корупція, прагнення знизити статистичні показники злочинності або створити ілюзію ефективної превентивної роботи. Усі ці чинники знижують результативність протидії домашньому насильству, яке, попри зовнішні чинники, залишається поширеним явищем як в Україні, так і серед громадян України, які перебувають за кордоном.

Узагальнюючи результати аналізу, слід зазначити, що воєнний стан в Україні істотно вплинув на динаміку, структуру та характер проявів домашнього насильства. Попри тимчасове зниження кількісних показників на початку повномасштабного вторгнення, згодом зафіксовано зростання не лише загальної кількості звернень, а й жорстокості вчинюваних діянь. До факторів ризику, які посилюють ймовірність вчинення насильства в сім'ї, належать: стресові стани, втрата домівок, порушення соціальних зв'язків, наявність зброї у побуті, зниження ефективності соціального та правового контролю.

В умовах війни загострилася проблема латентності домашнього насильства. Значна частина постраждалих не звертається за допомогою через страх, недовіру до правоохоронців, відсутність безпечних умов або емоційні прив'язаності до кривдника. Водночас недостатній рівень інституційної чутливості, формальне реагування на звернення та поширення практики «штучної латентності» з боку деяких правоохоронних органів ще більше ускладнюють доступ жертв до захисту.

Таким чином, запобігання домашньому насильству у воєнний період має розглядатися як пріоритет не лише у площині захисту прав людини, а й у контексті забезпечення національної безпеки. Необхідним є посилення інституційних механізмів превенції, зокрема в умовах підвищених соціальних ризиків, а також формування нових моделей реагування, орієнтованих на

швидке виявлення, реальну допомогу потерпілим і притягнення кривдників до відповідальності.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства

Домашнє насильство в умовах збройного конфлікту набуває нових форм, масштабів і рівнів соціальної небезпеки, що обумовлює необхідність ґрунтовного наукового осмислення його причинно-детермінаційного комплексу. Збройна агресія створює кризове середовище, в якому соціальні, правові та психологічні механізми контролю і захисту особи значною мірою втрачають свою ефективність, що відкриває простір для ескалації насильства в приватному середовищі. Війна як екстремальний соціальний стан не лише підвищує загальний рівень агресії в суспільстві, а й суттєво трансформує соціальні ролі, послаблює інституційний контроль, змінює характер міжособистісної взаємодії в сім'ї, підвищуючи рівень конфліктності та насильницьких проявів.

Особливо гостро проблема домашнього насильства проявляється в контексті внутрішньо переміщених осіб, які часто опиняються у стані соціальної та правової дезорієнтації, втрати постійного місця проживання, джерел доходу та соціальної підтримки. Військовослужбовці, що перебувають у стані посттравматичного стресового розладу або зазнали психологічних трансформацій внаслідок участі у бойових діях, нерідко переносять агресивну модель поведінки в сімейне середовище. Також ускладнюється ситуація в родинях, які залишаються на тимчасово окупованих територіях, де державна юрисдикція є обмеженою або повністю відсутньою, а потерпілі особи фактично позбавлені можливості звернення по допомогу до компетентних органів.

Таким чином, феномен домашнього насильства в умовах війни слід розглядати як багаторівневу проблему, що поєднує в собі психологічні,

соціальні, правові та інституційні компоненти, й вимагає не лише реагування з боку органів правопорядку, а й переосмислення стратегії державної політики у сфері захисту прав людини в надзвичайних умовах.

Термін «детермінація» походить від латинського *determinare*, що означає «визначати», «відмежовувати», «обмежувати». У загальнофілософському контексті поняття детермінізму відображає залежність явищ та об'єктів у їхньому виникненні, існуванні й розвитку від впливу інших факторів (подій, процесів, станів тощо). Інакше кажучи, це концепція, згідно з якою кожне явище має свою причину і не є випадковим, а зумовлене стійкими зовнішніми чи внутрішніми чинниками [104, с. 39].

Детермінація як форма причинного зв'язку тісно пов'язана з уявленням про закономірність буття, згідно з яким усі явища в навколишньому світі відбуваються не хаотично, а підпорядковуються певним правилам, закономірностям і механізмам взаємодії. З розвитком наукового знання поняття детермінації зазнало еволюції, набувши нових змістових характеристик, що враховують складність, багаторівневність і динамічність взаємозв'язків у соціальних, психологічних, біологічних та інших сферах. У сучасному науковому розумінні детермінізм трактується як вчення про загальну зумовленість явищ, де ключовими принципами є взаємозв'язок, взаємодія та причинно-наслідкова залежність.

За визначенням Н. М. Ярмиш, причинність є категорією, що слугує виключно для вираження причинно-наслідкових зв'язків, і тому має більш вузьке значення порівняно з ширшими поняттями взаємозалежності явищ [236, с. 35]. Причина, яка виступає рушійною силою певного процесу, формує його характер або окремі ознаки й може розглядатися як фактор впливу. У контексті результату чи наслідку, причина може набувати значення детермінанти, тобто чинника, який зумовлює виникнення або перебіг відповідного явища.

Кримінологічна детермінація є специфічним видом соціальної детермінації, що розглядається як складова більш загальної системи

зумовленості явищ і процесів у природі та суспільстві. Вона являє собою різновид універсального взаємозв'язку подій, який проявляється у формуванні причин і умов, що впливають на виникнення кримінальної поведінки. Такий підхід дозволяє розглядати кримінологічну детермінацію як системну категорію, що інтегрує соціальні, психологічні, економічні, правові та культурні чинники у процес формування девіантних і деліктних моделей поведінки.

Своєчасне виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню кримінального правопорушення, має не лише важливе юридичне значення, а й справляє позитивний психологічний ефект, засвідчуючи налаштованість та здатність органів кримінального переслідування діяти об'єктивно, всебічно й у повній відповідності до принципів верховенства права. Це, у свою чергу, підвищує рівень довіри до правоохоронної системи та зміцнює правову культуру в суспільстві [139, с. 19].

Крім того, запобіжна діяльність, орієнтована на нейтралізацію факторів криміногенного впливу, має виразне соціальне значення, оскільки усунення встановлених причин і умов знижує ризик повторення аналогічних або схожих правопорушень у майбутньому, зменшує криміногенне навантаження на середовище й сприяє стабілізації соціально-правових відносин.

Причини й умови – складові процесу детермінації, який, окрім них, містить ще наслідок [18, с. 95]. Кримінологічне трактування причин та умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, зазвичай охоплює два взаємопов'язані аспекти: з одного боку – антисоціальну (антигромадську) установку особистості, яка формується під впливом низки соціально-психологічних та індивідуально-поведінкових чинників, а з іншого – конкретну життєву ситуацію, що склалася безпосередньо перед або під час вчинення правопорушення. Саме поєднання внутрішньої готовності до девіантної поведінки з наявністю зовнішніх обставин, які створюють сприятливі умови для реалізації такої поведінки, і формує криміногенну ситуацію. Такий підхід дозволяє не лише глибше зрозуміти механізм кримінальної поведінки, а й

орієнтує на розроблення ефективних заходів її попередження як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях [110, с. 105–106]. Як зазначає О. О. Кваша, у структурі причинного комплексу кримінального правопорушення важливо диференціювати роль окремих чинників залежно від форми вини. Зокрема, при вчиненні умисних кримінальних правопорушень домінуючим фактором, як правило, виступає антигромадська (криміногенна) установка особи, яка вказує на стійку внутрішню готовність до протиправної поведінки. Натомість у випадках необережних кримінальних правопорушень зростає значущість конкретної життєвої ситуації, що є чинником випадковості або непередбачуваності й водночас створює умови для виникнення кримінального наслідку. Такий підхід дозволяє точніше розмежовувати типові механізми кримінальної поведінки та адаптувати профілактичні заходи до різних її форм [75, с. 333–334].

Причини та умови злочинності не є випадковим або механічним набором окремих детермінант, а становлять систему, що функціонує як цілісне утворення з внутрішньою структурою, ієрархією та взаємодіючими підсистемами. Така система базується на принципах єдності, взаємозв'язку та підпорядкованості елементів, які впливають на формування та реалізацію протиправної поведінки.

У кримінології причини розглядаються як явища (чи системи явищ), які породжують інші явища – тобто наслідки. Причинно-наслідковий зв'язок у цьому контексті є генетичним, тобто таким, що виражає походження одного явища з іншого. Для правильного встановлення причинності необхідно чітко відмежувати дві складові: причину, як активний вихідний елемент, і наслідок, як результат її дії.

До причин протиправної поведінки слід відносити насамперед соціально-психологічні детермінанти, що діють на різних рівнях суспільної свідомості. Вони охоплюють:

економічні чинники (безробіття, бідність, нерівність доступу до ресурсів);
політичні обставини (нестабільність, корупція, недовіра до влади);

правові фактори (недосконалість законодавства, неефективність правоохоронної системи);

побутово-психологічні елементи (насильство в сім'ї, фрустрація, агресія, девіантні установки тощо) [176, с. 66].

Такий підхід дозволяє не лише виявляти першопричини злочинності, а й будувати ефективну модель профілактики на основі аналізу системної взаємодії чинників у межах конкретного соціального середовища.

Причина як елемент детермінаційного комплексу невід'ємно пов'язана з умовами, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення. На відміну від причин, які мають безпосередній причинно-наслідковий характер і породжують протиправну поведінку, умови не є джерелом виникнення злочину, але супроводжують причини у просторі й часі, створюючи відповідне середовище для їх реалізації. Вони не детермінують злочин прямо, але сприяють активізації причинного чинника, забезпечуючи його розвиток і прояв у конкретній ситуації, що врешті-решт призводить до кримінального результату [57, с. 43–44].

Водночас у кримінології важливо розрізняти умови вчинення злочину та умови зростання рівня злочинності. Останні мають опосередкований або статистичний характер і пов'язані, наприклад, із змінами демографічної структури населення, рівнем урбанізації, процесами криміналізації чи декриміналізації певних діянь, особливостями обліку злочинів, що впливають на кількісні показники, але не є безпосередніми чинниками окремих кримінальних діянь [199].

Такий розподіл має принципове значення для побудови ефективної системи профілактики, яка має бути спрямована як на нейтралізацію причин, так і на мінімізацію умов, що сприяють виникненню чи поширенню злочинної поведінки.

Отже, причини та умови домашнього насильства доцільно розглядати як негативні соціально обумовлені явища, які створюють передумови, сприяють виникненню, модифікують або підтримують існування кримінальної поведінки

в межах сімейно-побутового середовища. Такі детермінанти не лише формують загальний криміногенний фон, а й впливають на особистість правопорушника, механізми прийняття ним рішень, міжособистісну динаміку в родині та рівень віктимності потенційних потерпілих.

С. І. Нежурбіда до причинного комплексу відносить: соціально-економічні або політичні фактори; соціально-психологічні [139, с. 20]. Частина причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, мають об'єктивний характер і не залежать від волі та свідомості людей (наприклад, природні, кліматичні або стихійні явища). Інші ж, навпаки, є суб'єктивними й безпосередньо залежать від свідомої діяльності особи чи суб'єктів соціальної взаємодії. Причини кримінальних правопорушень можуть бути як зовнішніми по відношенню до особи (соціальне середовище, негативний мікросоціум, правова дезадаптація), так і внутрішніми (антисоціальні установки, особистісні деформації, психоемоційні відхилення).

У широкому розумінні причини більшості кримінальних правопорушень – це сукупність обставин, які впливають на формування у свідомості індивіда стійких антигромадських поглядів, девіантних навичок і звичок, що в певний момент можуть трансформуватися у намір вчинити кримінально протиправне діяння.

У процесі аналізу причин правопорушень важливо враховувати, що їхній вплив передує безпосередньому злочинному діянню, тобто проявляється на етапі формування особистості правопорушника. При цьому не всі причини мають безпосередній зв'язок із конкретним складом кримінального правопорушення, яке в подальшому може бути вчинене. Іншими словами, характер причини не завжди збігається з характером злочину, але їхній кумулятивний вплив може визначити загальну готовність особи до деліктної поведінки [198].

Як слушно зазначає О. М. Гумін, сукупність основних факторів, що сприяють вчиненню насильницьких кримінальних правопорушень, є багатоконпонентною та відображає як індивідуально-психологічні, так і

соціально-системні детермінанти. Серед ключових причин виокремлюються: недоліки сімейного та шкільного виховання, що призводять до формування девіантних моделей поведінки, дефіциту емоційного контролю та деформації моральних орієнтирів; нерозвиненість інфраструктури дозвілля для дітей та молоді, що знижує соціальну адаптованість і стимулює пошук альтернативних, часто асоціальних форм самореалізації; алкоголізація та наркотизація молоді, які є одним із провідних тригерів насильницької поведінки, зниження порогу агресії та втрати критичності мислення; деградація національної культури на тлі проникнення кримінальної субкультури, яка популяризує насильство, індивідуалізм, знецінення суспільно значущих норм і цінностей; негативний вплив засобів масової інформації, що часто транслюють агресивний контент, нормалізують жорстокість і легітимізують правопорушну поведінку; криза ідеологічних та моральних орієнтирів, що проявляється у зниженні рівня суспільної відповідальності, девальвації понять добра, справедливості, обов'язку; політична й економічна нестабільність, що генерує соціальну напругу, недовіру до інституцій влади та загострює соціальне розшарування; соціальна нерівність як хронічний фактор маргіналізації певних груп населення, що створює ґрунт для фрустрації та агресії; втрата авторитету батьків, закону та державної влади, що дезорганізує систему соціального контролю та послаблює виховний вплив соціальних інститутів; неефективність правоохоронної системи, яка не забезпечує невідворотності відповідальності та не здійснює належної профілактичної роботи; нездатність держави контролювати незаконний обіг зброї, що прямо посилює рівень збройного насильства; нерозвиненість віктимологічної профілактики, яка повинна бути спрямована на мінімізацію вразливості потенційних жертв [41, с. 227].

Як відзначає К. М. Буряк, злочини у сімейній сфері охоплюють значно ширший спектр діянь, аніж передбачено диспозицією статті 126-1 КК України. Згідно з цією нормою, кримінально караним визнається умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває

(перебував) у сімейних чи близьких відносинах, що призводить до фізичних чи психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або суттєвого погіршення якості життя потерпілої особи.

Проте практика свідчить, що злочинність у сімейній сфері не обмежується зазначеним складом правопорушення. До таких діянь доцільно відносити також: сексуальне насильство в сім'ї; словесне (вербальне) насильство, що має систематичний або принизливий характер; примушування до шлюбу або спільного проживання; встановлення контролю чи влади над членом сім'ї з метою домінування (у тому числі фінансового, емоційного або соціального).

Правильна і повна ідентифікація детермінант злочинності у сімейному середовищі є вкрай важливою передумовою для побудови ефективної системи профілактики та протидії, зниження латентності таких діянь і запобігання їх рецидиву. Водночас слід критично оцінити позицію окремих кримінологів, які ототожнюють злочинність у сімейній сфері виключно з домашнім насильством, передбаченим ст. 126-1 КК України. Такий підхід є надмірно звуженим і не охоплює всі види протиправної поведінки, що виникають у сімейних або близьких відносинах. Сімейна злочинність має розглядатися як самостійне кримінологічне явище, що включає низку різнорідних за своєю правовою природою, але об'єднаних спільним соціальним середовищем – сім'єю – діянь, у тому числі пов'язаних із посяганням на статеву недоторканність, особисту свободу, гідність, майно та здоров'я [22].

У Рекомендації № 35 Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок щодо гендерного насильства проти жінок (п. 19) наголошується, що основні причини насильства щодо жінок кореняться у гендерних факторах, що мають системний характер. До них, зокрема, належать: ідеологія привілейованого становища чоловіків та їх домінування над жінками; соціальні норми, які пропагують демонстрацію маскулінності, утвердження чоловічої влади, контроль над жінками; санкціоноване суспільством дотримання

гендерних ролей, що включає покарання жінок за поведінку, яка вважається «неприйнятною» відповідно до патріархальних уявлень [61].

Такі фактори виступають як прямими, так і опосередкованими детермінантами насильства, оскільки вони закріплюють суспільну толерантність до порушення прав жінок, легітимізують насильство як норму взаємодії в певних умовах і формують умови безкарності для кривдників. Саме така соціокультурна база сприяє відтворенню гендерного насильства, його латентності, ігноруванню чи знеціненню з боку суспільства, державних інституцій та навіть самих потерпілих. Для ефективної протидії гендерному насильству необхідне визнання його структурних причин, які закладені в системі нерівності, що відтворюється через ідеологію, звичаї, стереотипи, публічні наративи та політичну бездіяльність.

Факторний вплив умов воєнного стану істотно позначився на поведінці осіб, які постраждали від домашнього насильства, зокрема серед внутрішньо переміщених осіб. Багато з них опинилися в умовах обмеженого пересування, матеріальної та фізичної залежності від кривдника, що унеможливило звернення по допомогу. Особливо критичною є ситуація постраждалих, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, – вони фактично позбавлені доступу до будь-яких форм державного або неурядового захисту.

Крім того, спостерігається тенденція зниження звернень до правоохоронних органів з боку потерпілих-жінок, які помилково вважають, що під час воєнного стану поліція надмірно перевантажена виконанням завдань національної безпеки і не може приділяти належної уваги таким, на їхню думку, «другорядним» проблемам, як домашнє насильство.

Об'єктивні фактори інтенсифікації деструкції сімейно-побутових відносин:

- Латентність і безкарність домашнього насильства, що зумовлена як правовими прогалинами, так і соціальною толерантністю;
- Недооцінка суспільної небезпеки домашнього насильства та його довгострокових наслідків;

- Низький рівень правової обізнаності населення щодо механізмів захисту та реагування;
- Пропаганда насильства в ЗМІ, деструктивний вплив відеопродукції, нормалізація жорстокості;
- Зростання соціально-економічного розшарування населення, що призводить до конфліктів у сім'ях на ґрунті нестачі ресурсів, нерівного доступу до праці та товарів;
- Ціннісна трансформація в суспільстві – зниження впливу морально-етичних норм, зростання егоцентризму, безвідповідальності, правового нігілізму.

Суб'єктивні фактори:

- Недостатність або застарілість законодавчої бази щодо протидії домашньому насильству, відставання темпів правового регулювання від розвитку криміногенної ситуації;
- Поширення неформальних шлюбних відносин, що супроводжуються нижчим рівнем відповідальності та соціальної солідарності;
- Зростання частки неповних сімей і випадків розлучень, що створює умови для конфліктних моделей поведінки;
- Залучення неповнолітніх до антигромадських груп (секти, молодіжні субкультури з девіантною спрямованістю);
- Підвищення рівня конфліктності, алкоголізації та наркотизації серед членів сімей;
- Недоліки у роботі державних органів, які відповідають за профілактику (служб у справах дітей, поліції превенції, соцслужб);
- Застарілість форм і методів правоохоронної профілактики, організаційно-тактичні прорахунки в реалізації заходів;
- Висока плинність кадрів у правоохоронних органах, що призводить до втрати професійного досвіду й порушення наступності у виконанні комплексної превентивної роботи [201, с. 229–230].

Враховуючи такі чинники, в умовах війни набуває особливої актуальності розроблення цілісної державної політики, спрямованої на:

- задоволення потреб уразливих категорій жінок і дівчат – біженок, внутрішньо переміщених осіб, потерпілих від гендерного та сексуального насильства, включаючи жінок-комбатантів і ветеранок;
- належне забезпечення доступу до медичних, психологічних та гуманітарних послуг;
- залучення жінок до економічного відновлення держави;
- гарантовану участь жінок у процесах перехідного правосуддя в конфліктних і постконфліктних періодах.

Водночас низка дослідників, які вивчають феномен домашнього насильства, виокремлюють ширший спектр чинників, що зумовлюють або сприяють його виникненню, класифікуючи їх за галузевими ознаками:

соціальні чинники – загальна криміногенна ситуація, соціальне напруження, конфлікти, поширеність насильства як соціального явища, толерантність до агресії;

педагогічні чинники – дефіцит культури правомірної поведінки, зокрема правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної та трудової, як у сімейному, так і у суспільному житті;

соціально-педагогічні чинники – відсутність усвідомленого батьківства, знецінення сімейних цінностей, дефіцит позитивних моделей сімейного життя, які ґрунтуються на рівноправному партнерстві та гендерній рівності, слабкий рівень виховання у дусі дотримання прав дитини;

правові чинники – сприйняття домашнього насильства як внутрішньосімейної справи, а не як суспільно небезпечного явища, що часто поєднується з правовим нігілізмом та уявленням про домінування одного з членів сім'ї як «власника» інших через низький рівень правової свідомості;

політичні чинники – недостатня увага з боку державної політики до проблем гендерної рівності, батьківства, сім'ї в цілому, збереження гендерних стереотипів у суспільній та політичній риторичі;

соціально-медичні чинники – поширення алкоголізму, наркоманії, агресивної поведінки, відсутність культури репродуктивного здоров'я, дефіцит інституцій відповідального батьківства та соціальної підтримки сімей;

фізіологічні та медичні чинники – порушення гормонального фону, дисфункції обміну речовин, порушення швидкості реакцій, вплив психотропних і збуджувальних препаратів, патології нервової системи, хронічні захворювання, що впливають на поведінку особи [132, с. 25; 122, с. 225; 16, с. 17–18].

Серед причин домашнього насильства можна виокремити також :

- економічні (зниження рівня життя населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість, відсутність гідних умов життя, економічна залежність тощо);

- психологічні (високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка, психічні розлади, стереотипи поведінки тощо);

- правові (недосконалість законодавства, низький рівень правової свідомості тощо);

- соціально-культурні (гендерні витоки (стереотипність уявлень щодо ролей в сім'ї та виховання дітей), зростання рівня конфліктів та насильства у суспільстві, високий рівень алкоголізації населення, поширення алкоголізму та наркоманії, пропагування в медіа насильства як моделі поведінки, відсутність репродуктивної культури у населення та культури відповідального батьківства, недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми тощо). Гендерні стереотипи та нерівномірний розподіл сімейних обов'язків є однією з основних та найбільш складних причин домашнього насильства. Саме тому більшість сучасних країн приділяють особливу увагу ефективності гендерної політики, спрямованої зокрема й на руйнування гендерних стереотипів у суспільстві [66].

Варто наголосити, що збройний конфлікт зумовив критичну неготовність України до ефективного реагування на масштабні загрози та виклики у сфері національної безпеки. Особливої гостроти набули проблеми правового врегулювання й реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки

сім'ї в умовах війни, масового внутрішнього переміщення населення, ізоляції та дестабілізації суспільних відносин, що засвідчило необхідність формування єдиного національного стратегічного документа, який би передбачав комплексну систему заходів щодо протидії актуальним загрозам та ефективного регулювання суспільних процесів у періоди загострення криміногенної ситуації, масштабної міграції та соціальної фрагментації. Такий документ має ґрунтуватися на найкращих міжнародних практиках, бути гнучким і здатним до адаптації в умовах динамічних трансформацій, передбачаючи міжгалузеву інтеграцію воєнних, політичних, кримінологічних, економічних, соціальних та інших механізмів забезпечення безпеки особи, родини та суспільства в цілому.

Такі заходи мають не лише правозахисну, а й кримінологічну функцію, спрямовану на зниження рівня деструктивних проявів у сімейному середовищі, посилення державної відповідальності та інтеграцію гендерно-чутливого підходу в політику безпеки.

Як стверджує О. М. Костенко, жодні фізіологічні чи психологічні властивості людини не можуть вважатися причинами злочинності, вони відіграють роль лише умов, а соціальним чинником у структурі злочинця як людини, є комплекс сваволі й ілюзій, котрий виконує роль причини злочинного діяння [92, с. 73]. Тому, ефективна діяльність працівників поліції з виявлення та реагування на факти домашнього насильства ускладнюється низкою стійких соціокультурних міфів і стереотипів, які глибоко укорінені в масовій свідомості. Ці уявлення нерідко впливають як на сприйняття фактів насильства самими правоохоронцями, так і на готовність постраждалих звертатися за допомогою [66, с. 41]. Значну роль у цьому процесі відіграють гендерні стереотипи – традиційні погляди щодо ролей жінок і чоловіків у суспільстві, які не ґрунтуються на об'єктивних даних, не враховують реальної соціальної різноманітності та базуються на уявленнях про другорядність однієї статі відносно іншої. Згідно з цими стереотипами, головне життєве призначення жінки – материнство та ведення домашнього господарства, тоді як чоловік має бути головним годувальником і приймати всі ключові рішення в родині.

Попри те, що такі уявлення не відповідають сучасним умовам життя, вони продовжують визначати значну частину суспільних установок і побутових практик. Зокрема, стереотип патріархальної сім'ї з традиційним розподілом ролей за статевою та віковою ознаками: встановлює фактичну залежність усіх членів родини від чоловіка; подвоює навантаження на жінку, яка, окрім догляду за дітьми та ведення домашнього господарства, змушена ще й працювати; знецінює потреби й права жінок, включаючи право на захист від насильства; ускладнює фіксацію фактів насильства та зменшує мотивацію до втручання з боку державних органів.

Таким чином, подолання гендерних стереотипів є необхідною передумовою для забезпечення ефективної протидії домашньому насильству та формування гендерно-чутливої моделі правоохоронної діяльності, що передбачає неупереджене, правозахисне ставлення до всіх постраждалих, незалежно від статі, соціального статусу або моделі сімейного устрою.

Аналізуючи детермінанти злочинності у сімейній сфері з урахуванням часової характеристики їх дії, К. М. Буряк та І. Г. Богатирьов класифікували їх на три групи: короткострокові (охоплюють часовий проміжок від кількох місяців до кількох років і, як правило, проявляються епізодично. У контексті кримінальних правопорушень у сім'ї ці фактори можуть бути обумовлені: емоційними спалахами ревності; дією психоактивних речовин (алкоголю чи наркотиків); конфліктами ситуативного характеру, які призводять до актів фізичного чи психологічного насильства. Такі фактори не мають системної природи, однак можуть спричинити серйозні наслідки в разі відсутності належного реагування з боку держави або оточення), середньострокові (Проявляються в рамках соціальних трансформацій, характерних для певного історичного періоду, покоління чи суспільного укладу. У контексті сімейної злочинності середньострокові фактори включають: панівні гендерні ролі та патріархальні стереотипи; відсутність економічної незалежності у жінок (власного житла, стабільного доходу); соціокультурні установки, які толерують насильство як форму дисципліни чи «норму» сімейного життя. Такі чинники,

на відміну від короткострокових, не обмежуються випадковими спалахами агресії, а мають структурований і повторюваний характер, закріплений у суспільній свідомості) та довгострокові (мають глобальний і історично тривалий характер, розкриваються в межах різних епох і культурних систем. До них можна віднести: трансформацію інституту сім'ї під впливом модернізаційних та глобалізаційних процесів; появу й утвердження гендерної політики в європейських країнах; довготривалу зміну ціннісних орієнтирів, зокрема поступове відходження від традиційної моделі домінування однієї статі. Довгострокові фактори впливають не лише на структуру та функції сім'ї, а й на державну політику, систему освіти, соціалізацію, що формує нові типи соціальної взаємодії та підходи до вирішення конфліктів), кожна з яких має власну динаміку впливу та криміногенний потенціал [21].

Попри те, що окремий індивід є базовою одиницею суспільства, сукупність індивідів формує якісно нову соціальну реальність – суспільство, яке володіє характеристиками, що не зводяться до властивостей окремих особистостей. Ця надіндивідуальна якість суспільства зумовлює необхідність комплексного підходу до його аналізу. У західній теоретичній соціології аналіз соціальних процесів традиційно здійснюється на основі макро- та мікрорівневих інтерпретацій соціуму. У вітчизняній філософсько-соціологічній традиції набув поширення системний підхід, що передбачає трикомпонентну модель аналізу соціуму з виокремленням: макрорівня (людство загалом, глобальні соціальні процеси); мезорівня (соціальні спільноти, організації, інститути, регіональні та професійні об'єднання); мікрорівня (індивіди, їх поведінка, міжособистісні відносини) [225, с. 149–151].

Таким чином, суспільство як система має багаторівневу структурну організацію:

на макрорівні – охоплює людство в цілому як носія глобальних тенденцій;

на мезорівні – представлено соціальними групами, класами, етносами, інститутами, які виконують роль «посередника» між загальним і одиничним;

на мікрорівні – складається з окремих індивідів, їхньої поведінки, потреб, досвіду і взаємодії.

Такий підхід дає змогу глибше усвідомити взаємозв'язок соціального й індивідуального та інтегрувати філософські, соціологічні й практико-орієнтовані виміри аналізу суспільних явищ. У цьому контексті обґрунтованою видається концепція багаторівневої детермінації, згідно з якою система причин та умов (криміногенних детермінант), що сприяють домашньому насильству, поділяється на три рівні:

1. Макрорівень (суспільство загалом) – включає широкі соціальні явища, процеси та тенденції, які зумовлюють виникнення домашнього насильства як похідного явища від загального рівня злочинності в країні. Сюди відносяться: політична нестабільність, війна, економічна криза, системна нерівність, криза правових інститутів, культурна толерантність до насильства, соціальні стереотипи тощо.

2. Мезорівень (окремі соціальні групи та сімейні осередки) – охоплює умови, характерні для неблагополучних або дисфункційних сімей, де насильство виступає не винятком, а звичною формою міжособистісної взаємодії. У таких середовищах відбувається репродукція насильницьких моделей поведінки, що часто супроводжується іншими правопорушеннями: алкоголізмом, жорстоким поводженням із дітьми, економічною експлуатацією членів родини тощо.

3. Мікрорівень (рівень окремої особи) – це безпосередні причини та умови, що формують індивідуальний механізм протиправної поведінки. Йдеться про психоемоційні порушення, патології соціалізації, негативний життєвий досвід, травми дитинства, агресивні установки, низький рівень емпатії, залежність від алкоголю чи наркотиків тощо [201, с. 230–231].

Враховуючи комплексний, багатовекторний і структурний характер феномену домашнього насильства, доцільно систематизувати детермінанти за основними групами, що діють на всіх трьох рівнях:

- *воєнні чинники* – вплив збройного конфлікту, внутрішнього переміщення, демілітаризації соціуму; активні бойові дії на фронтах, щоденні ракетні обстріли,

диверсійно-підривної діяльності на території всієї держави; нестабільність державної політики у сфері безпеки та непослідовність кримінологічної політики; масове внутрішнє переміщення населення, що створює додаткові ризики, зокрема: значна частина осіб, які вчиняють домашнє насильство, перебуває на службі в підрозділах територіальної оборони або Збройних Силах України, що ускладнює або унеможлиблює їх притягнення до відповідальності; неможливість винесення обмежувальних приписів щодо кривдників серед внутрішньо переміщених осіб через відсутність їхньої реєстрації в нових місцях проживання; відсутність обліку таких кривдників у територіальних органах Національної поліції; наявність зброї у військовослужбовців-кривдників і факти погроз її застосування при вчиненні домашнього насильства; використання притулків, призначених для осіб, які постраждали від домашнього насильства, для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб, що призводить до фактичної відсутності місць для ізоляції потерпілих осіб (переважно жінок) від кривдника).

Як стверджує В. М. Руфанова, серед ключових факторів з боку постраждалих внутрішньо переміщених осіб, які суттєво впливають на поширення та латентність домашнього насильства в умовах воєнного стану, можна виокремити такі:

обмеження в пересуванні, пов'язані з втратою транспорту, документів, наявністю дітей або літніх членів родини, що ускладнює можливість покинути місце проживання або звернутися по допомогу;

соціальна ізоляція в новому середовищі – у зв'язку з вимушеним переміщенням постраждали нерідко не мають соціальних зв'язків чи підтримки, до кого могли б звернутися (родичі, друзі, організації, сусіди тощо);

матеріальна та фізична залежність від кривдника, яка обумовлює страх залишитися без засобів існування, житла чи елементарної безпеки;

відсутність доступу до допомоги для осіб, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, де фактично не діють українські правозахисні та соціальні механізми;

хибне переконання постраждалих жінок, що поліція перевантажена через воєнний стан і не реагуватиме належним чином. Це призводить до самоцензури та утримання від повідомлення про факти насильства;

відсутність свідків або небажання свідків втручатися, що пов'язано з поширеним у суспільстві стереотипом «не втручатися у справи чужої родини», що посилює латентність насильства;

заперечення кривдником факту систематичності насильства, коли останній визнає лише поодинокі інциденти, зокрема ті, що були зафіксовані працівниками поліції чи медичними установами, що ускладнює доведення фактів системного насильства [179, с. 181–182].

Такі фактори не лише поглиблюють вразливість постраждалих осіб, а й знижують ефективність реагування з боку державних органів та громадських структур, що вимагає розроблення спеціалізованих механізмів ідентифікації, підтримки та захисту жертв домашнього насильства в умовах переміщення та нестабільності. Війна набула статусу довгострокового чинника впливу на національну безпеку України, істотно трансформувавши всі її ключові сфери – політичну, економічну, воєнну, соціальну [55, с. 98]. Відтепер вона є невід'ємною частиною сучасної української реальності, що вимагає переосмислення стратегій державного управління та безпекової політики в умовах тривалого кризового середовища. У цьому контексті актуалізується необхідність пошуку нових підходів до подолання наслідків війни та формування сталого механізму національного відновлення. Такий механізм має передбачати системну протидію загрозам у всіх вразливих секторах державного та суспільного життя, зокрема: у соціальній сфері – через забезпечення сімейної стабільності, захисту прав вразливих категорій населення, відновлення соціального капіталу; в інформаційному просторі – шляхом боротьби з дезінформацією, посилення медіаграмотності та інформаційної безпеки; в етнокультурному вимірі – через підтримку культурного різноманіття, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та зміцнення міжетнічної толерантності; в екологічному напрямі – шляхом подолання техногенних наслідків бойових дій та відновлення зруйнованих

екосистем. Таким чином, відбудова України має розглядатися як багатовимірний процес, орієнтований не лише на матеріальну реконструкцію, а й на зміцнення соціального, правового та ціннісного фундаменту держави, який зазнав серйозних випробувань унаслідок повномасштабного воєнного конфлікту [148].

Правовою основою механізму відновлення України від наслідків війни є, зокрема, Указ Президента України про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни (2022 р.) [149], основними завданнями якої є: розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову, соціальної, комунальної, виробничої військової інфраструктури та житла, енергетики;

- *соціально-економічні чинники* – безробіття, бідність, соціальна незахищеність, дисбаланс у розподілі ролей; критичний стан економіки держави; поглиблення соціальної нерівності; наслідки пандемічних криз, що впливають на рівень стресу, зайнятість, доступ до медичних і соціальних послуг.

Однією з фундаментальних причин домашнього насильства є гендерна нерівність між чоловіками та жінками, що має глибокі історико-культурні корені. Цей дисбаланс значною мірою сформувався під впливом патріархальної теорії, в основі якої лежить концепція абсолютної влади батька як голови родини та домінуючої фігури в соціальній ієрархії. У межах такого суспільного устрою чоловік був наділений безумовним авторитетом і владою, що водночас супроводжувалося усуненням жінки з процесів прийняття рішень, обмеженням її прав, соціального статусу та особистої автономії. Як наслідок, сформувалася система гендерного дисбалансу, у межах якої пріоритет систематично надавався представникам чоловічої статі за рахунок дискримінації, знецінення та маргіналізації жінок [65, с. 73]. Цей соціокультурний перекис не лише легітимізував домінування чоловіка в межах родинних стосунків, а й закріпив толерантність до проявів насильства як засобу контролю та «виховання» жінки, що, у свою чергу, стало основою для нормалізації домашнього насильства в певних соціальних прошарках. Таким чином, гендерна нерівність є не лише

фоном, а й чинником, що безпосередньо стимулює насильницькі практики у сімейному середовищі, і має розглядатися як об'єкт правового та культурного реформування в умовах демократичного суспільства.

Економічні детермінанти домашнього насильства є логічним продовженням соціальних факторів і тісно пов'язані з традиційним уявленням про жіночу роль як домогосподарки, що обмежує її доступ до ресурсів, економічної незалежності та повноцінної участі в ринку праці. В умовах нерівних економічних можливостей, жінки частіше потрапляють у ситуацію фінансової залежності від партнера, що значно ускладнює вихід із кола насильства.

Особливу стурбованість викликає поширення практики ранніх шлюбів, що супроводжується припиненням навчання дівчат і, відповідно, відсутністю середньої спеціальної або вищої освіти. Такий життєвий сценарій значною мірою звужує професійні перспективи, унеможливорює самореалізацію та підвищує ризик маргіналізації.

Рання вагітність та економічна незабезпеченість створюють додаткові умови вразливості жінки, знижуючи її здатність протистояти насильству або звертатися по допомогу. У сукупності ці фактори формують соціально-економічний ґрунт, на якому насильство в сім'ї не лише виникає, а й закріплюється як структурна проблема, що потребує комплексного вирішення на рівні державної соціальної, освітньої та економічної політики [65, с. 73].

Також, окремими вченими, до таких віднесені: постійне зростання цін, високий рівень інфляції, знецінення національної валюти, відсутність пропозицій роботи в маленьких містах та селах, ведення тіньового бізнесу, розкрадання бюджетних коштів чиновниками. Такі чинники зумовлюють колосальне розшарування суспільства, призводять до трансформації негативних наслідків бідності та зубожіння у сферу сімейних відносин і знаходять свій прояв у фізичному та психологічному насильстві на підставі матеріальних конфліктів [21].

Ключовими чинниками криміногенної десоціалізації та підвищеної конфліктності в сім'ї виступають складні життєві обставини, що призводять до порушення адаптаційних механізмів та дисфункції родинних відносин.

Психологічні дослідження засвідчують, що реакція сім'ї на кризу може бути полярною, залежно від внутрішніх ресурсів, моделі взаємодії, системи цінностей та зовнішніх умов. Зокрема: одна частина сімей реагує на несприятливі обставини консолідацією, згуртовуючись для спільного подолання труднощів, що сприяє зміцненню родинних зв'язків, емоційній підтримці та взаємній відповідальності; інша частина сімей, навпаки, демонструє розбалансованість у відповідь на стресові фактори, що виявляється у зниженні рівня задоволеності сімейним життям, ескалації конфліктів, психосоматичних захворюваннях, розлученнях та поступовій втраті емоційної єдності [52, с. 67];

організаційно-правові чинники – недосконалість законодавства, низька ефективність інституцій, обмежений доступ до правової допомоги; недосконалість міжгалузевого регулювання, зокрема кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства; фрагментарність нормативно-правового забезпечення запобігання домашньому насильству; недостатність запобіжної роботи з боку органів Національної поліції, а також низький рівень залучення громадських інституцій до системної протидії насильству.

Такі детермінанти також полягають у недосконалості чинного законодавчого регулювання сфери сімейних відносин, що проявляється у наявності численних колізій, прогалин та відсутності єдиного узгодженого підходу до кваліфікації і реагування на випадки насильства в сім'ї. Така ситуація унеможлиблює ефективну правозастосовну діяльність та створює умови для неконструктивного правового релятивізму. Особливої уваги заслуговує проблема нечіткості законодавчого визначення повноважень і обов'язків правоохоронних органів та судової системи у справах про домашнє насильство. Унаслідок цього: спостерігається небажання представників цих органів втручатися в конфлікти приватного характеру, що розцінюються ними як «внутрішньосімейні справи»; правова бездіяльність або формальний підхід до таких звернень з боку посадових осіб лише посилюють рівень латентності

даної категорії кримінальних правопорушень; у потерпілих формується зневіра в здатність держави забезпечити ефективний правовий захист, що, у свою чергу, сприяє подальшому замовчуванню фактів насильства та уникненню винними юридичної відповідальності [22].

Таким чином, усунення нормативних прогалин, правових суперечностей і нечіткості процедурного регулювання є необхідною передумовою для зниження рівня латентності домашнього насильства, забезпечення своєчасного реагування з боку уповноважених суб'єктів та відновлення довіри постраждалих осіб до системи правосуддя.

Наведемо приклад. Так, у Кіотській декларації «Активізація заходів запобігання злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч здійсненню Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», ухваленій за результатами XIV Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (2021 р.), наголошується на пріоритетності усунення першопричин злочинності як стратегічного напрямку глобальної політики у сфері безпеки. Першим і базовим заходом, спрямованим на ефективне попередження злочинності, визнано усунення причин та факторів ризику, що збільшують вразливість окремих верств населення до втягнення в злочинну діяльність або становлення жертвами злочинів. Такий підхід відповідає парадигмі превентивної безпеки та підкреслює необхідність системного врахування соціально-економічних, політичних, культурних та правових аспектів, які створюють середовище для криміногенних впливів. Це положення Кіотської декларації повністю узгоджується з цілями сталого розвитку ООН, зокрема Цілю 16 («Мир, справедливість і сильні інститути»), і слугує основою для переосмислення державної політики з урахуванням принципу недопущення, а не лише реагування на вже вчинені кримінальні правопорушення [77].

У контексті мінімізації домашнього насильства важливу роль відіграють фактори правового характеру, серед яких ключовим є адаптація національного законодавства до положень Стамбульської конвенції, ратифікованої Україною

22 червня 2022 року. Цей міжнародний акт встановлює високі стандарти у сфері запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству, захисту постраждалих і притягнення винних до відповідальності. Однією з основних переваг Конвенції є чітке, офіційне тлумачення поняття «домашнє насильство», що включає фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство. Така багатокомпонентність визначення покликана запобігти вузькому або довільному тлумаченню кримінально караної поведінки в межах сімейних або близьких відносин. Однак попри ратифікацію Конвенції, Кримінальний кодекс України досі не містить окремих норм, які б відображали підвищений рівень суспільної небезпеки насильницьких кримінальних правопорушень, вчинених у сімейному середовищі. Це створює низку правозастосовчих труднощів, зокрема: недооцінку латентності таких правопорушень; недостатню правову захищеність потерпілих; складність кваліфікації діянь, які систематично вчиняються у сім'ї, але не охоплюються ст. 126-1 КК України або кваліфікуються за загальними статтями без врахування обтяжуючих сімейних обставин [190, с. 60];

- *морально-психологічні чинники* – криза цінностей, дегуманізація, правовий нігілізм, домінування стереотипів щодо «виправданості» насильства; домінування в суспільстві почуття страху, тривожності, дратівливості й агресії; руйнування традиційних моральних орієнтирів унаслідок воєнного та соціального тиску; недоліки у сфері виховання й міжособистісної комунікації в родині; накопичення фонового психоемоційного навантаження, що підвищує ризик девіантної поведінки.

Психологічні детермінанти домашнього насильства пов'язані з особистісними характеристиками та психоемоційними порушеннями кривдника. Здебільшого йдеться про наявність глибинних комплексів, фрустрацій і незадоволених потреб, що формуються під впливом розладів психіки, негативного дитячого досвіду або хронічного стресу. Нерідко особи, які вдаються до насильства в сімейному середовищі, мають в анамнезі: досвід психологічного насильства в дитинстві (цькування, приниження, емоційна занедбаність); пережиті

травми або конфлікти у попередніх подружніх чи партнерських стосунках; низьку самооцінку та потребу в домінуванні, яку вони намагаються компенсувати через приниження або контроль над партнером.

Такі особи можуть проявляти садистські нахили або латентну агресію, які реалізуються через насильницькі дії, що носять характер самоствердження. У цьому випадку насильство виступає не як імпульсивна реакція, а як стратегія досягнення психологічної переваги або підтвердження влади в умовах внутрішньої нестабільності.

Психологічні детермінанти домашнього насильства потребують індивідуалізованої оцінки, з урахуванням не лише поведінкових проявів кривдника, а й його психічного стану, історії розвитку особистості та соціального контексту формування агресивної моделі поведінки.

Загалом, аналіз детермінант, що впливають на вчинення домашнього насильства, свідчить про багатовекторний і багаторівневий характер цього соціально небезпечного явища. Домашнє насильство формується під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів, дія яких посилюється в умовах кризових явищ, таких як війна, внутрішнє переміщення, економічна нестабільність тощо.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що факторний вплив, обумовлений умовами воєнного стану, суттєво трансформував поведінкові моделі осіб, які зазнають домашнього насильства, особливо серед внутрішньо переміщених осіб. У більшості випадків вони опиняються в умовах соціальної ізоляції, обмеженого пересування, а також матеріальної та фізичної залежності від кривдника, що значно ускладнює реалізацію права на самозахист або своєчасне звернення по допомогу до уповноважених органів. Особливо критичним є становище осіб, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, де фактично відсутні будь-які механізми правового чи соціального реагування на випадки насильства, а постраждалі повністю ізольовані від системи державного захисту.

Додатковим дестабілізуючим чинником виступає свідоме уникнення повідомлень про насильство з боку самих потерпілих, що пояснюється: переконанням у неефективності або перевантаженості поліції в умовах воєнного

стану; страхом подальших репресій з боку кривдника; недовірою до інституцій; впливом суспільних стереотипів, що знецінюють проблему домашнього насильства. Усе це призводить до зростання рівня латентності таких правопорушень, який, за експертними оцінками, сягає 65–70 %, що значно ускладнює їх своєчасне виявлення, фіксацію, кваліфікацію та профілактику.

У цьому контексті заслуговує на увагу інтегрований рівневий підхід до аналізу детермінант домашнього насильства – з урахуванням макро-, мезо- та мікрофакторів – дає змогу: глибше осмислити природу й структуру цього явища; визначити вразливі соціальні групи; сформувати ефективну модель запобігання, адаптовану до змін у суспільному середовищі; врахувати як індивідуальні психологічні механізми, так і колективні соціальні процеси, що впливають на поширення насильства у сімейному середовищі.

2.3. Особа, яка вчиняє домашнє насильство

Установлення характеристики особи злочинця має на меті, з одного боку, визначення рівня суспільної небезпеки його діянь, індивідуалізацію кримінальної відповідальності та удосконалення підходів до його ресоціалізації, зокрема через оцінку результативності відбутого покарання. З іншого боку, це дозволяє виявити справжні причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також розробити й реалізувати ефективні профілактичні заходи для їх усунення.

С. А. Шалгунова зазначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується сукупністю різноманітних ознак, серед яких виділяються демографічні (стать, вік, стан здоров'я), моральні (світогляд, інтереси, життєва спрямованість), соціальні (особливості трудової діяльності, сімейно-побутові умови) та психологічні (емоційна сфера, тип темпераменту, вольові якості тощо). Ці характеристики знаходять відображення в

індивідуальних рисах особи злочинця, а також у його взаєминах з потерпілим [228, с. 128–129].

У межах психологічної науки структура особи розглядається як багаторівнева система, що включає чотири основні підструктури: спрямованість особистості – потяги, бажання, інтереси, ідеали, світоглядні орієнтації та переконання, які формуються переважно в процесі соціального виховання; досвід – знання, вміння, навички та звички, набуті в процесі навчання та особистої діяльності, з урахуванням впливу біологічних особливостей; індивідуальні особливості психічних процесів, зокрема емоції, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; біологічно обумовлені риси, до яких належать темперамент, статеві та вікові характеристики, а також можливі патологічні зміни [232].

На переконання О. М. Джузи, вивчення особи злочинця повинно здійснюватися у межах трьох рівнів аналізу. Перший – одиничний рівень, що передбачає дослідження індивідуальних рис конкретного правопорушника. Другий – груповий рівень, який дозволяє виявити спільні характеристики осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення певного виду або в межах визначеної соціальної чи кримінальної підсистеми. Третій – загальний рівень, на якому формується узагальнений портрет злочинця як соціального феномену, що дозволяє окреслити загальні тенденції та закономірності злочинної поведінки [46, с. 20]. У свою чергу, А. П. Закалюк зазначав, що специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їхньої особистості, які досягли певного ступеня (глибини) [63].

Як слушно зауважує В. І. Тимошенко, у разі коли особа злочинця має специфічні індивідуальні риси, які стали однією з детермінант злочинної поведінки, виникає логічне питання: чому наявність цих якостей часто обґрунтовується вже фактом вчинення злочину? Адже такі риси повинні існувати до моменту скоєння правопорушення і бути відомими кримінологам як потенційно значущі [199, с. 139].

Справді, як соціальні суб'єкти люди відзначаються великою варіативністю поведінкових моделей. Одні активно сприяють суспільному розвитку, інші – ухиляються від соціально корисної діяльності, порушують публічний порядок або займають відверто антисоціальну позицію. Проблематика правомірної та девіантної поведінки у сімейному, побутовому й родинному контексті є історично значущою та належить до фундаментальних питань суспільного буття.

Протягом розвитку людської цивілізації сформувались стійкі моделі бажаної поведінки, які ґрунтувались на моральних і звичаєвих нормах. Ці зразки поведінки ретельно зберігалися, трансформувалися й передавалися між поколіннями, виконуючи нормативну функцію щодо регламентації сімейних і побутових взаємин, а також підтримки правопорядку в межах конкретної соціально-демографічної одиниці та в суспільстві загалом.

Однак явища неправомірної, в тому числі злочинної та насильницької поведінки, залишаються одними з найгостріших соціальних проблем. Особливої актуальності вони набувають у сучасних умовах, коли спостерігається зростання рівня конфліктності та напруженості у сімейних стосунках, що часто стає каталізатором девіантної поведінки.

Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі соціалізації – входження в соціальне середовище, засвоєння ідей, норм моралі, моделей поведінки, властивих відповідному соціуму [49, с. 135]. Злочинець – це результат деформації або дефіциту соціалізації. Жодна особа не є приреченою на злочинну поведінку від народження; злочинцем стають унаслідок порушень у процесі формування особистості в соціальному середовищі [232, с. 144].

На думку Л. В. Самарай, особа правопорушника не є заздалегідь сформованим типом людини, а є результатом учинення протиправної діяльності. Такий підхід актуалізує проблему визначення нормативних орієнтирів, за якими певна поведінка класифікується як злочинна або незлочинна. Адже норма права передбачає фіксацію безумовного мотиву, однак мотивація особи формується під впливом низки чинників і не завжди є однозначною [181, с. 191].

Слід також враховувати, що окремі індивіди можуть мати вроджені генетичні чи психологічні особливості, які за несприятливих обставин соціального середовища можуть спричиняти розвиток агресивної поведінки. Проте наявність таких біопсихологічних передумов ще не зумовлює обов'язковості вчинення протиправних дій. Злочинна поведінка формується лише за умов дії комплексу соціальних детермінант, які виконують роль своєрідного каталізатора – активатора девіації. Саме взаємодія внутрішніх (особистісних) та зовнішніх (соціальних) чинників визначає вірогідність трансформації агресивного потенціалу в протиправне діяння.

К. М. Буряк відзначає, що кривдник, який вчиняє кримінальні правопорушення у сімейній сфері – це сукупність соціально-значимих властивостей і відносин особи, які характеризують її, як таку, що вчиняє кримінальне правопорушення у сфері сімейно-побутових відносин [20]; І. А. Ботнарєнко – як індивіда, що умисно здійснює насильницькі дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру щодо одного чи кількох членів своєї сім'ї. У цьому контексті кримінологічна характеристика такої особи розглядається як системний опис соціально значущих ознак індивіда, який має схильність до насильницької поведінки, сформованої в процесі його взаємодії із зовнішнім соціальним середовищем. Саме сукупність внутрішніх якостей та впливу конкретних обставин життєвого простору зумовлює вчинення ним актів домашнього насильства [19, с. 84].

Узагальнив наукові підходи Д. М. Тичина й наголосив, що під *особою, яка вчиняє домашнє насильство та пов'язані із ним кримінальні правопорушення, пропонуємо розуміти сукупність її соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових ознак і властивостей, що виявляються у злочинній поведінці, детермінованій агресією у сімейно-побутових відносинах* [206]. Структуру особи, яка вчиняє домашнє насильство необхідно розглядати за такими критеріями:

– соціально-демографічні дані (стать, національність, вік, зокрема ролі та статуси (професія, становище у суспільстві та на роботі) тощо);

– кримінально-правові ознаки (наявність судимостей, рецидив, поведінка після відбуття покарання тощо).

– морально-психологічні якості особи (інтелектуальні, вольові, моральні якості, емоції, світогляд, переконання, звички, риси характеру; психофізіологічні: темперамент (сила, рухливість й урівноваженість нервової діяльності), анатомічні та функціональні ознаки, а також відомості про патологічні відхилення особистості) [206].

Соціально-демографічні характеристики. З метою виокремлення певних рис особи злочинця, який вчиняє домашнє насильство, нами було проаналізовано судові рішення по справах досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. За результатами аналізу близько 50 вироків, постановлених судами протягом 2019–2023 років, було зроблено такі висновки, які дозволили визначити істотні соціально-демографічні ознаки домашнього кривдника.

Передусім, це кримінальне правопорушення вчиняється переважно чоловіками (75 % від досліджуваних нами судових рішень). Віковий ценз осіб, які вчинили домашнє насильство, за результатами проведеного аналізу, розподілено таким чином: 39 % – вік кривдників знаходився в межах від 20 до 30 років; 46 % – утворила вікова група від 30 до 40 років; 15 % – це особи старше 40 років. Можемо зробити висновок, що отримані нами не суперечать висновкам О. М. Гуміна, який визначив, що найчастіше протиправні діяння цього виду вчиняють особи віком 36–40 (37,5 %) та 31–35 років (26 %). Значною є злочинна активність серед осіб віком понад 40 років (17,5 %) і 22–30 років (19 %) випадків [42].

За нашими проведеними дослідженнями, освітній рівень більшості таких осіб обмежується повною загальною середньою, середньо-спеціальною або професійно-технічною освітою (80 %). Значна частина кривдників мають на утриманні малолітніх або неповнолітніх дітей (40 %), при цьому не працевлаштовані офіційно (52 %). Для цієї категорії осіб характерні споживацькі ціннісні орієнтації, недостатньо сформована правосвідомість,

середній інтелектуальний рівень. Вони схильні до вчинення протиправних дій у ситуації побутового конфлікту, зокрема на ґрунті ревнощів (29 %), помсти (16 %), сексуальної мотивації (15 %), самоствердження (8 %) або використання агресивних стереотипів поведінки (13 %). Значна частина таких кримінальних правопорушень вчиняється у стані алкогольного (67 %) або наркотичного/психотропного (25 %) сп'яніння.

Водночас у більшості осіб, які вчиняють домашнє насильство, не виявлено хронічних соматичних захворювань (61 %), що свідчить про відсутність прямої залежності між фізичним станом здоров'я та насильницькою поведінкою. Натомість суттєвими криміногенними детермінантами виступають психічні відхилення (26,2 %), емоційна нестабільність (37 %), а також подвійні стандарти поведінки, які ускладнюють засвоєння особою моральних та правових норм і водночас перешкоджають адекватному сприйняттю життєвих ситуацій (37 %) [24, с. 15]. Ці фактори вказують на наявність порушень у психоемоційній сфері кривдника, що істотно підвищує ризик вчинення ним насильницьких дій у межах сім'ї.

Крім того, 43 % осіб мали попередні судимості, здебільшого за злочини проти власності, моралі, статевої свободи або недоторканості. Важливо, що в більшості кривдників не зафіксовано хронічних соматичних хвороб (61,4 %), натомість у них часто виявляються психічні відхилення (26,2 %), емоційна нестабільність (37 %), подвійні стандарти поведінки (36,8 %), що значно впливають на їхню здатність до самоконтролю та адекватного оцінювання подій.

Таким чином, соціально-демографічні характеристики осіб, що вчиняють домашнє насильство, свідчать про сукупність несприятливих особистісних, соціальних та психоемоційних факторів, які у поєднанні з низьким рівнем соціалізації та маргіналізованим способом життя підвищують ймовірність агресивної та насильницької поведінки в сімейному середовищі.

Виявлена особливість, за якою переважну частину осіб, що вчиняють домашнє насильство, становлять чоловіки, зумовлена, насамперед, гендерними

відмінностями у психології та поведінкових реакціях. Згідно з науковими дослідженнями, чоловіки значно частіше, ніж жінки, вдаються до насильницьких дій як форми самовираження у конфліктних ситуаціях, зокрема шляхом девіантної поведінки, що часто формується під впливом субкультури та кримінального конформізму [209, с. 127]. Окрім цього, вищий рівень фізичної сили чоловіків суттєво підвищує їхню здатність до подолання опору потерпілої сторони при вчиненні правопорушення [182, с. 84].

У більшості випадків чоловіки демонструють імпульсивні дії у відповідь на конфлікт, орієнтуючись на силове домінування, приниження, покарання або придушення волі жертви. Порівняно з жінками, вони виявляють вищий рівень агресивності та готовності до насильства [106, с. 280], що часто посилюється такими обтяжувальними обставинами, як зловживання алкоголем, перебування в місцях позбавлення волі, а також посттравматичні розлади, пов'язані з бойовим або іншим стресовим досвідом.

У випадках насильства щодо дітей характерною є спроба «вплинути» або «покарати» дитину шляхом застосування фізичної сили, зокрема у відповідь на її плач або інші поведінкові прояви [13, с. 132].

Водночас сучасна кримінологічна реальність засвідчує стійке зростання частки жінок серед осіб, які вчиняють домашнє насильство – на сьогодні вона становить близько 22 %. Для порівняння, за даними вибірових досліджень, проведених в Україні наприкінці ХХ ст., частка жінок серед осіб, які вчинили умисні вбивства, становила 7 %, а тяжкі тілесні ушкодження – лише 3,5 % [36, с. 138–139].

Тенденція до зростання жіночої участі в побутовому насильстві зумовлена складним комплексом соціально-психологічних чинників. З одного боку, такі процеси, як емансипація, зростання правової самосвідомості, демократизація суспільних відносин, формують нову модель жіночої поведінки – орієнтовану на самостійність, незалежність та захист особистих прав. Як наслідок, жінка більш рішуче реагує на спроби обмеження її свободи, що іноді виливається в агресивні або насильницькі дії.

З іншого боку, соціальна вразливість жінок, пов'язана з низьким рівнем зайнятості, виконанням малокваліфікованої або непрестижної праці, нестачею умов для самореалізації, а також постійне перебування в умовах домашнього насильства з боку чоловіків часто призводять до фізичного та психоемоційного виснаження. За таких обставин агресивна поведінка може стати реакцією на хронічне пригнічення, соціальну безвихідь або вкорінене почуття безсилля.

Крім того, сучасні дослідження фіксують зростання проявів жіночого аморалізму, що виражається в алкоголізмі, сексуальній нерозбірливості, побутовій занедбаності. Такі риси формують підґрунтя для грубості, жорстокості та агресії, унаслідок чого поведінка жінок-кривдниць дедалі менше відрізняється від характеру дій чоловіків, що вчиняють домашнє насильство [93, с. 84; 108, с. 42].

Кримінально-правові характеристики. Фундаментальним елементом і складовою будь-якого кримінального правопорушення є його суб'єкт.

В доктрині кримінального права питання, що стосуються загальної характеристики суб'єкта кримінального правопорушення, мають потужні напрацювання. Разом з тим, проблему суб'єкта конкретних складів кримінальних правопорушень, одним з яких є домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), не можна назвати вивченою в достатній мірі.

Необхідність розробки питання суб'єкта домашнього насильства обумовлена плинністю соціальних, економічних, політичних процесів, що вимагають постійного удосконалення чинного законодавства, особливо коли проблема стосується законного та обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили протиправні діяння.

Виокремлення ознак суб'єкта домашнього насильства становить вагоме значення під час кваліфікації протиправного діяння, а саме: зазначені у конкретному складі кримінального правопорушення ознаки набувають обов'язкового значення під час кваліфікації діяння за відповідною статтею чи частиною статті КК України [129].

Звернення до рівня кримінально-правової доктрини дозволяє стверджувати, що суттєва кількість аспектів поняття суб'єкта кримінального правопорушення на сьогодні отримала достатньо ґрунтовне теоретичне висвітлення. В той же час аналіз правової регламентації засвідчує, що саме суб'єкт кримінального правопорушення – єдиний з усіх елементів складу кримінального правопорушення, що знайшов юридичне закріплення в кримінальному законодавстві.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [96]. Отже, обов'язковими ознаками цього елемента складу кримінального правопорушення, за чинним законодавством, визначено: 1) статус фізичної особи; 2) осудність; 3) настання відповідного віку.

Доктрина кримінального права вирізняє два види суб'єктів кримінального правопорушення – загальний (для нього характерна наявність трьох зазначених вище ознак) і спеціальний. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [96]. Тобто, спеціальний суб'єкт – така особа, яка володіє ознаками загального суб'єкта, але також наділена іншими (додатковими) особливостями (ознаками), які вирізняють його з-поміж інших суб'єктів кримінального правопорушення.

Суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 126-1 КК України є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Що стосується встановленого КК України віку, відповідно до загальних правил, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). З цього приводу відмітимо: встановлення мінімальної календарної вікової межі для кримінальної відповідальності має бути соціально та кримінологічно обґрунтованим. Тільки за умови досягнення певного віку під впливом сім'ї,

шкільного та соціального середовища підліток досягає певного рівня свідомості, який дозволяє йому розрізнати добре і погане, що може спричинити шкоду іншим людям. Підліток стає спроможним усвідомлювати соціальний зміст своєї поведінки, набуває достатнього рівня соціальної свідомості, який дозволяє йому оцінювати не лише фактичний бік своїх вчинків, але і їх соціально-правову значимість [2].

М.М. Почтовим було встановлено, що в окремих випадках за рішенням суду допускається можливість реєстрації шлюбу з 14 років. З урахуванням цього дослідник наголосив на відкритості до дискусії питання зменшення віку кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК України [152, с. 55].

З указанного питання доцільно зазначити наступне. В основу встановлення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності з 14-річного віку, як відомо, покладені такі обставини: 1) рівень розумового розвитку особи як підстава усвідомлення особою в 14-річному віці суспільної небезпеки й протиправності діянь, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України; 2) значна поширеність цих протиправних діянь серед підлітків; 3) висока суспільна небезпека таких кримінальних правопорушень [184, с. 159]. Вважаємо, при вчиненні домашнього насильства неповнолітніми, через недостатній психофізіологічний розвиток, все-таки переважають неспроможність правильно оцінити свої вчинки та інші чинники (підвищена емоційність, тривожність), що не можуть не позначитися на можливості повного усвідомлення ним характеру суспільної небезпечності діяння. Крім того, якщо враховувати, що нині «при визначенні покарання для неповнолітніх прослідковується тенденція до застосування принципів гуманізму, справедливості, економії кримінальної репресії» [229, с. 306], гуманізація кримінально-виховного впливу на неповнолітнього повинна передбачати використання мінімальної кількості каральних санкцій до неповнолітнього. Наукові дебати щодо недоцільності зниження віку кримінальної відповідальності за домашнє насильство ми можемо посилити, зокрема, аргументом законодавчого зниження віку

кримінальної відповідальності за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 20 КК України). Домашнє насильство, як відомо, за чинним законодавством є нетяжким кримінальним правопорушенням (максимальне покарання за його вчинення – позбавлення волі до двох років).

Суб'єкт даного протиправного діяння, зазначили О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, «є певною мірою спеціальним – така осудна особа, яка досягла 16-річного віку, яка є одним з подружжя чи колишнього подружжя або іншою особою, з якою потерпілий перебуває або перебував у сімейних або близьких відносинах» [56, с. 78]. Отже, у даному випадку законодавець відніс до ознак (і вони є спеціальними), які характеризують стосунки суб'єкта з потерпілим в контексті домашнього насильства, такі: 1) перебування у шлюбі з потерпілим на момент вчинення діяння; 2) перебування у шлюбі з потерпілим у минулому; 3) сімейні відносини між ним на потерпілим; 4) близькі відносини між ним та потерпілим.

При визначенні кола осіб, які можуть визнаватися суб'єктом домашнього насильства, зауважила Д. І. Яїцька, варто звертатися до інших нормативно-правових актів [234, с. 206].

Так, показовим у цьому відношенні є Закон України від 7 грудня 2017 р. «Про запобігання та протидію домашньому насильству». На відміну від КК України, в п. 3 ст. 1 Закону дещо ширше описано сімейні взаємини як спеціальну і відмінну ознаку домашнього насильства. Такими особливостями є: 1) вчинення діяння в сім'ї; 2) вчинення діяння в межах місця проживання; 3) родичі; 4) теперішнє подружжя; 5) колишнє подружжя; 6) інші особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа [159]. П. 2 ст. 3 Закону дію законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству (з приміткою «незалежно від факту спільного проживання») поширив на таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти

одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [159].

Як зазначає С. В. Якімова, сімейні відносини слід розглядати ширше, ніж просто шлюбно-сімейні відносини, які виникають на підставі шлюбу. У сімейних відносинах можуть перебувати не лише подружжя чи інші близькі родичі, але й інші особи, які проживають однією сім'єю, наприклад неодружені чоловік та жінка, які взаємно піклуються один про одного, але не мають взаємних прав та обов'язків згідно із сімейним законодавством [235, с. 193].

На жаль, на сьогодні жоден нормативний документ, що стосується інституту шлюбу і сім'ї, не розтлумачив поняття «близьких відносин». Виняток становить лише Закон України від 23 лютого 2006 року «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» дається визначення близьких відносин, а саме «це сімейні відносини між особами, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі між особами, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також незалежно від зазначених умов відносини між чоловіком та дружиною, батьком (вітчимом), матір'ю (мачухою) та сином (пасинком) та/або дочкою (падчеркою), усиновлювачем та усиновленим, зятем та тестем, тещею, невісткою та свекром,

свекрухою, а також відносини опіки між опікуном та особою, яка перебуває під опікою, відносини піклування між піклувальником та особою, яка перебуває під піклуванням» [173]. Зазначений Закон фактично ототожнює близькі відносини з сімейними. Разом з тим, оскільки вказаний нормативно-правовий акт регулює відносини, що виникають під час провадження діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, зауважила О. Беспаль, необхідно керуватись нормами, які наближені до кримінально-правових відносин [11, с. 235]. Пропозицію прирівняти «близькі відносини» до «відносин між партнерами» надала Д. І. Яїцька, з посиланням на Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р [234, с. 206]. Крім того, в положеннях Конвенції підкреслено неважливість проживання правопорушника разом з потерпілим, так само і час існування відносин між особами (теперішній чи минулий) [88]. Погоджуємось, що хоча суб'єкт домашнього насильства і є спеціальним, проте коло осіб, що можуть підпадати під його визначення, широкі [9, с. 64].

У науково-практичному коментарі критеріями віднесення таких осіб до близьких осіб, близьких родичів та членів сім'ї є: 1) існування між ними сімейних правовідносин, які виникають за наявності однієї з ознак: а) споріднення (за прямою чи боковою лінією) (батько, мати син, дочка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка); б) укладення шлюбу (подружжя); в) свояцтво (зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха); г) встановлення опіки і піклування (опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням (підопічний)); г) усиновлення (усиновлювач, усиновлений); д) сімейна правосуб'єктність, пов'язана із шлюбом та вихованням дитини (вітчим, мачуха, пасинок, падчерка). Такі особи є близькими особами, незалежно від спільного проживання; 2) існування між ними сімейних правовідносин, що виникають на підставі одночасного існування сукупності умов: спільно проживають; пов'язані спільним побутом; мають взаємні права та обов'язки (за винятком осіб, взаємні права та обов'язки

яких із суб'єктом не мають характеру сімейних). До таких осіб належать і ті, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [135, с. 33-34].

На наше переконання, термін «близькі відносини» як характеристика відносин між особами не може охоплюватись лише сімейною сферою. Встановити наявність близьких відносин, наголошує А. А. Вознюк (і з цим не можна не погодитись), набагато складніше [32, с. 8].

Як підкреслює М. І. Хавронюк, особами, які перебувають у близьких відносинах, слід вважати так званих близьких осіб, тобто тих, які мають сексуальні позашлюбні або партнерські стосунки і постійно або час від часу проживають спільно, не маючи при цьому прав та обов'язків сімейного характеру [56, с. 69]. Дослідник також зазначає, що поняття близьких осіб найбільш точно визначено в положенні ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» (ст. 1) [158], яке через його практичну досконалість може бути застосоване і для розуміння поняття близьких відносин [56, с. 69–70].

З цього приводу підтримуємо позицію А. А. Вознюка, який зазначив, що визначення близьких осіб, закріплене у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», не охоплює усіх осіб, з якими особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, перебуває у близьких відносинах. Найближчі друзі суб'єкта, на переконання науковця, з якими в нього існує спільний побут у формі спільного відпочинку, харчування, спілкування тощо, окрім спільного проживання, не можуть бути віднесені до близьких осіб. З огляду на це, тлумачення терміна «близькі відносини», запропоноване М. І. Хавронюком, принаймні виглядає обмеженим, хоча можливо й справедливим, та може призвести до труднощів у застосуванні відповідної норми на практиці [32, с. 8–9].

Проблема розкриття змісту поняття «близькі відносини» за допомогою поняття «близькі особи», передбаченого в ч. 1 ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», наголошує О. Біловол, полягає в іншому. Поняттям «близькі особи» охоплюються особи, які є подружжям або колишнім подружжям або перебувають (перебували) у сімейних відносинах і

вони вже передбачені в ст. 126-1 КК, а тому поняттям «близькі відносини», підкреслює дослідник, мають охоплюватися особи, які не віднесені до зазначених категорій, однак можуть постраждати від домашнього насильства [158, с. 229].

Таким чином, враховуючи відносну «розмитість» терміна «близькі відносини», відтак, пропонуємо його виключити зі ст. 126-1 КК України. На нашу думку, більш доцільно використати термін «родинні відносини», яким, виходячи з положень Цивільного та Сімейного кодексів України, охоплюється коло осіб, які пов'язані між собою певним ступенем споріднення. У порівнянні з близькими відносинами, родинні більш точно і конкретно розкривають зв'язок між особами, з наявністю якого закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків [34].

Аналіз кримінально-правових ознак осіб, що вчиняють домашнє насильство, свідчить, що 19,5 % з них вчинили кримінальне правопорушення, маючи незняту або непогашену судимість. Серед них:

58 % були раніше засуджені за крадіжки;

20,8 % – за грабежі;

11,1 % – за розбій;

1,4 % – повторно притягувались до кримінальної відповідальності саме за вчинення домашнього насильства;

решта – за інші кримінальні правопорушення, зокрема проти моральності, статевої свободи та недоторканості особи [129].

Такий розподіл засвідчує відносно стійку злочинну спрямованість поведінки певної частини правопорушників. Спостерігається пряма залежність: чим вищий рівень судимості, тим вища ймовірність застосування насильства. Варто також зауважити, що відбування покарання у місцях позбавлення волі чинить негативний вплив на фізичний та психічний стан особи, що, у свою чергу, підвищує рівень її криміногенної активності в сімейному середовищі після звільнення.

Більшість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, виявили антисоціальну поведінку ще до моменту засудження. Зокрема, значна кількість таких осіб піддавались адміністративній відповідальності:

28 % перебували на обліку в органах поліції, головню через хуліганські дії, знищення майна, побутові правопорушення;

лише за ст. 173-2 КУпАП (вчинення домашнього насильства) було притягнуто 67 % осіб [80].

Ці дані дозволяють припустити, що значна частина фактів домашнього насильства не отримує належної правової реакції. Причинами цього є:

недосконалість законодавчого регулювання;

небажання потерпілих звертатися по допомогу та ініціювати притягнення до відповідальності;

низький рівень ініціативності з боку окремих працівників поліції;

неефективність судової практики.

Так, незважаючи на кримінально-правову кваліфікацію, домінуючим видом покарання за вчинення домашнього насильства залишається штраф (93,8 % випадків), причому лише у половині випадків він фактично стягується. Така ситуація свідчить про недостатню ефективність правового реагування на злочинну поведінку в сім'ї та потребує вдосконалення механізмів як превенції, так і покарання [15, с. 14; 112, с. 106].

Аналіз судової та пенітенціарної практики щодо засуджених за вчинення кримінальних правопорушень свідчить, що серед осіб, покараних позбавленням волі, 71 % були звільнені після відбуття повного строку покарання, 13 % – у порядку амністії, 9 % – у зв'язку з заміною невідбутої частини покарання іншим видом покарання, та лише 5 % – шляхом умовно-дострокового звільнення.

Отримані емпіричні дані дають підстави зробити висновок, що значна частина засуджених не демонструвала стійкої тенденції до виправлення у період перебування у виправних установах, що, своєю чергою, зумовило обмежене застосування до них механізмів дострокового звільнення. Проведене

дослідження виявило високий рівень антисоціальної поведінки серед осіб, які звільнилися після відбуття покарання. Найпоширенішими її проявами стали:

- підтримання контактів з особами з антигромадською поведінкою – 61 %;
- вчинення адміністративно караних діянь – 57 %;
- дрібні крадіжки – 53 %;
- дрібне хуліганство – 38 %;
- конфлікти у сімейно-побутовій сфері – 29 %;
- інші порушення громадського порядку – 18 %;
- аморальні вчинки – 10 %.

Особливої уваги потребує характеристика тривалості злочинної діяльності. Приблизно третина кримінальних правопорушень носила продовжуваний характер, не потрапляючи до поля зору правоохоронних органів. Найбільш небезпечною у цьому контексті виявилася сексуальна експлуатація, що:

- у 84,3 % випадків тривала до одного року (іноді – менше одного місяця),
- у 13,7 % – від одного до трьох років,
- у 2,6 % – понад три роки.

Розподіл призначених судами покарань свідчить про переважання м'якших видів кримінально-правового реагування щодо правопорушень проти життя та здоров'я особи, де 60,8 % покарань становили штрафи та обмеження волі. У випадках кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи переважаючою санкцією було позбавлення волі строком від двох до шести років (74,3 %).

У процесі призначення покарання суди досить часто враховували обставини, що пом'якшують (49,1 %) або обтяжують (38 %) кримінальну відповідальність. Найпоширенішими пом'якшуючими обставинами були щире каяття, визнання вини засудженим та активне сприяння розкриттю правопорушення. До найтипівіших обтяжуючих обставин належали: повторне

вчинення кримінального правопорушення, вчинення його у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, або під впливом інших одурманюючих речовин.

Морально-психологічні характеристики. Такі характеристики особи, схильної до вчинення домашнього насильства, зазвичай обумовлені деформацією системи цінностей, девіацією у сфері моральної саморегуляції та невмінням критично осмислювати власну поведінку. У таких осіб домінують егоцентричні орієнтири, що проявляються у зневажливому ставленні до потреб, почуттів і прав інших членів родини, насамперед до партнерів або дітей.

До найбільш характерних моральних рис належать:

- Цинізм і моральна нечутливість – кривдник не вважає насильство протиправним або негуманним, розглядаючи його як «виправдану реакцію» чи «виховний захід». *Наприклад, під час досудового розслідування один із підозрюваних, який систематично бив свою дружину, стверджував, що «так треба було – інакше вона не розуміє» [218].*

- Викривлена етична мотивація – у мотивації вчинення насильства переважають уявлення про «збереження дисципліни», «відновлення справедливості», «покарання за непослух», що підмінює нормальні механізми вирішення конфлікту.

- Відсутність саморефлексії та морального осуду власних дій – більшість кривдників не усвідомлюють своєї провини, перекладають відповідальність на потерпілу особу або обставини. *У матеріалах кримінального провадження за ст. 126-1 КК України наводиться випадок, коли чоловік після побиття співмешканки заявив: «Вона мене вивела – це її провина, а не моя» [219].*

- Домінування примітивних моральних уявлень – часто ґрунтуються на стереотипах «жінка має мовчати», «чоловік – голова родини», що легітимізують асиметричні ієрархії у сім'ї та насильницький контроль.

- Патологічний егоїзм та емоційна холодність – кривдник позбавлений здатності до емпатії, співпереживання, відповідальності перед іншими членами сім'ї. У конфліктних ситуаціях керується винятково власними потребами, не зважаючи на наслідки для потерпілих.

- занижений рівень емпатії – нездатність співпереживати, розуміти емоційний стан потерпілих, що призводить до легітимації власної агресивної поведінки;
- виправдання насильства як «виховного» чи «справедливого» заходу, що вказує на наявність викривлених моральних уявлень;
- відсутність почуття провини – така особа не лише не кається, а часто схильна звинувачувати жертву у «провокуванні» насильства;
- низька внутрішня моральна відповідальність, що проявляється у несформованості почуття обов'язку, совісті, самоконтролю;
- подвійні моральні стандарти, які дозволяють кривднику виправдовувати власні дії, водночас вимагаючи моральної поведінки від інших;
- орієнтація на авторитаризм та підпорядкування, що підсилює прагнення до домінування в родині будь-якою ціною.

Такі моральні деформації часто є наслідком дисфункціонального виховання, негативного соціального середовища, перенесених психотравм або тривалого перебування в умовах соціального контролю, де насильство сприймалося як норма; часто поєднуються з емоційною нестабільністю, низьким рівнем критичності мислення, конфліктною мотивацією та асоціальними установками, що разом формують високий ризик рецидиву насильницької поведінки.

У сукупності ці риси свідчать про глибоку моральну дезадаптацію, що унеможливорює гармонійне співіснування в сімейному середовищі та створює умови для рецидиву насильницької поведінки. Загалом, особа кривдника – це індивід із деформованою ціннісною системою, низькою правовою свідомістю та відсутністю внутрішньої заборони на застосування насильства, що вимагає комплексного психокорекційного й превентивного впливу.

Таким чином, домашнє насильство є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини в побутовій сфері. Його латентний характер, високий рівень толерантності суспільства до окремих форм насильницької поведінки та неефективність механізмів реагування вимагають глибокого дослідження особи кривдника – як головного суб'єкта злочинної поведінки у межах родини.

Особа, яка вчиняє домашнє насильство, – це соціально та морально деформована особистість, поведінка якої є результатом поєднання негативних соціальних умов, психоемоційної дезадаптації та низького рівня соціалізації. Кривдники часто мають порушення в емоційно-вольовій сфері, знижений рівень критичного мислення, викривлені уявлення про соціальні ролі та норми взаємодії в родині. Характерною є відсутність почуття провини, емпатії, а також домінування агресивних стратегій поведінки.

Ураховуючи виявлені характеристики, ефективна протидія домашньому насильству має ґрунтуватися на інтеграції кримінально-правових, соціально-реабілітаційних, психотерапевтичних і освітніх заходів. Зокрема, йдеться про необхідність запровадження індивідуалізованих програм ресоціалізації, контролю за виконанням покарань, психокорекційної роботи з кривдниками, а також підвищення професійної підготовки фахівців, які працюють з такими категоріями осіб. Важливим також є розвиток системи раннього виявлення насильницької поведінки, правова просвіта населення та підвищення рівня нетерпимості до будь-яких форм домашнього насильства в суспільстві.

Висновки до розділу 2

1. Після значного зниження в 2022 р. збільшилися кількісні показники умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв і мордувань, катувань, посягань, пов'язаних з домашнім насильством, та фактів безпосередньо домашнього насильства. На збільшення чисельності посягань останнього виду вплинули такі фактори, як повернення з евакуації значної кількості жінок і дітей, психологічна травматизація частини чоловіків – учасників бойових дій і погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

2. Домашнє насильство відзначається високим рівнем латентності. Зокрема, у 71 % випадків загострення криміногенної ситуації у сімейно-побутовій сфері зумовлене небажанням потерпілих розголошувати факт

вчинення насильства. Так, 38 % осіб вважали себе частково винними у тому, що сталося; 25 % не мали довіри до ефективності допомоги з боку правоохоронних органів та боялися осуду; 19 % сприймали подібні дії як звичну частину повсякденного життя; 10 % побоювалися помсти з боку кривдника; 7 % не вбачали у ситуації складу злочину й мали сильну емоційну прив'язаність до кривдника; ще 1 % не зверталися через обіцянку компенсації або наміри вступити в шлюб. Така *природна латентність* посилюється *штучною латентністю*, що виникає внаслідок корупції у правоохоронних органах, маніпулювання статистичними показниками та прагненням створити ілюзію успішної превентивної роботи. У результаті це суттєво знижує ефективність протидії домашньому насильству, яке, попри зусилля держави, залишається поширеним як в Україні, так і серед українців за її межами. Крім того, 54 % опитаних потерпілих у період дії воєнного стану повідомили, що поліцейські, прибувши на виклик, часто нехтували своїми обов'язками та дорікали їм за звернення до правоохоронців через, на їхню думку, «незначні» конфлікти у важкий для країни час.

3. Акцентує на себе увагу відновлення тенденції постійного зростання кількості встановлених випадків невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (+38,4 % у 2024 р.), що свідчить про недостатню ефективність діяльності щодо запобігання домашньому насильству.

4. Збройний конфлікт зумовив критичну неготовність України до ефективного реагування на масштабні загрози та виклики у сфері національної безпеки. Особливої гостроти набули проблеми правового врегулювання й реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки сім'ї в умовах війни, масового внутрішнього переміщення населення, ізоляції та дестабілізації суспільних відносин, що засвідчило необхідність формування єдиного національного стратегічного документа, який би передбачав комплексну систему заходів щодо протидії актуальним загрозам та ефективного регулювання суспільних процесів у періоди загострення криміногенної

ситуації, масштабної міграції та соціальної фрагментації. Такий документ має ґрунтуватися на найкращих міжнародних практиках, бути гнучким і здатним до адаптації в умовах динамічних трансформацій, передбачаючи міжгалузеву інтеграцію воєнних, політичних, кримінологічних, економічних, соціальних та інших механізмів забезпечення безпеки особи, родини та суспільства в цілому.

5. У межах об'єднаного детермінаційного комплексу причин і умов вчинення домашнього насильства в умовах воєнного стану виокремлено низку ключових груп чинників: 1. Воєнні детермінанти (активні бойові дії на фронтах, щоденні ракетні обстріли, диверсійно-підривну діяльність на території всієї держави; нестабільність державної політики у сфері безпеки та непослідовність кримінологічної політики; масове внутрішнє переміщення населення, що створює додаткові ризики, зокрема: значна частина осіб, які вчиняють домашнє насильство, перебуває на службі в підрозділах територіальної оборони або Збройних Силах України, що ускладнює або унеможлиблює їх притягнення до відповідальності; неможливість винесення обмежувальних приписів щодо кривдників серед внутрішньо переміщених осіб через відсутність їхньої реєстрації в нових місцях проживання; відсутність обліку таких кривдників у територіальних органах Національної поліції; наявність зброї у військовослужбовців-кривдників і факти погроз її застосування при вчиненні домашнього насильства; використання притулків, призначених для осіб, які постраждали від домашнього насильства, для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб, що призводить до фактичної відсутності місць для ізоляції потерпілих осіб (переважно жінок) від кривдника); 2. Соціально-економічні детермінанти (критичний стан економіки держави; поглиблення соціальної нерівності; наслідки пандемічних криз, що впливають на рівень стресу, зайнятість, доступ до медичних і соціальних послуг); 3. Організаційно-правові детермінанти (недосконалість міжгалузєвого регулювання, зокрема кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства; фрагментарність нормативно-правового забезпечення запобігання домашньому насильству; недостатність

запобіжної роботи з боку органів Національної поліції, а також низький рівень залучення громадських інституцій до системної протидії насильству); 4. Морально-психологічні детермінанти (домінування в суспільстві почуття страху, тривожності, дратівливості й агресії; руйнування традиційних моральних орієнтирів унаслідок воєнного та соціального тиску; недоліки у сфері виховання й міжособистісної комунікації в родинях; накопичення фонового психоемоційного навантаження, що підвищує ризик девіантної поведінки).

6. Особу злочинця, який вчиняє домашнє насильство, доцільно розглядати як соціально детерміноване явище, що формується під впливом комплексу біологічних, психологічних, соціальних та правових чинників. Вона не є вродженим або статичним типом, а результатом процесу неправильної або деформованої соціалізації, що супроводжується засвоєнням девіантних моделей поведінки. Злочинець у сімейно-побутовому середовищі, як правило, проявляє схильність до агресії, домінування, порушення соціальних норм і меж, часто має занижений рівень емоційного контролю, конфліктний стиль комунікації та негативний досвід взаємодії в родині.

Кримінологічна характеристика таких осіб передбачає комплексне дослідження їхніх морально-психологічних, соціальних і поведінкових особливостей, що дозволяє не лише пояснити причини насильницької поведінки, але й визначити шляхи її попередження. Встановлення типових ознак осіб-кривдників є необхідною умовою для розробки цільових превентивних заходів, ресоціалізації правопорушників і вдосконалення механізмів протидії домашньому насильству на системному рівні.

7. Суб'єкт домашнього насильства – це конкретна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, і здатна нести за його вчинення відповідно до КК кримінальну відповідальність. Суб'єкт досліджуваного протиправного діяння – спеціальний: поряд із загальними ознаками (фізична особа, осудність, досягнення 16-річного віку), пов'язаний сімейними (шлюбно-сімейними, родинними) відносинами.

Дослідження термінологічних сполучень «сімейні відносини» та «близькі відносини» дозволило висловити пропозицію щодо виключення останніх із чинної редакції ст. 126-1 КК, замінивши його на словосполучення «родинні відносини». Пропонуємо ст. 126-1 КК України викласти в такій редакції: «Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або *родинних* відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, -...».

РОЗДІЛ 3.

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству

Учинення кримінальних правопорушень є складним і динамічним соціальним явищем, що безпосередньо залежить від трансформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві. У сучасних умовах кризового розвитку України, зумовленого як глобальними геополітичними викликами, так і низкою внутрішніх та зовнішніх чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру, питання забезпечення ефективної протидії злочинності набуває особливої актуальності.

Рівень результативності боротьби зі злочинністю значною мірою визначається науковою обґрунтованістю застосовуваних підходів і інституційною взаємодією фахівців із різних галузей – кримінального права, кримінології, кримінального процесу, соціології, психології, адміністративного та інформаційного права. Успішна протидія злочинності потребує формування узгодженого, інтегрованого наукового підходу, який дозволить не лише аналізувати сучасні тенденції, але й прогнозувати можливі ризики та ефективно на них реагувати.

Негативні процеси та тенденції, що супроводжують суспільно-політичне життя України в умовах війни, соціально-економічної нестабільності та правової трансформації, потребують системного наукового моніторингу, глибокого аналізу криміногенної ситуації та постійного коригування державної політики у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Це, у свою чергу, передбачає оновлення стратегії та тактики протидії злочинності з урахуванням нових викликів і загроз безпеці особи, суспільства й держави [202, с. 279].

У кримінологічній науці під загальносоціальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням розуміється системний комплекс довгострокових соціально-економічних, політичних, правових, культурно-виховних і організаційних заходів, спрямованих на формування сприятливого соціального середовища, подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин. Основною метою цих заходів є усунення або нейтралізація як детермінант злочинності (причин), так і криміногенних факторів (умов), що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [104, с. 143].

Такі заходи мають превентивну спрямованість і реалізуються на рівні загальної соціальної політики держави, охоплюючи, зокрема, підвищення рівня зайнятості населення, розвиток освіти, зміцнення морально-правових засад суспільства, забезпечення доступу до соціальних благ, формування нульової толерантності до насильства, правопорушень і корупції. М. Г. Колодяжний акцентує (і це є цілком прийнятним) на тому, що загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах [83, с. 163].

Як зазначав А. П. Закалюк, запобігання злочинності як форма суспільної діяльності належить до ключових напрямів реалізації соціального контролю та соціальної профілактики [63, с. 323]. Такий підхід акцентує увагу на превентивному аспекті державної політики, що полягає у цілеспрямованому впливі на соціальне середовище з метою недопущення злочинної поведінки.

У свою чергу, низка сучасних вчених-кримінологів, зокрема О. М. Джужа та О. Г. Кулик, розглядають запобігання злочинності як особливий вид соціального управління, спрямованого на забезпечення безпеки охоронюваних законом цінностей. У цьому контексті запобігання злочинності передбачає розробку й реалізацію комплексу спеціальних заходів, орієнтованих на виявлення та усунення детермінант злочинності, а також на запобіжний вплив на осіб, схильних до протиправної поведінки [110, с. 140].

Важливо підкреслити, що загальносоціальне запобігання злочинності не є лише реакцією держави чи суспільства на факт правопорушення. Як справедливо зазначає О. М. Джужа, заходи цього рівня мають на меті позитивно впливати на процес формування особистості кожного члена суспільства, що підкреслює їх системоутворюючий характер [47, с. 62]. Такий підхід відображає інтеграцію превентивної діяльності у загальну соціальну політику держави.

Цей рівень запобігання характеризується тим, що його складові є невід'ємними елементами соціально-економічного розвитку суспільства, сприяють підвищенню морально-психологічного клімату та зміцненню духовних засад у державі [103, с. 53–54]. Як зазначає В. В. Голіна, основною метою загальносоціального запобігання злочинності є усунення або пом'якшення криміногенно небезпечних суперечностей, які мають глибоке історичне та соціальне коріння. Ідеться, зокрема, про економічні та політичні кризи, майнову поляризацію населення, безробіття, несвоєчасну виплату заробітної плати, соціальну маргіналізацію, занепад моральних норм, поширення проституції, наркоманії, алкоголізму, безпритульності та інших деструктивних явищ [37, с. 19].

Таким чином, загальносоціальне запобігання злочинності має багаторівневий характер, поєднуючи соціальну профілактику, інституційну відповідальність держави та механізми соціального управління, що спрямовані на довготривале зниження рівня криміногенності суспільного середовища.

Іноді в науковій літературі спостерігається необґрунтоване розширення меж загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, коли ці заходи ототожнюють із загальною ефективною функціонуванням усіх позитивних інститутів соціальної правової держави. У межах такого підходу висловлюється думка, що загальносоціальне запобігання начебто не належить до предмету кримінологічної науки, а відтак – не повинно бути її безпосереднім об'єктом дослідження.

Разом з тим, у тій самій аргументації виявляється суперечність, адже вказується, що врахування загальносоціальних заходів є обов'язковим при організації протидії злочинності, оскільки саме вони створюють фундаментальні передумови для усунення або нейтралізації криміногенних факторів, які детермінують злочинність у суспільстві.

Таким чином, попри наявність дискусій щодо меж і природи загальносоціального запобігання, обґрунтованим є висновок про необхідність його включення до предметного поля кримінологічної науки. Це зумовлено тим, що загальносоціальні заходи безпосередньо впливають на детермінанти злочинної поведінки та сприяють формуванню соціального середовища, несприятливого для проявів кримінальності. Відтак, вони становлять інтегральний компонент кримінологічної стратегії протидії злочинності, орієнтованої на усунення або пом'якшення глибинних причин криміногенних процесів у суспільстві.

Ключ до вирішення зазначеної наукової суперечності запропонував А. П. Закалюк, який у своїх фундаментальних працях переконливо доводив, що запобігання злочинності у буквальному значенні слід розуміти як діяльність, спрямовану на перешкодження вчиненню злочинів. Це лаконічне, але концептуально насичене визначення відображає сутнісну мету запобіжної діяльності – зменшити кількість кримінальних правопорушень і, відповідно, загальний рівень злочинності в суспільстві. Науковець наголошував, що запобігання кримінальним правопорушенням має безпосередній зв'язок із самим явищем злочинності, але не у вигляді реагування на вже вчинені злочини, а шляхом цілеспрямованого впливу на чинники, що її зумовлюють. Такий підхід полягає у перериванні дії причин і умов, які сприяють формуванню злочинної поведінки, з метою недопущення подальшого вчинення кримінальних правопорушень, обмеження їх масштабів і попередження ескалації кримінальної активності. Окремо А. П. Закалюк підкреслював, що злочинність є складним соціальним феноменом, який відображає рівень кримінальної активності певної частини населення, що формується під впливом

об'єктивних соціальних процесів, кризових явищ і суперечностей у суспільстві. У зв'язку з цим безпосередні, короткострокові профілактичні заходи не можуть мати сталого запобіжного ефекту без урахування глибинних соціальних передумов і стану суспільних відносин, які потребують системного аналізу та довгострокової державної політики у сфері загальносоціальної превенції [63, с. 327–328].

На підставі аналізу провідних наукових підходів до розуміння сутності запобігання злочинності, В. В. Василевич обґрунтовано дійшов висновку, що загальносоціальне запобігання злочинам є позитивним результатом цілеспрямованої соціальної політики держави. При цьому, як наголошує автор, така політика реалізується не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, скільки як інструмент розв'язання загальних соціальних і економічних завдань, спрямованих на покращення умов життєдіяльності населення, зниження рівня соціальної напруги та зменшення криміногенного потенціалу в суспільстві [176, с. 20].

Таким чином, загальносоціальна профілактика є опосередкованим, але надзвичайно важливим чинником протидії злочинності, оскільки її результати проявляються у підвищенні якості життя, соціальній справедливості, правовій стабільності та зміцненні правосвідомості громадян.

Натомість О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко слушно підкреслюють, що запобігання злочинності як загальному негативному соціальному явищу, так і її окремим видам, слід розглядати як випереджальну форму протидії, яка реалізується на двох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному та спеціально-кримінологічному. При цьому, на думку дослідників, переважна роль загальносоціальних заходів виявляється у контексті загального запобігання злочинності, тоді як спеціально-кримінологічні заходи домінують при протидії окремим видам кримінальних правопорушень. Під загальносоціальним запобіганням злочинності автори розуміють комплекс довгострокових соціально-економічних, організаційних і культурно-виховних заходів, спрямованих на всебічне вдосконалення суспільних відносин, усунення

або нейтралізацію причин і умов злочинності, а також на створення соціального середовища, несприятливого для формування криміногенних установок [5, с. 177].

Відтак, провідну роль у зменшенні соціальних суперечностей, що зумовлюють злочинність, відіграє збалансована господарсько-організаційна та культурно-виховна діяльність, яку повинні здійснювати не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й підприємства, установи, комерційні структури та громадські організації. Саме така комплексна взаємодія сприяє формуванню загальнонаціональної політики безпеки, орієнтованої на випереджальне подолання соціальних умов, що детермінують злочинність.

Водночас цілком прийнятною та науково обґрунтованою є позиція О. М. Литвинова, який зазначає, що запобігання злочинності спрямовується на припинення злочинів ще на ранніх стадіях – формування умислу, готування до злочину та замаху. У цьому розумінні запобіжна діяльність охоплює елементи як дозлочинної, так і постзлочинної протидії, оскільки має справу із ситуаціями, в яких ще не настало фактичне вчинення злочину, проте вже можуть бути наявні ознаки незакінченого складу злочину. Саме на цьому етапі переважно реалізуються заходи спеціально-кримінологічного характеру, орієнтовані на виявлення потенційної загрози та її нейтралізацію до настання шкідливих наслідків [117, с. 114].

У свою чергу, загальносоціальні заходи запобігання розглядаються як сукупність комплексних і довготривалих дій соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського та культурно-виховного змісту, які спрямовані на всебічний розвиток і вдосконалення суспільних відносин. Основна мета таких заходів – усунення або нейтралізація соціальних детермінант злочинності, зокрема факторів, які формують криміногенне середовище, посилюють соціальну нерівність, породжують девіантні практики та знижують рівень правосвідомості громадян. Таким чином, у системі запобігання злочинності загальносоціальні та спеціально-

кримінологічні заходи не лише співіснують, а й взаємодоповнюють одне одного, утворюючи комплексну стратегію запобігання кримінальним правопорушенням на всіх рівнях – від загальносоціального до індивідуального.

У контексті предмета дослідження В. В. Голіна справедливо звертає увагу на особливість соціально-економічних і культурно-виховних аспектів загальносоціального запобігання злочинності, яка полягає в тому, що їхнє планування та реалізація здійснюються не стільки з метою безпосередньої протидії кримінальним правопорушенням, скільки з позицій підвищення матеріального добробуту населення, розвитку культурного рівня, правосвідомості та соціальної стабільності [37, с. 20–21].

Тобто зазначені заходи мають більш широкий соціальний ефект, а запобігання злочинності є опосередкованим, але важливим результатом цілеспрямованої соціальної політики. У цьому сенсі загальносоціальні заходи виконують превентивну функцію не як первинну мету, а як похідну від розв'язання базових соціальних і гуманітарних завдань, що відповідає стратегії довготривалого і сталого розвитку суспільства.

Відтак, ефективність забезпечення внутрішньої безпеки суспільства визначається впливом багатофакторного комплексу детермінант, серед яких наявні як об'єктивні, так і суб'єктивні, матеріальні й духовні, практичні й теоретичні, явні та латентні чинники. Така багатогранність зумовлює необхідність системного підходу до організації запобіжної діяльності, де важливу роль відіграє загальносоціальне, що здійснюється на макрорівні – у масштабах усього суспільства. Цей тип запобігання не має адресного (індивідуального) характеру, однак спрямований на усунення або нейтралізацію загальних чинників і криміногенних загроз, які створюють передумови для виникнення злочинної поведінки. Попри те, що загальносоціальні заходи не мають безпосереднім своїм призначенням протидію злочинності, вони формують фундаментальні умови, за яких можливість існування злочинності як соціального явища істотно знижується або усувається повністю.

У цьому контексті цілком закономірним є положення про те, що рівень безпеки в суспільстві прямо залежить від кількості та інтенсивності криміногенних ризиків, які обумовлюють потенційну загрозу публічному порядку, соціальній стабільності та правовій безпеці. Відповідно, зниження рівня небезпеки можливе лише через системне усунення або мінімізацію таких ризиків, що й становить основне завдання загальносоціального запобігання [140, с. 153].

Домашнє насильство є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини в умовах мирного часу, однак у періоди соціальної нестабільності, зокрема під час воєнного стану, масштаби та інтенсивність цього явища значно зростають. Зниження рівня правового захисту, психологічна напруга, економічна криза, масова міграція, військова травматизація та збройна присутність у побутовому середовищі – усі ці чинники створюють сприятливе середовище для ескалації внутрішньосімейної агресії.

У таких умовах питання запобігання домашньому насильству набуває особливого значення не лише в площині кримінально-правової протидії, а насамперед – у рамках загальносоціального запобігання, що передбачає комплексну реалізацію соціально-економічних, культурно-виховних, правових, інформаційних і медико-психологічних заходів. Такий підхід дозволяє не лише реагувати на факти насильства, а й впливати на його першопричини – соціальну вразливість, стресогенне середовище, недостатню обізнаність населення та відсутність механізмів захисту.

Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству мають на меті зміцнення морально-правових засад суспільства, забезпечення належної соціальної підтримки уразливих категорій населення, підвищення рівня правосвідомості громадян і створення ефективної системи взаємодії між державними, муніципальними та громадськими інституціями.

В умовах воєнного стану потреба в ефективній профілактиці домашнього насильства значно зростає, а існуючі підходи вимагають переосмислення, адаптації до нових реалій та розробки цілісної загальносоціальної моделі

запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, здатної функціонувати в умовах кризи та соціальної дезінтеграції.

Визнання соціальної обумовленості запобігання домашньому насильству передбачає усвідомлення того, що ефективна протидія цьому явищу можлива не лише через правові чи силові механізми, а насамперед шляхом впливу на соціальні умови життєдіяльності індивіда та суспільства загалом. Це означає визнання об'єктивних і реальних можливостей мінімізації домашнього насильства через зміну соціального середовища, сприяння позитивним процесам суспільного розвитку, формування гуманістичних цінностей, а також етичної й правової свідомості особистості [108, с. 145–146].

Особливої ваги у цьому контексті набуває виховний вплив мікросоціального середовища – родини, найближчого соціального оточення, освітніх інституцій і громади. Саме в цих умовах формуються первинні уявлення про допустимі норми поведінки, міжособистісну комунікацію та способи розв'язання конфліктів. Тому удосконалення виховного потенціалу мікросоціального середовища є ключовим напрямом загальносоціального запобігання домашньому насильству, що інтегрується в більш широку державну політику соціальної безпеки.

Агресія як елемент домашнього насильства є формою прояву загального рівня агресивності в суспільстві й виступає його концентрованим відображенням у міжособистісному просторі. Як негативне соціальне явище, агресія в сімейному середовищі становить лише одну з форм прояву ширшого феномена суспільної напруги, яка матеріалізується у кримінальних правопорушеннях, учинених із застосуванням насильства або інших, у тому числі ненасильницьких, форм агресивної поведінки (психологічного тиску, приниження, маніпуляцій тощо).

У генетичному сенсі домашнє насильство як вияв агресії часто зумовлене глибинною соціальною незадоволеністю значної частини населення умовами свого життя, рівнем матеріального забезпечення, нестабільністю у сфері трудових і соціальних гарантій. До цього додається невдоволення політичними

рішеннями, адміністративною несправедливістю та кризовими явищами в економіці й соціальній політиці держави, що призводить до накопичення фрустрацій, які, за відсутності механізмів їх цивілізованої розрядки, реалізуються у формі побутової агресії [182, с. 137].

Таким чином, агресія в сім'ї є вторинним продуктом соціального середовища, у якому панує соціальна нерівність, правова незахищеність, дегуманізація міжособистісних відносин. У певних обставинах така агресія набуває різних форм – економічної, політичної, релігійної, побутової, що підкреслює міждисциплінарний характер проблеми та необхідність її комплексного розв'язання на рівні загальносоціального запобігання.

На думку М. Г. Кузнєцова, саме поняття запобігання домашньому насильству формувалося переважно на основі кримінологічної теорії та практичного досвіду протидії злочинності. Такий підхід зумовлений спільною природою механізмів детермінації насильницької поведінки в сімейному середовищі та в кримінально-правовій площині загалом. У цьому контексті дослідник пропонує визначати запобігання домашньому насильству як систему узгоджених державних і суспільних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин і умов, що зумовлюють виникнення цього негативного соціального явища [108, с. 146]. Таке визначення підкреслює комплексний, міждисциплінарний характер превентивної діяльності, яка має охоплювати правові, соціальні, психологічні, економічні та культурно-виховні аспекти. Запобігання в цьому розумінні – це не лише реакція на вже скоєні акти насильства, а передусім системна профілактика, орієнтована на створення безпечного середовища в сім'ї та суспільстві.

На думку Л. В. Самарай, запобігання кримінальній агресії, яка проявляється у формі насильства або насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин, – це комплексна діяльність держави та суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин масової та групової агресивної поведінки, факторів формування особистісної агресії та умов, що цьому сприяють. Вона також включає вплив на соціальні

явища й процеси, що зумовлюють різноманітні прояви агресії, контроль за рівнем агресивної готовності в суспільстві, а також застосування кримінально-правових і правових засобів примусу у випадках вчинення конкретних насильницьких або агресивних кримінальних правопорушень [182, с. 133].

У кримінологічній літературі триває дискусія щодо того, чи можуть примусово-правові заходи, зокрема кримінальне покарання, бути формою запобігання домашньому насильству. Частина науковців обґрунтовує, що кримінальне покарання входить до системи загальної та спеціальної превенції, а отже – є складовою механізму запобігання правопорушенням загалом [103, с. 151]. Інші вчені дотримуються альтернативної позиції, вважаючи, що кримінальне покарання не є превентивним заходом у прямому розумінні, оскільки здійснює вплив переважно на криміногенні чинники суспільної правосвідомості та на глибинні, об'єктивні й суб'єктивні причини злочинної поведінки [107, с. 426–427].

Утім, навряд чи можна визнати помилковим включення примусово-правових заходів до загальної системи запобігання домашньому насильству, оскільки вони мають чітко визначений, хоча й обмежений, превентивний потенціал – як на індивідуальному (спеціальна превенція), так і на загальному (загальна превенція) рівнях.

Згідно зі ст. 50 КК України, метою покарання є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як самим засудженим, так і іншими особами [96]. У свою чергу, кримінально-виконавче законодавство відносить створення умов для недопущення повторних правопорушень до засобів досягнення мети покарання, що полягає в захисті інтересів особи, суспільства та держави [108, с. 149].

Таким чином, навіть у межах репресивного компонента системи протидії домашньому насильству, існують інструменти, які мають превентивну спрямованість і можуть – за належної правозастосовної практики – ефективно функціонувати у межах ширшої стратегії запобігання цьому явищу.

Отже, покарання, з позицій його соціального призначення, може розглядатися як засіб загального запобігання злочинності, а в окремих випадках – як інструмент спеціальної превенції щодо домашнього насильства. У цьому контексті кримінальне покарання виконує не лише каральну, а й запобіжну функцію, спрямовану на недопущення повторного вчинення насильницьких дій як самим правопорушником, так і іншими особами.

Водночас важливо враховувати, що примусово-правові та кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству сутнісно різняться за рядом ознак – зокрема часом застосування, характером впливу, об'єктом та очікуваними результатами.

Так, примусово-правові заходи (зокрема кримінальне покарання, адміністративні стягнення тощо) застосовуються після вчинення акту домашнього насильства як відповідь держави на вже реалізовану протиправну поведінку. Їх метою є відновлення правопорядку та попередження повторних правопорушень.

Натомість кримінологічні заходи, серед яких – економічні, соціальні, організаційні, ідеологічні, виховні тощо, мають профілактичну спрямованість і орієнтовані на запобігання вчиненню домашнього насильства ще до моменту формування злочинного наміру. Вони мають системний і довгостроковий характер, передбачають вплив на детермінанти насильницької поведінки – як на рівні окремої особи, так і в масштабах усього суспільства.

Таким чином, обидві групи заходів – як примусово-правові, так і кримінологічні – є взаємодоповнювальними елементами у загальній системі запобігання домашньому насильству, що потребує інтеграції та координації в рамках державної політики у сфері захисту прав людини.

Ураховуючи сформовані в кримінології наукові підходи до тлумачення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, доцільно адаптувати це поняття й у сфері протидії домашньому насильству. У цьому контексті пропонується розуміти під загальносоціальним запобіганням домашньому насильству – комплекс заходів правового,

організаційного, інформаційного та іншого характеру, які спрямовані на усунення, блокування або нейтралізацію детермінант, що спричиняють або сприяють формуванню протиправної поведінки кривдника у сфері родинних відносин.

Таке розуміння акцентує увагу на превентивній природі заходів, що реалізуються не лише через механізми кримінально-правового реагування, а насамперед через цілеспрямований вплив на соціальне середовище, умови життя, виховання, правосвідомість та доступ до допомоги, тобто на ті чинники, які у сукупності створюють або усувають передумови до вчинення домашнього насильства.

До заходів правового змісту у сфері запобігання домашньому насильству слід віднести державні програми, стратегії, концепції та інші нормативно-управлінські документи, що розробляються та ухвалюються на рівні Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Їх зміст відображає політичну волю держави щодо реагування на загрози у сфері безпеки громадян, у тому числі в контексті домашнього насильства.

Особливої актуальності ці правові акти набувають в умовах військово-політичної нестабільності, яка є однією з ключових детермінант зростання насильства в сім'ї. Саме тому необхідно зосередити увагу на особливостях реалізації кримінальної та кримінологічної політики держави у зазначеному напрямі. Їх значущість зумовлена необхідністю обґрунтованої диференціації засобів протидії домашньому насильству, враховуючи зміни у характері правопорушень, зокрема:

коливання рівня насильства в сім'ї у зв'язку з воєнними обставинами;

ускладнення соціально-психологічного портрету кривдника, зростання частки осіб зі зниженими морально-етичними стандартами, агресивною поведінкою, симптомами посттравматичного стресу;

тенденція до вторинної віктимізації жертв, зокрема через неефективне реагування уповноважених органів.

У цьому контексті кримінальна політика виступає як центральна складова політики запобігання злочинності, оскільки вона формує принципи, цілі, напрями й засоби кримінально-правового впливу, що закріплюються у законодавстві, директивних документах, офіційних тлумаченнях норм і практиці їх застосування.

Водночас ігнорування кримінологічної складової у формуванні державної політики запобігання домашньому насильству призводить до істотного обмеження її ефективності. У такому разі втрачається можливість використання некримінально-правових механізмів впливу на причини насильства – зокрема соціально-економічних, морально-психологічних, ідеологічних, виховних тощо [203].

Таким чином, ефективне запобігання домашньому насильству вимагає інтегрованого підходу, що поєднує кримінальну політику як інструмент правового впливу з кримінологічною політикою, орієнтованою на усунення глибинних соціальних причин і умов цього явища [14, с. 162].

В умовах збройної агресії проти України та поширення колабораціоністських проявів, зона активних бойових дій залишається одним із головних джерел надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Це суттєво підвищує рівень суспільної небезпеки, сприяє ескалації криміногенної ситуації та провокує зростання рівня насильства в побутовій сфері, яке дедалі частіше набуває жорстоких форм із застосуванням зброї.

На цьому тлі КПК України, попри свою модернізовану структуру, не став ефективним інструментом запобігання злочинам, зокрема у сфері сімейно-побутових правопорушень. Існуючі механізми кримінального провадження здебільшого орієнтовані на реакцію за фактом вчинення правопорушення, а не на його попередження чи локалізацію на ранніх стадіях.

У зв'язку з цим кримінологічна безпека, особливо в умовах воєнного стану, набуває стратегічного значення як один із ключових напрямів державної політики у сфері протидії злочинності. Її основними завданнями є виявлення,

моніторинг і нейтралізація криміногенних загроз у регіональному розрізі, формування превентивного потенціалу правоохоронної діяльності та модернізація механізмів безпекового реагування на соціальні девіації.

Національна поліція України, як провідний суб'єкт профілактики правопорушень, відіграє ключову роль у практичній реалізації заходів кримінологічної безпеки. Її підрозділи забезпечують оперативне реагування, збір і аналіз інформації про потенційні загрози, реалізацію спеціальних заходів на лінії ризику (зокрема, у прифронтових регіонах), а також сприяють інтеграції зусиль державних і громадських інституцій щодо захисту прав людини, у тому числі жертв домашнього насильства.

На сьогодні базовим нормативно-правовим актом, який визначає зміст і механізми запобігання домашньому насильству в Україні, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 2017 року. Саме цим законом було закріплено організаційно-правові засади, на яких ґрунтується діяльність держави у цій сфері, а також визначено основні напрями реалізації державної політики, спрямовані на захист прав, свобод і законних інтересів осіб, які постраждали від домашнього насильства [159].

Закон має чітко виражену превентивну орієнтацію, про що свідчить зміст розділу III «Запобігання домашньому насильству», зокрема ст. 18, яка визначає основні завдання у сфері запобігання домашньому насильству, а саме:

1. Аналіз стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, з метою розробки ефективних профілактичних заходів.
2. Підвищення рівня поінформованості населення щодо форм, проявів, причин і наслідків домашнього насильства.
3. Формування суспільного розуміння природи домашнього насильства, а також його непропорційного впливу на окремі вразливі категорії осіб – жінок, осіб з інвалідністю, вагітних, дітей, недієздатних осіб, людей похилого віку.
4. Виховання нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки та посилення суспільної підтримки постраждалих, насамперед – дітей.

5. Викорінення дискримінаційних стереотипів щодо соціальних ролей і обов'язків жінок і чоловіків, а також традицій, що ґрунтуються на гендерній нерівності.

6. Заохочення широкого суспільного залучення до профілактики домашнього насильства, з особливим акцентом на участь чоловіків і хлопців у цьому процесі.

Ці положення свідчать про системний і багатовимірний підхід до профілактики домашнього насильства, який охоплює не лише правову реакцію, але й інформаційно-просвітницьку, соціальну, гендерну та виховну компоненти. Закон закладає фундамент для комплексної державної політики, що поєднує загальносоціальні та спеціальні заходи превенції, а також передбачає активну участь інституцій громадянського суспільства.

Важливою складовою державної політики у сфері запобігання домашньому насильству є система заходів, закріплена у ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яка передбачає практичні механізми реалізації превентивної функції держави. Відповідно до цієї статті, до основних заходів запобігання належать:

1. Вивчення ситуації та збір статистичних даних, згрупованих за статевою ознакою, про випадки домашнього насильства, що дозволяє здійснювати об'єктивний моніторинг масштабу явища та формувати обґрунтовані аналітичні висновки.

2. Організація і проведення галузевих і міжгалузевих досліджень щодо причин і передумов поширення домашнього насильства, а також аналізу ефективності чинного законодавства та практики його застосування.

3. Проведення інформаційно-просвітницьких кампаній серед населення, зокрема серед дітей та молоді, із роз'ясненням форм, проявів та наслідків домашнього насильства, з метою формування нульової толерантності до насильницької поведінки.

4. Розроблення й упровадження в закладах освіти навчальних і виховних програм, орієнтованих на запобігання домашньому насильству, у тому числі стосовно захисту прав дітей.

5. Залучення засобів масової інформації до просвітницької роботи, зокрема щодо формування небайдужого суспільного ставлення до постраждалих, підвищення рівня інформованості громадян про необхідність повідомлення про випадки насильства, у тому числі через спеціалізовані кол-центри.

6. Організація спільних та спеціалізованих навчальних заходів (тренінгів, семінарів) для фахівців, залучених до сфери запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів, з метою підвищення їхньої професійної компетентності та чутливості до проблеми [159].

Ці заходи, у своїй сукупності, формують інституційно підтриману превентивну систему, яка поєднує наукову, освітню, правозастосовну та інформаційно-комунікативну діяльність. Вони демонструють міжвідомчий і міжсекторальний підхід до запобігання домашньому насильству, що відповідає сучасним вимогам гуманістично орієнтованої державної політики у сфері прав людини.

Усі вищезазначені заходи запобігання, закріплені на законодавчому рівні, є загалом доцільними, обґрунтованими та покликаними сприяти роботі органів кримінальної юстиції у сфері протидії домашньому насильству. Проте на практиці реалізація цих положень стикається з низкою системних проблем, які значно ускладнюють ефективне функціонування превентивного механізму.

Передусім ідеться про недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення та організаційно-управлінську неузгодженість дій між залученими суб'єктами, зокрема у сфері соціального захисту постраждалих осіб. Особливої уваги потребує ситуація із недорозвиненістю інфраструктури підтримки, насамперед інституту притулків (шелтерів) для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. У багатьох регіонах такі установи або відсутні взагалі, або функціонують у вкрай обмеженому форматі.

Це призводить до вимушеної безпорадності потерпілих, які, не маючи доступу до безпечного житла, соціальної допомоги та стабільного доходу, часто змушені відмовлятися від подальшого процесуального захисту своїх прав і миритися з протиправною поведінкою кривдників. Така ситуація нівелює зусилля кримінальної юстиції та дискредитує інституційні гарантії правового захисту.

У цьому контексті важливо звернути увагу на Постанову Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [164]. Відповідно до цього нормативно-правового акту, встановлюється механізм міжвідомчої взаємодії суб'єктів, залучених до протидії насильству, з метою забезпечення комплексного, скоординованого та інтегрованого підходу до подолання зазначеного явища.

Зокрема, Порядок передбачає:

- своєчасне виявлення випадків насильства,
- ефективне реагування на факти вчинення домашнього насильства,
- надання комплексної допомоги та захисту постраждалим,
- відшкодування заподіяної шкоди,
- належне досудове розслідування правопорушень і
- притягнення кривдників до відповідальності відповідно до закону.

Проте навіть за наявності такого нормативного регламенту ефективна міжсекторальна взаємодія вимагає системного інституційного супроводу, належного фінансування та підвищення професійної підготовки всіх суб'єктів, які залучені до сфери запобігання та протидії домашньому насильству.

Необхідно також звернути увагу на Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, яка є нормативно-правовим актом стратегічного планування у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав людини в Україні. У Загальній частині цього документа зазначається, що Стратегія зорієнтована на вирішення основних системних проблем, пов'язаних із дотриманням прав і свобод людини в умовах

нових суспільних викликів, проте не претендує на вичерпне охоплення всієї проблематики в цій сфері.

Серед визначених стратегічних напрямів, що опосередковано стосуються досліджуваної теми – протидії домашньому насильству – можна виокремити наступні:

а) Забезпечення права на життя, одним із очікуваних результатів реалізації якого є створення ефективної системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя особи, що безпосередньо охоплює й випадки насильства у сім'ї, які загрожують життю постраждалих.

б) Запобігання та протидія катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У цьому напрямі передбачається усунення системної проблеми неефективного розслідування правопорушень, пов'язаних із катуванням, а також створення дієвих механізмів реабілітації, правового захисту й відшкодування шкоди особам, які зазнали таких форм поводження. Це положення має пряме відношення до сфери протидії домашньому насильству, оскільки частина таких діянь також супроводжується елементами катування або нелюдського ставлення, особливо щодо дітей, осіб похилого віку, людей з інвалідністю [167].

Таким чином, Національна стратегія у сфері прав людини формує загальнодержавну рамку, у межах якої мають координуватися зусилля всіх органів влади у сфері превенції насильства, правового реагування на правопорушення та надання допомоги постраждалим особам. Її реалізація є важливою складовою системи загальносоціального запобігання домашньому насильству, з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Загалом варто наголосити, що необхідною передумовою формування та ефективної реалізації державної політики у сфері охорони сім'ї в умовах воєнного стану є законодавче вдосконалення та відомче (міжвідомче) нормативно-правове регулювання заходів запобігання домашньому насильству. Незважаючи на те, що прийняті у різні періоди державні цільові програми, концепції і стратегії боротьби зі злочинністю (1993–2011 рр.) мали переважно

безсистемний, декларативний характер й залишилися нереалізованими, а ряд нині чинних нормативно-правових актів, зокрема закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (2017 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» (2021 р.); Укази Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» (2020 р.), «Про Національну стратегію у сфері прав людини» (2021 р.); постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» (2018 р.), «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (2018 р.) та ін., засвідчили недосягнення визначених міжнародно-правовими актами цілей й відсутність дієвої державної політики охорони сім'ї в Україні.

До суб'єктів загальносоціального запобігання домашньому насильству можна віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України; інші органи державної виконавчої влади (місцеві державні адміністрації різних рівнів); органи місцевого самоврядування; інші суб'єкти запобігання домашньому насильству, включаючи й ті, що належать до суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання [159].

Усі складові елементи запобігання домашньому насильству, а також рівні реалізації таких заходів, на нашу думку, мають бути інтегровані в межах єдиної загальнонаціональної стратегії. Така стратегія повинна виступати як довгостроковий план дій, спрямований на досягнення комплексної мети –

суттєве зменшення масштабів насильницької злочинності в сімейно-побутовій сфері.

Як відзначає В. В. Василевич, з урахуванням положень сучасної методики стратегічного планування, процес формування ефективної моделі протидії домашньому насильству має відбуватися поетапно. На першому етапі необхідно розробити концептуальний документ – Стратегію, яка б визначала основні принципи, цілі, завдання, механізми та індикатори ефективності. На другому етапі, на основі стратегії, формується державна цільова програма, а також деталізований план заходів, орієнтований на реалізацію програмних положень. Фінальним етапом є розроблення та затвердження регіональних і місцевих програм, що враховують специфіку окремих територій, локальні ризики, ресурсні можливості та соціально-культурний контекст [26, с. 75].

Варто нагадати, що впродовж періоду незалежності України було прийнято чотири державні програми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю та профілактику правопорушень (у 1993, 1996, 2000 та 2006 рр.). Однак досвід їх реалізації виявив низку суттєвих недоліків, які значною мірою нівелювали ефективність цих документів. Серед ключових проблем варто виокремити:

- декларативний характер більшості положень,
- відсутність належного ресурсного забезпечення,
- відсутність чітко визначеного механізму відповідальності за невиконання заходів,
- розрив між формальними завданнями програм і реальною кримінологічною ситуацією в державі та регіонах.

Урахування зазначених недоліків є критично важливим для формування нової, дієвої стратегії запобігання домашньому насильству, здатної інтегрувати зусилля усіх суб'єктів превенції, забезпечити їх координацію, фінансування, моніторинг і коригування відповідно до динаміки суспільних процесів.

Кримінологічна методика стратегічного планування охоплює тривалий період часу, як спосіб досягнення складної мети мінімізації насильницької злочинності в сім'ї та поетапне впровадження пріоритетних заходів визначених

міжнародними й вітчизняними нормативно-правовими актами з розробленням та прийняттям програм і планів на обласному й місцевому рівнях.

Тому, у контексті тривалого воєнного конфлікту та зростання соціальної напруги в суспільстві постає нагальна потреба в оновленні та вдосконаленні кримінологічної моделі загальносоціального запобігання домашньому насильству. Реалізація такої моделі має базуватись на міжсекторальному підході, який поєднує:

1. Правовий напрям

– Забезпечення неухильного виконання норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» через створення ефективної системи моніторингу та контролю;

– Інституційна консолідація державних і недержавних організацій (поліція, суди, служби у справах дітей, громадські об'єднання, центри безоплатної правової допомоги) з метою координації зусиль у сфері запобігання насильству.

2. Організаційний напрям

– Розширення практики створення та функціонування спеціалізованих мобільних груп швидкого реагування на факти домашнього насильства, зокрема у громадах, що приймають внутрішньо переміщених осіб;

– Інтеграція служб реагування з центрами надання соціальних послуг, кризовими кімнатами та медичними закладами.

3. Виховний напрям

– Уведення в закладах загальної середньої освіти обов'язкової навчальної дисципліни «Сім'я – майбутнє українського суспільства», спрямованої на формування здорових моделей поведінки, відповідального батьківства і партнерства;

– Системне впровадження морального, правового та статевого виховання, особливо в підлітковому віці.

4. Інформаційний напрям

- Розробка етичних стандартів інформування про домашнє насильство для ЗМІ та платформ соціальних мереж;

- Посилення контролю за відповідальністю медіа за поширення дискримінаційного чи агресивного контенту, що може провокувати насильницьку поведінку.

5. Медичний напрям

- Удосконалення системи первинного та вторинного медичного реагування на випадки домашнього насильства;

- Розширення державних програм лікування осіб, залежних від алкоголю та наркотиків, як груп підвищеного ризику вчинення домашнього насильства;

- Медико-психологічна підтримка постраждалих.

6. Соціальний напрям

- Забезпечення державної підтримки малозабезпечених сімей, а також внутрішньо переміщених осіб, які стали жертвами чи свідками домашнього насильства;

- Розширення мережі кризових центрів, шелтерів та служб соціальної адаптації.

7. Військовий напрям

- Впровадження державної системи психологічної реабілітації військовослужбовців та ветеранів бойових дій, особливо тих, що зазнали посттравматичного стресового розладу, що є фактором ризику прояву агресії в сім'ї;

- Створення спеціалізованих програм з формування навичок контролю емоцій і налагодження здорових соціальних зв'язків у родинному середовищі.

Пропонується закріпити ці підходи у *Комплексній програмі запобігання домашньому насильству до 2030 року*, яка має стати дієвим інструментом забезпечення безпеки в родинному середовищі. Основні напрями реалізації такої програми пропонуються в наступному вигляді:

- а) впровадження системного та багатовекторного кримінологічного підходу забезпечення належного правозастосування шляхом консолідації зусиль

державних органів, органів місцевого самоврядування та недержавних інституцій у сфері запобігання домашньому насильству;

б) модернізацію інституційного, правового та соціального підходу до запобігання домашньому насильству, що є вкрай актуальним в умовах соціальної вразливості населення, зумовленої тривалим воєнним конфліктом в Україні.

Основні завдання Програми:

- Формування загальнодержавної системи подолання домашнього насильства, побудованої на засадах довгострокового стратегічного планування.
- Удосконалення національного законодавства у сфері запобігання домашньому насильству, його гармонізація з європейськими стандартами.
- Підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії домашньому насильству шляхом зміцнення міжвідомчої взаємодії, оперативного реагування та забезпечення невідворотності притягнення до відповідальності кривдників.
- Виявлення причин і умов, що сприяють насильству в сім'ї, та їхнє усунення шляхом соціальних, економічних і організаційних заходів.
- Впровадження єдиних підходів до професійної підготовки фахівців, залучених до сфери запобігання домашньому насильству.
- Залучення державних інституцій та інститутів громадянського суспільства до комплексного вирішення проблеми насильства.

Необхідні заходи для реалізації завдань:

- Консолідація зусиль державних і недержавних інституцій для забезпечення виконання положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
- Належне бюджетне фінансування заходів, спрямованих на протидію домашньому насильству, зокрема підтримку правоохоронної системи.
- Формування спеціальних мобільних груп Національної поліції, здатних оперативно реагувати на повідомлення про домашнє насильство.
- Залучення фахівців із високим рівнем моральної та професійної підготовки до превентивної роботи.

- Створення ефективного механізму громадського контролю за діяльністю органів, що здійснюють запобіжні заходи.
- Інтеграція освітнього компоненту: введення обов'язкового предмета з основ сімейного життя у навчальних закладах, розвиток морального, правового та статевого виховання.
- Посилення відповідальності ЗМІ за поширення контенту, що пропагує насильство.
- Модернізація системи охорони здоров'я, особливо в частині лікування осіб, залежних від алкоголю або наркотиків.
- Соціальний захист малозабезпечених сімей, активна підтримка програм працевлаштування та зниження рівня безробіття.
- Комплексні заходи економічної стабілізації як основа для подолання соціальних передумов насильства.

Очікувані результати реалізації Програми:

- Створення ефективного механізму запобігання домашньому насильству як на законодавчому, так і на практичному рівнях.
- Зростання кількості звернень постраждалих до уповноважених органів, підвищення рівня правової обізнаності населення.
- Своєчасне реагування на кожен випадок домашнього насильства всіма суб'єктами запобігання.
- Підвищення доступності, комплексності та якості допомоги постраждалим особам.
- Зміцнення міжінституційної співпраці, що сприятиме ефективному реагуванню та наданню допомоги.
- Загальне підвищення рівня поінформованості громадян щодо форм, проявів та наслідків домашнього насильства, а також прав і доступних послуг на державному й місцевому рівнях.

Реалізація зазначених напрямів та завдань у межах Комплексної програми до 2030 року сприятиме створенню системного, міждисциплінарного підходу до запобігання домашнього насильства, особливо в умовах воєнного стану,

коли рівень соціальної вразливості громадян значно зростає. Програма має стати інтегративною платформою для реалізації загальносоціальних превентивних заходів, які охоплюють усі ключові сфери державної політики – правову, соціальну, освітню, медичну, інформаційну та безпекову. Її ефективна реалізація можлива лише за умов чіткої міжвідомчої координації, політичної волі та підтримки громадянського суспільства.

3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання домашньому насильству

Домашнє насильство є однією з найгостріших соціально-правових проблем сучасного суспільства, яка становить реальну загрозу життю, здоров'ю, свободі та гідності особи, підриваючи основи соціальної безпеки, родинного благополуччя та правопорядку. В умовах зростання кількості таких правопорушень особливої актуальності набуває питання розробки та впровадження ефективної системи заходів спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного впливу, спрямованих на запобігання й мінімізацію насильства в сімейно-побутовій сфері.

Спеціально-кримінологічне запобігання охоплює сукупність цілеспрямованих дій державних інституцій, правоохоронних органів, громадських формувань і спеціалізованих служб, спрямованих на виявлення, усунення або нейтралізацію причин і умов, що породжують насильницьку поведінку. У свою чергу, індивідуально-профілактичні заходи акцентують увагу на роботі з конкретними особами – як із потенційними кривдниками, так і з жертвами, – з метою формування безпечного середовища, недопущення рецидиву правопорушень, надання допомоги та супроводу постраждалим.

Наукове осмислення, нормативне врегулювання та практичне впровадження спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів мають базуватися на системному, міждисциплінарному підході, який

передбачає інтеграцію зусиль різних суб'єктів превенції. Саме такий підхід здатний забезпечити реальний захист прав і свобод людини, ефективно реагування на нові виклики та зменшення латентності домашнього насильства як складного соціального явища.

Усі кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству є взаємопов'язаними та утворюють цілісну систему превентивного впливу, однак відрізняються між собою за колом суб'єктів реалізації, масштабом охоплення та специфікою поставлених завдань. У зв'язку з цим, розглядаючи теоретичні засади спеціально-кримінологічного запобігання як окремого напрямку профілактичної діяльності у сфері протидії домашньому насильству, доцільно звернутися до існуючих у кримінологічній науці наукових підходів, концепцій та позицій дослідників щодо сутності, змісту та структури цієї форми превенції [208, с. 92].

Значний внесок у розроблення теоретичних основ спеціально-кримінологічного запобігання злочинності зробили провідні вітчизняні кримінологи. Так, В. І. Шакур визначає спеціально-кримінологічне запобігання як складову загальносоціального попередження, основною особливістю якої є спрямованість на специфічний об'єкт впливу – злочинність. Учений виокремлює низку ключових ознак такої профілактики: а) реалізація заходів, орієнтованих на попередження злочинності загалом, її окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, а також причин і умов їх вчинення; б) застосування комплексу управлінських, виховних і правових заходів, що мають спеціальний характер і безпосередньо спрямовані на боротьбу зі злочинністю; в) виконання профілактичних функцій уповноваженими органами, для яких запобігання злочинності є основною діяльністю [200, с. 186–187].

У свою чергу, В. І. Тимошенко акцентує на тому, що спеціальне, цілеспрямоване запобігання злочинності має конкретний об'єкт впливу – соціальні патології, тобто девіантні явища та процеси, в яких проявляються небезпечні форми поведінки певних соціальних груп, що формують підґрунтя злочинності [200, с. 188].

В. В. Черней підкреслює, що превентивна діяльність із запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється, насамперед, у межах адміністративної функції поліції, яка виступає як підзаконна, виконавчо-розпорядча діяльність, спрямована на організацію та реалізацію заходів із попередження й припинення адміністративних і кримінальних правопорушень [224, с. 365–366].

О. М. Литвак, у свою чергу, чітко розмежовує загальносоціальне, спеціально-кримінологічне й репресивне запобігання, наголошуючи, що превентивна діяльність без елементів примусу становить якісно окрему категорію. Він також класифікує суб'єктів попередження на спеціалізованих (для яких запобігання злочинності є статутно визначеною основною функцією) і неспеціалізованих (які виконують профілактичні функції у межах своїх професійних обов'язків) [116, с. 22].

В. В. Голіна розглядає спеціально-кримінологічне запобігання не як випадкову сукупність дій, а як науково обґрунтовану, практично необхідну систему заходів, спрямованих на попередження злочинних проявів. За його концепцією, така діяльність має охоплювати не лише індивідуальні прояви злочинної поведінки, а й впливати на суспільні процеси, що формують криміногенне середовище. Метою спеціально-кримінологічного попередження є як недопущення формування негативних соціальних явищ, що детермінують злочинність, так і оперативне реагування на її перші прояви. Зокрема, він виокремлює три основні напрями реалізації відповідних заходів: профілактика, відвернення та припинення кримінальних правопорушень [37, с. 22]. У вузькому значенні, за визначенням того ж В. В. Голіни, спеціально-кримінологічне запобігання є синтезом теорії й практики організації протидії злочинності, що реалізується шляхом застосування спеціальних знань і методик кримінології та суміжних наук – соціології, економіки, психології, педагогіки тощо [37, с. 22].

О. М. Джужа підкреслює функціональну та системну природу спеціально-кримінологічного запобігання, наголошуючи на його нерозривному зв'язку з

кримінологічною системою, керованості та обов'язковому врахуванні стану об'єкта впливу при виборі запобіжних заходів [103, с. 63].

Таким чином, проаналізовані наукові підходи дозволяють зробити висновок, що спеціально-кримінологічне запобігання домашньому насильству є системною, науково обґрунтованою діяльністю, яка має комплексний характер, чітко окреслене коло суб'єктів та специфічні завдання, і спрямована як на індивідуальний, так і на загальний рівень зниження криміногенних факторів у суспільстві.

З позицій кримінологічної доктрини під спеціально-кримінологічним запобіганням домашньому насильству доцільно розуміти комплексну, системно організовану діяльність державних інституцій, насамперед правоохоронних органів, спеціалізованих установ та служб, у тісній взаємодії з громадськими організаціями та формуваннями. Ця діяльність спрямована на зниження рівня кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, виявлення, усунення або нейтралізацію детермінант, які формують протиправну спрямованість кривдників, зокрема пов'язану із застосуванням або погрозою застосування фізичного, психологічного, економічного чи сексуального насильства. Завданням такого виду запобігання є не лише попередження правопорушень на ранніх етапах девіантної поведінки, а й протидія їх реалізації через застосування кримінологічних засобів впливу на різних стадіях розвитку кримінальної активності [203].

Домашнє насильство є одним із найпоширеніших видів повсякденної злочинної поведінки, на яке держава зобов'язана реагувати оперативно, професійно та з дотриманням стандартів захисту прав людини. Особливістю сучасної державної політики України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є інтегративний, багаторівневий підхід. Його зміст полягає у забезпеченні ефективної взаємодії між усіма уповноваженими суб'єктами задля досягнення двох ключових цілей: гарантування постраждалим особам безпеки, підтримки, права на вибір життя без насильства та водночас – притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності з обов'язковим включенням їх до програм корекції насильницької поведінки [66, с. 7].

З огляду на викладене, пріоритетним напрямом на практиці є забезпечення належного рівня професійної підготовки фахівців, залучених до запобігання та протидії домашньому насильству. Це має охоплювати не лише правоохоронців, а й соціальних працівників, медиків, психологів, педагогів, суддів, прокурорів, що гарантуватиме належне реагування на випадки насильства, ефективну міжвідомчу взаємодію та формування безпечного середовища для кожного члена суспільства.

Питання підготовки фахівців, які представляють суб'єктів системи запобігання та протидії домашньому насильству, посідає важливе місце як у положеннях національного законодавства, так і в міжнародно-правових актах, зокрема в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), ратифікованій Україною в умовах воєнного стану. Підготовка таких фахівців розглядається не лише як інструмент посилення інституційного потенціалу, а й як засіб трансформації суспільних норм, моделей соціальної взаємодії та утвердження принципу нульової толерантності до будь-яких форм насильства.

Формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки є одним із ключових завдань у сфері запобігання домашньому насильству. Зокрема, таке ставлення має бути першочергово прищеплене самим представникам органів, на яких покладено обов'язок реагування на випадки насильства. Очевидним є те, що фахівець не здатен ефективно протидіяти домашньому насильству в інших родинах, якщо в його власному оточенні насильство толерується або розглядається як прийнятна форма виховання чи конфліктного вирішення [66, с. 7].

У зв'язку з цим особливе значення набуває не лише засвоєння правових норм і процедур, а й формування у фахівців відповідної системи цінностей, етичних переконань і соціальної відповідальності. Підготовка має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, що поєднує знання з юриспруденції, соціології, психології, педагогіки, медичних наук тощо. Така підготовка має охоплювати як розвиток професійних навичок і компетентностей («hard skills»), так і формування соціальних і комунікативних умінь («soft skills»), включно з емпатією, емоційним

інтелектом, вмінням ефективно взаємодіяти в конфліктних ситуаціях та дотриманням етичних стандартів у повсякденній практиці.

У межах такого кримінологічного підходу визначено низку стратегічних завдань в умовах воєнного стану: перехід від реактивної до проактивної моделі правоохоронної діяльності (запровадження практик управління ризиками безпеки); переосмислення критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів із урахуванням превентивної спрямованості; здійснення системного моніторингу динаміки домашнього насильства, зокрема шляхом проведення віктимологічних досліджень; запровадження комплексної оцінки ризиків і загроз, зокрема кримінального характеру, на основі паспортів безпеки територіальних громад; формування моделі балансу між суспільною безпекою та допустимим рівнем злочинності; оптимізація використання ресурсів шляхом фокусування на управлінні ризиками безпеки; забезпечення безперервності реагування на нові загрози та пошук інноваційних рішень; посилення довіри до правоохоронних органів, розвиток соціально орієнтованих підходів у діяльності поліції, зокрема шляхом впровадження фасилітованого діалогу; розширення форматів державно-приватного партнерства у сфері громадської безпеки, включаючи залучення потенціалу недержавних безпекових структур; підвищення рівня обізнаності громадян та впровадження практик життєвої безпеки в умовах постійних загроз.

Кримінологічна безпека щодо домашнього насильства має бути визначена одним із ключових напрямів запобігання. Основна роль у її реалізації відводиться Національній поліції України.

Відповідно до визначених законом завдань, працівники Національної поліції України здійснюють превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, а також виявлення й усунення причин і умов, що сприяють їх учиненню. Зокрема, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», працівники поліції: – здійснюють заходи із запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням; – виявляють причини та умови, що сприяють їх вчиненню,

та вживають у межах компетенції заходів для їх усунення; – реалізують заходи, спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству й насильству за ознакою статі; – здійснюють оперативно-розшукову діяльність відповідно до чинного законодавства [166].

Законодавець чітко окреслює межі повноважень Національної поліції, встановлюючи, що виконання інших (додаткових) функцій та повноважень може бути покладене на цей орган виключно законами України або міжнародно-правовими актами, ратифікованими Верховною Радою України. Такий підхід забезпечує правову визначеність у діяльності поліції та гарантує дотримання принципу верховенства права в реалізації нею заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України», встановлено порядок дій уповноважених осіб під час прийняття та реєстрації інформації про правопорушення, зокрема вчинені у сфері домашнього насильства [162]. Згідно з цією Інструкцією, усі заяви та повідомлення про кримінальні чи адміністративні правопорушення або події, пов'язані з домашнім насильством, надходять до відповідного підрозділу через лінію екстреного виклику «102». Після прийняття повідомлення оператор вносить отриману інформацію до інформаційно-аналітичної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (ІПНП), що забезпечує автоматизований облік і подальший контроль за реагуванням на такі звернення. Такий порядок дозволяє забезпечити своєчасність, фіксацію та прозорість дій працівників поліції під час первинного реагування на випадки домашнього насильства

Перед виїздом на місце події, пов'язаної з проявами домашнього насильства, поліцейський (черговий працівник) зобов'язаний здійснити низку підготовчих дій, що мають на меті забезпечити ефективне та безпечне реагування на інцидент.

Зокрема, необхідно:

1. Уточнити у заявника інформацію, яка має важливе значення для оцінки ситуації, а саме:

- форму (форми) насильства, що були застосовані (фізичне, психологічне, сексуальне, економічне);
- кількість учасників конфлікту, їх фізичний та психоемоційний стан;
- необхідність надання медичної допомоги (з подальшим викликом бригади екстреної медичної допомоги);
- наявність дітей на місці події;
- факт наявності зброї (у тому числі боєприпасів), ймовірність її застосування, а також інші фактори, що становлять загрозу життю чи здоров'ю присутніх;
- участь учасників конфлікту, зокрема кривдника, у бойових діях (що може впливати на ступінь агресивності чи наявність психотравмуючих чинників).

2. Перевірити наявні облікові бази даних з метою встановлення:

- перебування осіб, які мешкають за вказаною адресою, на профілактичному обліку (зокрема у зв'язку з психічними розладами, наркозалежністю, рецидивною злочинною поведінкою);
- фактів притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства;
- наявності зареєстрованої вогнепальної зброї в осіб, причетних до конфлікту.

3. Визначити та розподілити завдання між членами екіпажу поліції, які виїжджають на виклик, для чіткого й оперативного реагування на можливі загрози.

4. Провести попереднє моделювання дій у разі виникнення необхідності застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї відповідно до вимог законодавства.

Після прибуття на місце події поліцейські зобов'язані негайно вжити заходів щодо припинення акту домашнього насильства, з одночасним дотриманням вимог особистої безпеки та правових гарантій постраждалих осіб.

Згідно із ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у разі невідкладної ситуації, яка пов'язана з безпосередньою загрозою життю чи здоров'ю постраждалої особи, поліцейські мають право проникати до житла без ухваленого судом рішення з метою припинення акту насильства та надання необхідної допомоги. Така дія є винятковим заходом і має бути документально зафіксована та обґрунтована відповідно до встановленого порядку [159].

На початковому етапі реагування на факт домашнього насильства працівники поліції зобов'язані оперативно встановити осіб, які є учасниками конфлікту, а за можливості – розмежувати їх просторово, зокрема розвести сторони конфлікту та дітей у різні приміщення. Такий підхід сприяє зниженню напруженості, мінімізації ризиків повторного насильства та створенню умов для безпечного і неупередженого збору інформації.

У разі підтвердження факту домашнього насильства поліцейські проводять роботу окремо з постраждалою особою та з кривдником, дотримуючись принципів конфіденційності, професійної етики та безсторонності.

З метою недопущення ескалації конфлікту на місці події, поліцейський повинен дотримуватись таких тактичних і поведінкових засад:

- урахувати емоційний і фізичний стан кожного з учасників конфлікту, оцінюючи рівень загрози, агресивності, наявність травм чи ознак психоемоційного розладу;
- створити сприятливу обстановку для комунікації, надавши сторонам можливість спокійно викласти свою позицію без переривання;
- здійснювати комунікацію в нейтральному, неупередженому тоні, критично оцінюючи зміст повідомленої інформації, водночас уникаючи провокування негативних емоцій (наприклад, ревнощів, образи, приниження, заздрощів, бажання помсти чи корисливих мотивів);

- не вдаватися до провокаційних методів впливу, зокрема не розголошувати інтимні подробиці або чутливу інформацію про учасників конфлікту третім особам;

- займати позицію стороннього фахівця, не демонструючи підтримки жодній стороні, однак чітко артикулюючи свій офіційний статус представника органу правопорядку, наділеного повноваженнями для з'ясування обставин та припинення акту домашнього насильства.

Дотримання цих принципів є необхідною умовою ефективної реалізації поліцейських повноважень у сфері протидії домашньому насильству, а також запорукою забезпечення прав і безпеки всіх учасників конфлікту, зокрема вразливих категорій осіб.

Спеціальні заходи щодо запобігання домашньому насильству є позитивним упровадженням досвіду європейських країн для роботи з кривдниками [175, с. 24], серед яких: терміновий заборонний припис щодо кривдника; обмежувальний припис щодо кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників [159].

Терміновий заборонний припис щодо кривдника є спеціальним превентивним заходом протидії домашньому насильству, що застосовується уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у випадку наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи. Такий припис має на меті негайне припинення акту насильства, запобігання його продовженню або повторному вчиненню, а також забезпечення безпеки потерпілої особи.

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», терміновий заборонний припис може містити одну або кілька таких заборон:

- зобов'язання кривдника залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, незалежно від того, чи є він його власником або співвласником;

- заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона на будь-які форми контакту з постраждалою особою, зокрема особисті зустрічі, телефонні дзвінки, листування, спілкування через соціальні мережі тощо.

Оцінка ризиків у контексті протидії домашньому насильству – це діяльність поліцейського, спрямована на визначення ймовірності продовження або повторного вчинення актів насильства, а також настання тяжких чи особливо тяжких наслідків, включаючи смерть постраждалої особи.

Таку оцінку проводить уповноважений працівник підрозділу поліції на підставі встановлених критеріїв, що враховують характер та інтенсивність насильства, поведінку кривдника, наявність зброї, вживання психоактивних речовин, наявність дітей, а також інші фактори ризику. Результати оцінки ризиків є обов'язковим елементом при винесенні термінового заборонного припису, а також враховуються при застосуванні інших заходів з метою запобігання продовженню домашнього насильства, забезпечення безпеки постраждалих осіб і наданні їм необхідної допомоги в порядку, передбаченому чинним законодавством [175, с. 28].

Обмежувальний припис щодо кривдника є юридичним засобом тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, що застосовується у судовому порядку з метою забезпечення безпеки постраждалої особи. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [159], обмежувальний припис належить до спеціальних заходів, спрямованих на негайну правову реакцію у випадках вчинення актів насильства в сімейно-побутовій сфері.

Передумовою для застосування обмежувального припису є цивільно-правовий проступок, що полягає у вчиненні дії (або бездіяльності), яка за своїм характером становить фізичне, психологічне, сексуальне чи економічне насильство в межах сім'ї або між особами, які перебували (або перебувають) у близьких особистих стосунках, незалежно від факту спільного проживання. До

таких правопорушень також належать погрози вчинення насильства, що створюють реальну небезпеку для життя, здоров'я, честі та гідності постраждалої особи [144, с. 257–258].

Слід підкреслити, що обмежувальний припис не є заходом покарання, як це передбачено Кримінальним кодексом України або Кодексом України про адміністративні правопорушення. Це – запобіжний і охоронний захід, що має тимчасовий характер і застосовується до остаточного вирішення питання про правову кваліфікацію дій кривдника у межах відповідного адміністративного або кримінального провадження [135, с. 306].

Підставою для застосування обмежувального припису є рішення суду, ухвалене за заявою зацікавленої особи або уповноваженого суб'єкта. Таке рішення приймається судом за місцем проживання або перебування постраждалої особи, а якщо вона знаходиться в закладі підтримки постраждалих, – за місцезнаходженням відповідного закладу [74, с. 32].

За невиконання обмежувального припису або відмову від проходження програми для кривдників, передбачено кримінальну відповідальність згідно зі ст. 390-1 КК України [96]. Це є суттєвим механізмом забезпечення обов'язковості виконання припису та гарантією реального захисту постраждалої особи в умовах потенційної загрози повторного насильства.

Таким чином, обмежувальний припис виконує важливу охоронну функцію в системі заходів протидії домашньому насильству, спрямовану на запобігання ескалації конфлікту та забезпечення належного правового захисту потерпілих осіб.

Взяття кривдника на профілактичний облік та здійснення з ним профілактичної роботи є формою реалізації превентивних повноважень уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у сфері протидії домашньому насильству. Відповідно до ст. 27 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ці заходи становлять організаційно-практичну діяльність, що спрямована на контроль за поведінкою

особи, яка вчинила домашнє насильство, а також на недопущення повторних правопорушень у цій сфері.

Профілактична робота включає:

здійснення систематичного моніторингу поведінки кривдника;

перевірку дотримання ним встановлених законом тимчасових обмежень його прав;

контроль за виконанням обов'язків, які були покладені на нього рішенням суду, органу досудового розслідування або іншого уповноваженого суб'єкта у зв'язку з учиненням акту домашнього насильства;

проведення індивідуальних бесід, роз'яснювальної роботи та, за необхідності, залучення кривдника до корекційних програм, спрямованих на зміну моделі насильницької поведінки [159].

Такі заходи мають комплексний міжвідомчий характер і реалізуються в координації з іншими суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, включно з центрами соціальних служб, закладами охорони здоров'я, органами місцевого самоврядування та іншими організаціями, уповноваженими на надання допомоги постраждалим особам.

Таким чином, профілактичний облік та супровідна з ним робота мають на меті не лише забезпечення правової відповідальності кривдника, а й реальне усунення загроз повторного насильства шляхом впливу на поведінкові чинники та умови, що сприяють його вчиненню.

Направлення кривдника на проходження програми для кривдників – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків і спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, зокрема до виховання дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків (ст. 28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») [159].

Застосування наведених вище спеціальних заходів протидії домашньому насильству має характер превентивного впливу та виконує функцію запобіжного механізму, спрямованого на недопущення систематичних проявів насильства з боку кривдника. Починаючи з моменту виявлення факту вчинення домашнього насильства, уповноважений підрозділ органу Національної поліції України вживає заходів щодо взяття кривдника на профілактичний облік, із подальшим проведенням індивідуальної профілактичної роботи.

У рамках цієї діяльності особа-кривдник підпадає під контроль правоохоронних органів і перебуває під впливом професійних фахівців, завданням яких є формування у неї моделей ненасильницької поведінки, стимулювання до дотримання правових і соціально прийнятних норм у межах сім'ї, а також попередження нових випадків правопорушень.

У разі наявності підвищених ризиків чи повторного вчинення насильства, суд може застосувати додаткові спеціальні заходи, передбачені чинним законодавством, зокрема винесення обмежувального припису, направлення до корекційної програми для кривдників, а також накладення обов'язків, пов'язаних із уникненням контакту з постраждалою особою.

Загалом така система заходів забезпечує поетапне втручання держави в ситуації домашнього насильства, дозволяє впливати на поведінку кривдника до настання тяжких або незворотних наслідків, і є важливою складовою національної стратегії захисту постраждалих осіб та зміцнення правопорядку в сімейно-побутовій сфері [145, с. 14–15].

Невід'ємною організаційною складовою застосування сил і засобів оперативно-розшукової діяльності у процесі запобігання домашньому насильству є врахування специфіки вказаної категорії кримінальних правопорушень та правильне формулювання оперативними працівниками завдань, що виникають на підставі отриманих відомостей і вимагають негайного реагування. Основна мета таких заходів полягає в:

- недопущенні вчинення кримінального правопорушення та запобіганні шкідливим наслідкам;

- своєчасному затриманні правопорушника з унеможливленням настання небезпечних ситуацій, що можуть призвести до тяжких наслідків;
- забезпеченні притягнення кривдника до юридичної відповідальності у встановленому законом порядку;
- усуненні ризиків повторного або пов'язаного з домашнім насильством вчинення інших правопорушень.

Враховуючи функціональні обов'язки підрозділів Національної поліції України, слід особливо виокремити роль дільничного офіцера поліції (дільничного офіцера громади) як ключового суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання домашньому насильству. Саме дільничні офіцери, постійно працюючи в середовищі громад, мають можливість своєчасно виявити сім'ї групи ризику, налагодити з ними профілактичну комунікацію та здійснити низку превентивних заходів.

На закріплених адміністративних дільницях дільничні офіцери здійснюють більшість функцій кримінологічної профілактики, зокрема:

- аналізують криміногенну обстановку та готують пропозиції керівництву щодо підвищення ефективності профілактичної роботи;
- виявляють осіб, які систематично вчиняють правопорушення у сімейно-побутовій сфері, та ініціюють їх взяття на профілактичний облік;
- контролюють поведінку таких осіб та проводять з ними індивідуально-профілактичну роботу;
- своєчасно виявляють кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я, громадської безпеки і порядку;
- звітують перед громадськістю про стан правопорядку, вжиті заходи та їх ефективність;
- перевіряють стан зберігання зброї та боєприпасів, уживають заходів щодо усунення виявлених порушень;
- організовують взаємодію з громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості, інформують населення про способи правомірного захисту від протиправних посягань.

Окремим важливим напрямом превентивної діяльності є проведення профілактичних та виховних бесід зі здобувачами освіти, які часто виступають мовчазними свідками насильства в родині. Такі бесіди мають не лише профілактичне значення, а й відіграють роль у формуванні у підлітків неприйняття насильницьких моделей поведінки, зміцненні довіри до правоохоронних органів.

Крім того, до обов'язків дільничного офіцера поліції має входити налагодження міжвідомчої взаємодії з державними та громадськими структурами, які надають постраждалим особам соціальну, психологічну, юридичну чи фінансову допомогу. Така взаємодія є ключовим чинником ефективності в реалізації завдань запобігання домашньому насильству на рівні місцевих громад [51].

У системі запобігання домашньому насильству важливу роль також відіграє міжвідомча взаємодія та чіткий розподіл повноважень між суб'єктами, уповноваженими здійснювати заходи у цій сфері. Серед них:

Органи місцевого самоврядування

- Сільські, селищні, міські, районні у містах ради та їх виконавчі органи: приймають заяви і повідомлення про вчинення насильства, вживають заходів для його припинення, надають допомогу постраждалим особам.

Служби у справах дітей

- Розробляють та реалізують заходи щодо захисту прав і законних інтересів дітей – як постраждалих, так і тих, хто вчинив насильство;
- Порушують перед органами влади питання про відповідальність посадових осіб у разі неналежного виконання обов'язків під час виявлення фактів домашнього насильства.

Система освіти

- Органи управління освітою, освітні заклади, установи: проводять виховну роботу, залучають практичних психологів і соціальних педагогів до роботи з постраждалими дітьми.

Система охорони здоров'я

- Надають невідкладну медичну допомогу, проводять обстеження, фіксують результати, здійснюють діагностичні, лікувально-профілактичні заходи.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги

- Забезпечують надання юридичної допомоги постраждалим. Контакти доступні на сайтах legalaids.gov.ua та minjust.gov.ua.

Судові органи

- Розглядають справи, що стосуються домашнього насильства, зокрема щодо обмежувального припису, розподілу майна, аліментів, визначення місця проживання дітей тощо.

Прокуратура

- Здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримує публічне обвинувачення, наглядає за слідчими діями.

Органи пробації

- Контролюють виконання вироків, організують корекційні програми для кривдників.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

- Надають комплекс соціальних, юридичних і психологічних послуг.

Заклади соціального захисту дітей

- Притулки, реабілітаційні центри, соціальні дитячі містечка: забезпечують соціальний захист, навчання, дозвілля, психолого-педагогічну корекцію та іншу допомогу дітям у складних життєвих обставинах.

Центри соціально-психологічної допомоги

- Надають підтримку постраждалим, зокрема дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям, забезпечують цілодобову допомогу та тимчасовий притулок (до 90 діб за направленням мобільної групи).

Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги

- Виїжджають на випадки домашнього насильства, надають екстрену та планову допомогу постраждалим, у тому числі дітям.

Територіальні центри соціального обслуговування

- Допомагають особам похилого віку, сприяють їхній соціальній адаптації та активній участі в житті громади.

Громадські та релігійні організації

- Забезпечують юридичні й психологічні консультації постраждалим.

Call-центр Міністерства соціальної політики України

- Приймає звернення громадян, надає консультації з питань протидії домашньому насильству.

Обласні військові адміністрації

- Забезпечують психологічну й юридичну допомогу постраждалим, зокрема в умовах воєнного стану.

Суб'єкти, які здійснюють заходи запобігання домашньому насильству, зобов'язані забезпечити:

- Збір та аналіз гендерно-чутливих статистичних даних про факти насильства;
- Проведення досліджень причин, умов та ефективності законодавства у цій сфері;
- Інформаційно-просвітницькі кампанії, зокрема серед дітей та молоді;
- Розроблення навчальних програм для закладів освіти;
- Залучення ЗМІ до формування суспільної нетерпимості до насильства;
- Організацію спеціалізованих тренінгів для фахівців, правоохоронців та суддів.

Основні завдання щодо запобігання домашньому насильству:

- своєчасне виявлення та реагування на факти вчинення насильства з урахуванням оцінки ризиків;
- надання допомоги та захисту постраждалим, включаючи відшкодування шкоди, з урахуванням особливих потреб осіб;
- ефективне розслідування фактів насильства, застосування до кривдника спеціальних заходів, контроль за їх виконанням та формування ненасильницької моделі поведінки.

Така система заходів і суб'єктів забезпечує цілісний, міждисциплінарний підхід до протидії домашньому насильству, сприяє підвищенню ефективності превентивної політики держави та гарантує постраждалим особам належний рівень захисту, підтримки й відновлення порушених прав.

Також, сьогодні назріла необхідність удосконалити професійну підготовку працівників поліції з профілактики домашнього насильства, зокрема розробити нові інструкції щодо дій у сімейно-побутових конфліктах; адаптувати ці інструкції до умов військового стану та переміщення населення; запровадити систематичне підвищення кваліфікації слідчих та дізнавачів, які розслідують такі правопорушення; організувати стажування та обмін досвідом із зарубіжними фахівцями.

До пріоритетів спеціально-кримінологічного запобігання належить переорієнтація з реагування на вчинене правопорушення на управління ризиками його виникнення, що потребує розробки запобіжної моделі поліцейської діяльності. Застосування системного підходу до вивчення криміногенних загроз у сімейній сфері, формування паспортів безпеки територіальних громад, впровадження міжвідомчої взаємодії та державно-приватного партнерства сприяють підвищенню якості запобіжних заходів.

Важливе місце в системі державного реагування займають індивідуально-профілактичні заходи, які спрямовані на виявлення осіб, схильних до вчинення насильства, корекцію їх поведінки та недопущення рецидиву протиправних дій.

Індивідуально-профілактичні заходи ґрунтуються на адресному, диференційованому підході до роботи з кривдником та постраждалою особою, а також передбачають систематичну діяльність правоохоронних органів, служб у справах дітей, закладів охорони здоров'я, соціальних служб та інших суб'єктів, залучених до профілактики насильства. Їх ефективність визначається не лише якістю виявлення факторів ризику, а й здатністю вплинути на глибинні причини агресивної поведінки, змінити поведінкові установки кривдника, підвищити рівень довіри до правоохоронної системи та підтримати постраждалу особу.

Таким чином, індивідуально-профілактичні заходи виступають важливою складовою загальної стратегії протидії домашньому насильству, що вимагає науково обґрунтованого підходу, чіткої нормативно-правової регламентації та міжвідомчої координації зусиль усіх суб'єктів запобігання..

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання у першу чергу спрямовані на раннє виявлення осіб, схильних до вчинення насильницьких дій, дослідженні їх поведінкових та психологічних характеристик, прогнозуванні ризиків та формуванні адресних планів втручання. Особливого значення набуває залучення медичних, соціальних і освітніх установ, створення умов для ефективної комунікації з постраждалими, а також підтримки жертв насильства.

З боку уповноважених органів превентивної діяльності значний теоретичний та практичний інтерес становить поглиблене вивчення процесів виникнення, розвитку та формування протиправної поведінки у представників різних соціальних і вікових категорій правопорушників, побудова її моделей, а також аналіз механізмів, що обумовлюють трансформацію девіантної поведінки в злочинну діяльність.

У межах дослідження цієї проблематики особлива увага приділяється характеру накопичення, збереження та впливу негативної інформації, що є типовим для більшості правопорушників. Ці чинники визначають специфіку соціального контролю за особами з антигромадською поведінковою орієнтацією.

Варто зазначити, що у різних контингентів правопорушників спостерігається відмінна динаміка накопичення і затримки інформації, зокрема у зв'язку з віковими, психологічними та соціальними особливостями. Так, у неповнолітніх і молоді, через психоемоційну незрілість, підвищену вразливість до впливу середовища та схильність до наслідування, процес формування девіантної поведінки, як правило, є швидшим та інтенсивнішим, ніж у дорослих. У результаті часовий проміжок між шкідливим впливом і початком формування стійкої протиправної поведінки суттєво скорочується.

Ця обставина зумовлює особливу відповідальність суб'єктів індивідуально-профілактичної діяльності та необхідність реалізації ранніх цілеспрямованих заходів превенції. При виявленні в особи перших ознак аморальної чи соціально небезпечної поведінки необхідне оперативне й невідкладне втручання компетентних органів з метою усунення негативних факторів, оздоровлення мікросоціального середовища та переорієнтації особи на соціально схвалювану поведінку.

Ефективність таких дій безпосередньо залежить від своєчасності втручання, глибини аналізу сформованої ситуації та ступеня моральної деформації особи, що демонструє відхилення від соціальних норм. У подібних випадках важливо не допустити поспішного правового реагування, натомість доцільним є застосування заходів суспільного впливу, що передують формальним санкціям, і покликані нейтралізувати причини девіантного розвитку, відновити позитивні соціальні зв'язки та перешкодити формуванню стійкої антигромадської орієнтації [194].

Складовими елементами індивідуально-профілактичної діяльності у сфері запобігання домашньому насильству є низка послідовних і взаємопов'язаних заходів, спрямованих на виявлення, вивчення, вплив та моніторинг поведінки осіб, схильних до вчинення правопорушень у сімейно-побутовій сфері.

До таких заходів належать:

- установлення та вивчення осіб, які перебувають у стані стійкого конфлікту чи ворожості, зокрема у родинному середовищі, з подальшою постановкою їх на оперативно-профілактичний облік;
- аналіз факторів, що зумовлюють протиправну поведінку, з метою цілеспрямованого впливу на кривдника;
- систематичне спостереження за особами, взятими на облік, контроль за їх способом життя, поведінкою, контактами та середовищем спілкування;
- покращення мікросоціального середовища, що сприяє виникненню або загостренню побутових конфліктів;

- профілактична робота з потенційними потерпілими, зокрема з метою формування віктимологічного імунітету та зниження ризиків повторної віктимізації;

- виявлення осіб, які зловживають алкоголем, наркотиками, належать до неформальних груп з антисоціальною спрямованістю, особливо у сфері дозвілля.

Організацію та ведення відповідного обліку таких осіб мають забезпечувати не лише органи поліції, а й структури соціального захисту населення, що відповідає логіці міжвідомчої взаємодії у сфері протидії домашньому насильству.

Доцільно зробити проміжний висновок, що ефективна індивідуально-профілактична робота щодо нормалізації сімейно-побутових стосунків повинна охоплювати широкий спектр соціально-правових, соціально-педагогічних та медико-психологічних заходів. Вона має інтегрувати елементи переконання, допомоги і, за необхідності, примусу.

Зокрема, до осіб, які є об'єктами такої профілактики, можуть застосовуватися:

- виховні заходи;
- програми психологічної корекції девіантних установок та поведінкових моделей;
- медичні інтервенції (у разі наявності психічних або поведінкових розладів – за медичними показаннями);
- усунення негативних факторів мікросередовища, що підтримують або провокують насильницьку поведінку;
- обмежувальні заходи, що застосовуються у випадках, передбачених законодавством, у тому числі в рамках запобігання рецидиву насильства.

Таким чином, індивідуально-профілактичні заходи у сфері запобігання домашньому насильству є не лише правовим, а й соціально-психологічним інструментом впливу, що передбачає диференційований, міжгалузевий та проактивний підхід до кожного конкретного випадку.

Слід зазначити, що специфіка індивідуально-профілактичної роботи щодо осіб з агресивними нахилами полягає, насамперед, у винятковій важливості

раннього втручання. У переважній частині агресивних правопорушників агресивність не є реакцією на миттєвий подразник, а формується поступово – задовго до її зовнішнього прояву у формі правопорушення. Це обумовлює необхідність посиленої уваги до неповнолітніх осіб, у яких процеси деформації поведінки відбуваються швидше та інтенсивніше.

У цьому контексті важливу роль у ранній превенції відіграє освітнє середовище, зокрема заклади загальної середньої освіти, які мають реалізовувати програми психологічного спостереження, виявлення девіацій поведінки та формування у дітей і підлітків базових навичок ненасильницької комунікації. Стосовно осіб із психічними відхиленнями до превентивної роботи повинні залучатися медичні працівники та штатні психологи, які можуть здійснювати ранню психокорекцію поведінкових відхилень, що є найефективнішою саме на початкових етапах розвитку деструктивної особистості.

У випадках, коли психологічні заходи не забезпечують очікуваного результату, а негативний вплив мікросередовища залишається вирішальним чинником формування агресивної поведінки, доцільним є направлення неповнолітніх із кримінально-агресивною поведінкою до спеціалізованих освітніх або виховних закладів, здатних створити умови для ізоляції від негативного впливу та інтенсивної корекційної роботи.

Особливої уваги потребує організація обліку та спостереження за особами з психічними аномаліями, зокрема тими, хто має схильність до вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру. У цьому аспекті ключове значення має налагоджена співпраця між правоохоронними органами та медичними установами, яка повинна охоплювати обмін інформацією (у межах, визначених законом), проведення консультативної роботи, моніторинг поведінки ризикових осіб тощо.

Як показує вибірковий аналіз, лише близько 50 % осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей у сімейному колі, перебували на обліку в позалікарняних психіатричних закладах. Це свідчить про низький рівень виявлення та майже повну відсутність профілактичного супроводу з боку охорони

здоров'я. Відтак, формування системи обов'язкового виявлення сімей із підвищеним криміногенним ризиком, зокрема таких, де є особи з розладами психіки чи статевого потягу, має стати одним із пріоритетних завдань соціально-психіатричної профілактики [109].

Організація такої системи має ґрунтуватися на:

- типологічній класифікації правопорушників;
- оцінці характеру поведінкової чи сексуальної аномалії;
- наявності психічних розладів та рівня суспільної небезпеки;
- фактичних можливостях системи охорони здоров'я та правоохоронних органів.

При цьому особливого значення набуває дотримання вимог законності, включаючи правові та етичні межі втручання у приватне життя особи, а також захист лікарської таємниці, що є основоположним принципом у медико-правовій взаємодії. Баланс між безпекою суспільства й правами людини має залишатися наріжним каменем у побудові ефективної системи індивідуальної профілактики правопорушень у сфері домашнього насильства.

У процесі визначення пріоритетних напрямів розвитку кримінологічної політики у сфері запобігання домашньому насильству закономірно постає питання про доцільність та можливість інтеграції соціальної послуги посередництва (медіації) в межах реалізації індивідуально-профілактичних заходів. Такий підхід передбачає перехід від суто каральної моделі реагування до моделі, орієнтованої на відновлення порушених соціальних зв'язків і запобігання повторному вчиненню насильницьких дій.

Відповідно до усталеної дефініції, медіація – це добровільна, конфіденційна, позасудова процедура, в межах якої сторони за допомогою нейтрального посередника (медіатора) прагнуть врегулювати конфлікт шляхом переговорів [165]. Вона передбачає ненасильницький формат комунікації та орієнтована на досягнення взаєморозуміння, а не юридичної репресії.

Водночас необхідно звернути увагу на пряму заборону застосування медіації у випадках, що стосуються домашнього насильства. Так, ст. 48

Стамбульської конвенції прямо забороняє «обов'язкові альтернативні процеси з вирішення спорів, зокрема посередництво та примирення» у всіх випадках насильства, які підпадають під її сферу дії [88]. Аналогічні положення містяться й у п. 1 Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженого наказом Мінсоцполітики від 17.08.2016 № 892, де зазначено, що медіація не застосовується у випадках насильства в сім'ї, торгівлі людьми або жорстокого поводження з дітьми [161].

Утім, попри такі обмеження, доцільно звернути увагу на превентивний потенціал окремих елементів інституту медіації у рамках ранньої профілактики конфліктів, які ще не набули ознак домашнього насильства, але мають високий ризик ескалації. Як вказано в Додатку 2 до Державного стандарту, до змісту соціальної послуги медіації належать:

- допомога в аналізі життєвої ситуації;
- сприяння у розв'язанні міжособистісних та групових конфліктів;
- формування здатності до самостійного подолання труднощів;
- представлення інтересів сторін за їх згодою тощо [161].

У цьому контексті можна зробити обережний, але обґрунтований висновок про можливість застосування медіаційних підходів у межах інноваційного напрямку раннього запобігання домашньому насильству, до виникнення фактичного правопорушення, за умови відсутності насильницьких дій. Такий підхід відповідає логіці превентивної кримінології, коли головним завданням є упередження конфліктогенних процесів у сімейно-побутовій сфері ще до їх трансформації у насильницьку форму.

У межах цієї моделі медіатор може виступати як нейтральний посередник, який:

- сприяє зниженню емоційної напруги між членами родини;
- допомагає знайти конструктивне вирішення побутових, морально-психологічних або економічних суперечностей;
- формує у сторін навички ненасильницької взаємодії;
- мінімізує розбіжності у сімейних правилах поведінки;

– переорієнтовує учасників конфлікту з конфронтації на пошук компромісу.

Таким чином, попри існуючі юридичні обмеження застосування медіації у випадках вже вчиненого домашнього насильства, інституційний потенціал цієї процедури може бути ефективно використаний як превентивний інструмент, спрямований на нейтралізацію передконфліктних ситуацій та зниження ймовірності вчинення насильства в майбутньому. У цьому сенсі соціальна послуга посередництва може розглядатися як важлива складова індивідуально-профілактичної роботи з сім'ями групи ризику в рамках загальної концепції гуманізації засобів соціального контролю.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання домашньому насильству становлять один із ключових напрямів у системі національної політики у сфері охорони прав і свобод людини. Їх ефективність ґрунтується на своєчасному виявленні осіб, схильних до насильницької поведінки, вивченні причин і умов такої поведінки, контролі за її динамікою, а також на здійсненні цілеспрямованого впливу з урахуванням психофізіологічних, соціальних і вікових особливостей правопорушника.

Здійснення індивідуально-профілактичної роботи передбачає залучення широкого кола суб'єктів: органів Національної поліції, служби у справах дітей, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та громадських інституцій. Застосовувані заходи включають як методи переконання, психологічної та соціальної підтримки, так і у разі необхідності – примусового характеру (обмежувальні приписи, профілактичний облік тощо). Особливу увагу слід приділяти ранньому втручанням, зокрема щодо неповнолітніх, осіб з психічними відхиленнями або з ознаками девіантної поведінки, з метою недопущення формування стійкої насильницької орієнтації.

У перспективі доцільним є впровадження інноваційних превентивних підходів, зокрема медіаційних практик для сімей без ознак насильства, але з високим ризиком конфліктів, що можуть ескалювати. Загалом індивідуально-профілактичні заходи мають бути не епізодичними, а системно організованими, комплексними, спрямованими як на зміну поведінки кривдника, так і на

зміцнення захисних ресурсів постраждалих осіб, що в сукупності забезпечує ефективне функціонування моделі раннього реагування на загрози домашнього насильства.

Підсумовуючи викладене у підрозділі, слід наголосити, що основними пріоритетами реалізації спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання домашньому насильству повинні стати такі напрямки:

1. Виявлення джерел криміногенного впливу на сім'ю, що передбачає: – виявлення неблагополучних, деструктивних та маргіналізованих сімейних осередків; – встановлення джерел постійного внутрішньосімейного конфлікту або негативного впливу; – виявлення випадків сімейної дезорганізації, дитячої бездоглядності та безпритульності; – постановку на облік родин, члени яких раніше були судимі або притягувалися до адміністративної відповідальності; – ідентифікацію сімей з ознаками психологічної несумісності, тривалих депресивних станів, або соціальної дезадаптації.

2. Запобігання дитячій бездоглядності, що включає: – підвищення виховного потенціалу батьків; – усунення причин безконтрольної поведінки дітей і підлітків; – відновлення емоційного зв'язку між дітьми та батьками; – створення системи дитячих притулків та альтернативних форм тимчасового догляду.

3. Організація системного контролю за неблагополучними сім'ями, зокрема: – централізоване збирання інформації про сім'ї групи ризику на рівні органів ювенальної превенції; – оперативне інформування уповноважених структур (служби у справах дітей, заклади освіти, органи соціального захисту); – аналіз отриманих даних та оцінка ефективності вжитих заходів реагування.

4. Підтримка сімей як основи соціальної стабільності, зокрема через: – державну політику збереження генофонду нації; – стимулювання створення та зміцнення сімей; – працевлаштування та забезпечення зайнятості членів родини; – сприяння у вирішенні соціально-побутових проблем.

5. Розвиток інфраструктури сімейного дозвілля, що передбачає: – відновлення діяльності установ сімейного дозвілля (клубів, центрів тощо); – формування патріотичних і культурно-освітніх форматів сімейного відпочинку; – заохочення до міжсімейного спілкування та участі в спільних соціальних ініціативах.

6. Психологічна корекція сімейних стосунків, включаючи: – створення розгалуженої мережі безоплатних центрів психологічної допомоги; – усунення психологічної несумісності між членами родини; – своєчасне виявлення та лікування осіб з психічними розладами, які мають деструктивний вплив на сім'ю.

7. Диференційований вплив на кривдників, що полягає у: – застосуванні заходів впливу з урахуванням тяжкості та повторності правопорушень; – дотриманні принципів справедливості, правомірності та гуманізму при реалізації правових механізмів стримування насильства.

8. Зміцнення системи захисту сім'ї та дітей на регіональному і місцевому рівнях, зокрема через: – розроблення практичних рекомендацій із підвищення ефективності сімейної політики; – комплексне надання допомоги родинам, що потребують соціальної, правової чи психологічної підтримки.

Зазначені пріоритети мають бути реалізовані на основі системного, міжвідомчого та міждисциплінарного підходу, що поєднує профілактичні, соціальні, правові та психотерапевтичні засоби впливу на причини та умови вчинення домашнього насильства.

3.3. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають

(проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [159].

В єдиному комплексі заходів запобігання домашньому насильству важливе місце займає віктимологічне запобігання. Воно являє собою цілеспрямовану діяльність спрямовану на виявлення і усунення різних криміногенно значимих явищ та процесів у сфері внутрішньо-сімейних, особистісно-побутових, суспільно-побутових відносин, які обумовлюють віктимізацію особи потерпілої як потенційних жертв злочинних посягань, сімейно-побутових правопорушень.

Будучи цільовою ланкою системи запобігання домашньому насильству, віктимологічне запобігання має свої відмінні риси, пов'язані насамперед з статевими, поведінковими, статусними та іншими віктимологічно значущими особистісними характеристиками різних груп потерпілих. Тому, поглибленого вивчення потребують проблеми жіночої і молодіжної віктимності; процес віктимізації потерпілих в механізмі кримінологічного-віктимологічного взаємодії правопорушника і потерпілого [128].

З сім'ї розпочинається доросле повноцінне життя людини, тут відбувається формування її як громадянина. Вона є джерелом любові, поваги, солідарності та прихильності, тим, на чому будується будь-яке цивілізоване суспільство, без чого не може існувати людина [124], яка ще в світлі нових соціально-демократичних перетворень не повністю застрахована від кримінально-протиправних та будь-яких інших посягань [204, с. 229].

Провідну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжний вплив на потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів кримінальних правопорушень до їх вчинення [213]. Тому у центрі віктимологічного запобігання знаходиться саме особа потерпілого, її поведінка, а також взаємини з сімейно-побутовим

правопорушником – кривдником. Вивчення особи потерпілого передбачає з'ясування найбільш віктимогенно значущих її ознак і властивостей:

- соціально-демографічних;
- морально-психологічних;
- кримінально-правових;
- соціально-рольових [100].

Побутове кримінальне правопорушення – це кримінальне протиправне діяння, вчинене кривдником на ґрунті конфліктних особистісно-побутових або суспільно побутових відносин з потерпілим. Найважливішою віктимологічною особливістю правопорушень, учинених у сфері сімейно-побутових відносин є переважання серед потерпілих осіб жіночої статі та дітей [40].

Серед особистісних особливостей сімейно-побутових насильницьких злочинів можна відзначити: 1) осіб старшої вікової групи (старше 40 років), коли мова йде про мотиви ревнощів; 2) осіб середнього віку (30–40 років) з ситуаційною особистісною мотивацією на ґрунті пияцтва, наркоманії; 3) осіб з числа молоді (18–29 років) з мотивами помсти і самоствердження в сім'ї [233].

У процесі запобігання домашньому насильству, особливу увагу потрібно приділяти:

розлученим і особам, які знаходяться в цивільному шлюбі, тобто осіб, невлаштованих в сімейно-побутовому плані;

особам, які обмежені позитивним впливом, їх особисте життя найменш доступне соціальному впливу (сімейні відносини);

особам, які ухиляються від працевлаштування, ведуть маргінальний спосіб життя, нічим не зайняті (маргіналізм);

особам, які проживають разом формально без сімейних відносин (побутове проживання);

особам потерпілим з неправомірною поведінкою, з провокуючою спрямованістю (аморальна чи протиправна поведінка жертви);

сексуальним насильствам на ґрунті сімейно-побутових відносин (сексуальна мораль спільності);

прорахункам та недолікам в діяльності правоохоронних органів.

Негативні явища і процеси в суспільстві сприяють сімейним конфліктам, які зумовлюють віктимізацію членів сім'ї. Особливо чутливі до цього жінки. Усвідомлюючи несправедливість сформованих соціальних реалій, вони виступають проти них та нерідко є жертвами посягання з боку інших членів сім'ї, які не бажають поступатися своїм привілейованим сімейним статусом [30].

Фактори загальносоціального порядку, протиріччя процесу емансипації жінок, є по суті тим базисом, на якому виникає та формується загальна жіноча віктимність. На індивідуальному рівні остання трансформується в особистісну віктимність, яка складається в результаті взаємодії соціально-психологічних чинників з психологічними і психофізіологічними властивостями особи. Інакше кажучи, загальносоціальні умови підвищеної віктимності жінок не прирікають їх фатально на роль потерпілих від сімейно-побутових кримінальних правопорушень, а вирішальну роль відіграє взаємодія соціальних і психологічних факторів. У зв'язку з цим, як справедливо зазначалося в літературі, необхідною умовою ефективного віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням є виявлення об'єктивних і суб'єктивних факторів індивідуальної віктимізації та розкриття механізму їх взаємодії [44, с. 159–163].

Генезис злочину – це процес одночасної криміналізації майбутнього злочинця (особистісна деформація та формування мотиву злочину) і віктимізації майбутньої жертви (перетворення суб'єкта конфліктних відносин в об'єкт злочинного посягання) [213]. Визначальним тут є зміст міжособистісних відносин злочинця та потерпілого до вчинення кримінального протиправного діяння. Отже, для того щоб зрозуміти, чому та чи інша людина стала об'єктом посягань кривдника, необхідно вивчити генезу криміногенної ситуації, простежити етапи криміналізації відносин, при цьому важливо встановити протиріччя (соціальні та психологічних), визрівання і загострення яких

призвело до криміногенного етапу взаємовідносин, що здатні викликати кримінальний ексцес.

Для вирішення зазначених питань необхідно використовувати поняття спілкування, що відноситься до базових категорій психологічної науки та являє собою одну з форм взаємодії людей в процесі їх діяльності [14, с. 187]. Спілкування є базовою категорією віктимології, оскільки дозволяє розкрити процес формування особистої віктимності, вивчення якої можна вважати серцевиною проблематики науки про жертву кримінального правопорушення [45, с. 125].

У контексті наведеного можна обґрунтувати висновок про необхідність вивчення особи злочинця та потерпілого як суб'єктів кримінальної взаємодії, які своїми діями сприяли настанню злочинного результату. Послідовна реалізація цього підходу на практиці безсумнівно підвищить ефективність запобіжної діяльності, а в аспекті вдосконалення кримінальної політики сприятиме зміцненню інституту індивідуалізації покарання.

У процесі спілкування відбувається різнобічний інформаційний обмін знаннями, думками, переживаннями та ідеалами, мотивами й інтересами, взаємно уточнюються й узгоджуються прагнення, потреби та цілі людей, складається психологічна спільність, досягається взаєморозуміння, здійснюється передача й засвоєння способу мислення, поведінки [14].

Соціально негативна за своїм змістом інформація, виражена в грубій словесній формі (образи, погрози) або ж в діях, що суперечать нормам етики і моралі (пияцтво, скандали, ігнорування сімейних обов'язків) дестабілізує сімейні відносини та надає їм криміногенно-віктимогенного характеру. Зрозуміло, на формування індивідуальної віктимності впливає весь процес соціалізації особи, а не тільки період сімейного життя. Однак саме в цей віктимний період набувається завершена криміногенно значима форма.

Регуляційна функція сімейного спілкування найбільше проявляється в процесі здійснення рольової поведінки, яка передбачає синхронність дій подружжя для забезпечення нормальної життєдіяльності сім'ї й досягається за

допомогою взаємного контролю, стимулювання і взаємної корекції поведінки. Поряд з криміногенною значимістю відхилень рольової поведінки в сім'ї, важливу роль відіграє й віктимологічна складова, яка впливає на формування індивідуальної віктимності. До її джерел можна віднести сімейні протиріччя, що виникають у процесі взаємної адаптації подружжя (розбіжність духовних інтересів, характерів, сексуальної дисгармонії, неузгодженість поглядів з питань ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо). Досить поширеним джерелом сімейних протиріч є прагнення подружжя на лідерство в сім'ї.

В умовах поширення емансипації жінок зростають їхні вимоги до внутрішньо родинних відносин, до поведінки всіх членів сім'ї. Разом з тим, у психології багатьох чоловіків продовжують існувати домогосподарські погляди, що суперечать змінам у становищі жінок у суспільстві й сім'ї. Усе це надає проблемі лідерства в сім'ї особливої гостроти. Крім того, в цілому соціально позитивні процеси емансипації супроводжують деякі несприятливі побічні явища. Зокрема, серед найбільш відсталої в культурному відношенні частини жінок намітилася тенденція «мускулізації», коли жінки засвоюють невластиві їм й далеко не кращі чоловічі стандарти поведінки та способи життя (грубий стиль спілкування, авторитаризм, куріння, зловживання алкоголем та ін.). Такі жінки нерідко зумовлюють сімейно-побутові конфлікти та ставлять себе в становище потенційного об'єкта злочинних посягань з боку оточуючих [25].

Серед різноманітних сімейних конфліктів за ознаками гостроти і напруженості можна виділити два їх основні різновиди – з несуворим суперництвом (чергування періодів загострення та нормалізації відносин) і суворим суперництвом (тенденція наростання інтенсивності та гостроти міжособистісних зіткнень, що можуть призвести до розпаду сім'ї та вчинення правопорушень). Останній тип конфліктного спілкування зумовлює кримінологічно-віктимологічний інтерес, позаяк пов'язаний із загальною дезорганізацією сімейних відносин, що характеризуються порушенням

елементарних етико-правових норм поведінки (низька культура спілкування, маргіналізм), невиконанням обов'язків, обумовлених сімейним статусом того чи іншого члена сім'ї (обмеження матеріальних інтересів сім'ї, ігнорування господарських обов'язків, батьківського обов'язку). Саме цей різновид конфліктного спілкування повинен знаходитися в центрі уваги суб'єктів віктимологічного запобігання [43].

Викладене дозволяє дійти висновків про те, що відносно сімейно-побутових правопорушень індивідуальна віктимність є продуктом всього процесу соціалізації особи, в якому, поряд з загальносоціальними умовами, істотну роль відіграє взаємодія соціально-психологічних факторів сімейного спілкування (антагоністичний характер подружніх відносин, дисфункціональність сім'ї) з психологічними та психофізіологічними властивостями особи (підвищена емоційна збудливість, дратівливість тощо). Перераховані фактори індивідуальної віктимності вказують на основні напрями віктимологічного запобігання як складової ланки цілеспрямованого впливу на насильницьку злочинність та вчинення правопорушень в сім'ї (домашнє насильство).

У кримінологічній літературі віктимологічне запобігання в найбільш загальному вигляді визначається як діяльність, спрямована на зниження і, в кінцевому підсумку, ліквідація індивідуальної та масової віктимності за допомогою усунення негативних віктимогенних схильностей, активізації захисних можливостей потенційних жертв. При цьому вона входить до системи запобігання кримінальним правопорушенням [44].

Стосовно домашнього насильства, віктимологічне запобігання являє собою діяльність, спрямовану на усунення віктимогенних факторів (соціальних протиріч, конфліктних ситуацій та особистісної схильності до сімейно-побутових правопорушень), так і нейтралізацію та ліквідацію конкретних умов, що сприяють віктимізації особи. Вона є складовою частиною єдиного процесу запобігання. Тому її кінцеві цілі в цілому збігаються з цілями системи

запобігання кримінальним правопорушенням пов'язаних з домашнім насильством.

Викладене дає можливість розглядати віктимологічне запобігання в контексті існуючих загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання. Оскільки ймовірність стати потерпілим від домашнього насильства у жінок більше, ніж у чоловіків, провідним напрямом такого запобігання повинно бути зниження їх віктимності. Віктимологічне запобігання передбачає здійснення комплексу загальносоціальних заходів економічного і культурно-виховного характеру, спрямованих на досягнення реальної рівності чоловіків і жінок у всіх сферах суспільного життя й особливо в сімейно-побутовій, усунення залишкових пережиткових елементів буденної свідомості, що виражають домогосподарський погляд та порушення питання про становище жінок в суспільстві й сім'ї.

На нашу думку, особливу увагу потрібно приділити охороні материнства і дитинства, збільшити тривалість відпустки по догляду за дитиною, особливо до пологів, розширити мережу санаторіїв, будинків відпочинку і пансіонатів для сімейного відпочинку на безкоштовній основі, необхідно знаходити та удосконалювати різноманітні форми зайнятості жінок, застосовувати за бажанням жінок змінний графік роботи, неповний робочий день, дистанційну працю.

Здійснення соціально-економічних заходів, спрямованих на нейтралізацію і усунення чинників жіночої віктимності, необхідно тісно пов'язувати із заходами культурно-виховного характеру щодо подолання небажаних стереотипів мислення і поведінки, які вносять дисонанс у взаємини між чоловіком і жінкою. Безпосередньою формою взаємовідносин індивідів виступає спілкування, тому правомірно говорити про культуру спілкування як про феномен, який не зводиться до суми складових його компонентів. Культура спілкування – це здатність індивідів до вибору найбільш оптимальних і доцільних засобів і способів взаємодії для досягнення особистісно і соціально значущих цілей в процесі міжособистісного спілкування [222, с. 80]. У зв'язку з

цим зрозумілим стає необхідність у формуванні культури спілкування. Рівень культури спілкування впливає на стан моральної атмосфери соціальної групи. По суті, недолік її є однією з обставин, що зумовлюють виникнення конфліктів з приводу тих чи інших міжособистісних розбіжностей.

Незважаючи на труднощі у використанні профілактичних можливостей органів і служб і справах сім'ї, виявляється безсумнівним, що активізація їх діяльності є значним резервом підвищення ефективності раннього запобігання правопорушенням, що виникають у сфері сімейно-побутових відносин. У зв'язку з цим, було б корисним ширше використовувати досвід інших країн, де сімейна психологічна профілактика успішно застосовується для вирішення кримінологічних проблем [204].

Перспективним видається налагодження прямих двосторонніх взаємозв'язків правоохоронних органів з органами та установами проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства, громадськими установами за такими пріоритетними напрямками як взаємний обмін інформацією та узгодження дій; направлення конфліктуючих осіб на психологічне консультування (в рекомендаційній формі) з повідомленням установ у справах сім'ї про необхідність вирішення певних кримінологічно значущих питань. Це дозволить підвищити рівень організованості системи запобігання сімейно-побутовим правопорушенням, розширить її можливості й тим самим підвищить ефективність їх функціонування.

Спеціально-кримінологічне запобігання домашньому насильству, як відомо, безпосередньо спрямоване на усунення причин і умов. Стосовно до віктимологічної проблематики таке запобігання повинно бути спрямоване насамперед на зниження індивідуальної віктимності – виявлення осіб, які, судячи з їхньої поведінки або сукупності особистісних характеристик, з найбільшою ймовірністю можуть виявитися жертвами, їх виховання, навчання та забезпечення особистої безпеки [204; 91].

Функції індивідуально-віктимологічного запобігання в тому чи іншому обсязі виконують усі суб'єкти запобіжного впливу. При цьому провідну роль

відіграють ті з них, які безпосередньо функціонують за місцем проживання громадян (дільничні офіцери поліції, ювенальна превенція та ін.). Вони мають реальні широкі можливості своєчасного виявлення та цілеспрямованого впливу на об'єкти віктимологічного запобігання.

У процесі організації і здійснення віктимологічного запобігання домашнього насильства, необхідно застосовувати такі методи: 1) виявлення потенційної особистісної віктимності жертви (жінок, дітей, осіб похилого віку, інвалідів та ін.); 2) усунення реалізованої віктимності; 3) організація та здійснення профілактики особистісної віктимності; 4) інформаційне забезпечення правоохоронних органів і громадських організацій даними про поширеність потенційної та реалізованої віктимності.

До об'єктів віктимологічного запобігання зазвичай відносять осіб, які вже були потерпілими в зв'язку з власною негативною поведінкою, а також потенційних жертв – осіб, спосіб життя і система поведінки яких можуть створювати, а часом і створюють конфліктні криміногенно-віктимогенні ситуації, з об'єктивною можливістю перетворитися у кримінально-каране діяння передбачене ст. 126-1 КК України.

Одним з найважливіших об'єктів віктимологічного запобігання є також неблагополучні дисфункціональні сім'ї, яким притаманний криміногенно-віктимогенний характер внутрішньосімейних стосунків. З виявлення цих сімей по суті і повинно розпочинатися індивідуальне віктимологічне запобігання. Такий підхід надасть можливість не тільки виявити осіб, які характеризуються підвищеною віктимністю або криміногенною спрямованістю, а й визначити зміст конфліктного спілкування в родині, що загрожує кримінальними ексцесами. Тому, індивідуальне віктимологічне запобігання повинне поєднуватися з груповим кримінологічно-віктимологічним запобіганням, яке здійснюється відносно кожного учасника конфліктних відносин та неблагополучної сім'ї в цілому.

Достатньо висока латентність домашнього насильства (зокрема, у 71 % кримінальна ситуація у сімейно-побутовій сфері відмічається зацікавленістю

жертв (потерпілих) у збереженні «таємниці» вчинених відносно них діянь; 38 % жертв не бажали розголосу, оскільки відчували й особисту провину в тому, що сталося; 25 % – не довіряли правоохоронним органам та боялись осуду; 19 % – вважали, що їх спіткало звичайне, доволі життєве явище, по суті, такі стосунки є сімейною буденністю; 10 % – побоювалися розправи кривдника; 7 % – не розцінювали подію як правопорушення й мали непереборні почуття до кривдника [204]) обумовлює актуальність проблеми інформаційного забезпечення запобігання.

Висновки до розділу 3

1. Для реалізації завдань міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів розроблено Комплексну програму запобігання домашньому насильству до 2030 року, яка спрямована на: а) впровадження системного та багатовекторного кримінологічного підходу забезпечення належного правозастосування шляхом консолідації зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування та недержавних інституцій у сфері запобігання домашньому насильству; б) модернізацію інституційного, правового та соціального підходу до запобігання домашньому насильству, що є вкрай актуальним в умовах соціальної вразливості населення, зумовленої тривалим воєнним конфліктом в Україні.

2. Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання домашньому насильству становить собою комплексну, цілеспрямовану діяльність державних інституцій, насамперед правоохоронних органів, спеціалізованих установ, за активної участі громадських об'єднань і формувань. Така діяльність орієнтована на зниження рівня домашнього насильства шляхом своєчасного виявлення, усунення або нейтралізації факторів, що зумовлюють протиправну поведінку кривдників, запобігання вчиненню ними нових дій, а також втручання на етапі припинення вже розпочатої злочинної діяльності.

3. У межах такого кримінологічного підходу визначено низку стратегічних завдань в умовах воєнного стану: перехід від реактивної до проактивної моделі правоохоронної діяльності (запровадження практик управління ризиками безпеки); переосмислення критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів із урахуванням превентивної спрямованості; здійснення системного моніторингу динаміки домашнього насильства, зокрема шляхом проведення віктимологічних досліджень; запровадження комплексної оцінки ризиків і загроз, зокрема кримінального характеру, на основі паспортів безпеки територіальних громад; формування моделі балансу між суспільною безпекою та допустимим рівнем злочинності; оптимізація використання ресурсів шляхом фокусування на управлінні ризиками безпеки; забезпечення безперервності реагування на нові загрози та пошук інноваційних рішень; посилення довіри до правоохоронних органів, розвиток соціально орієнтованих підходів у діяльності поліції, зокрема шляхом впровадження фасилітованого діалогу; розширення форматів державно-приватного партнерства у сфері громадської безпеки, включаючи залучення потенціалу недержавних безпекових структур; підвищення рівня обізнаності громадян та впровадження практик життєвої безпеки в умовах постійних загроз.

4. Кримінологічна безпека щодо домашнього насильства має бути визначена одним із ключових напрямів запобігання. Основна роль у її реалізації відводиться Національній поліції України. У зв'язку з цим необхідно: удосконалити професійну підготовку працівників поліції з профілактики домашнього насильства, зокрема розробити нові інструкції щодо дій у сімейно-побутових конфліктах; адаптувати ці інструкції до умов військового стану та переміщення населення; запровадити систематичне підвищення кваліфікації слідчих та дізнавачів, які розслідують такі правопорушення; організувати стажування та обмін досвідом із зарубіжними фахівцями.

5. У межах індивідуально-профілактичного запобігання пропонується запровадити систему обліку осіб, схильних до вчинення домашнього

насильства, яка охоплює: збір інформації з різних джерел (органи пробації, судові справи, медичні документи, характеристики, оперативні матеріали тощо); вивчення способу життя, психоемоційного стану, контактів та попередньої поведінки осіб; встановлення наявності психічних відхилень чи девіантних сексуальних уподобань; здійснення прогнозування майбутньої поведінки та індивідуального планування профілактичної чи лікувальної роботи; організацію міжвідомчої взаємодії між поліцією, медичними установами та іншими суб'єктами профілактики.

6. Негативні явища та процеси у суспільстві сприяють сімейно-побутовим конфліктам, які зумовлюють віктимізацію сім'ї. Особливо чутливі до цього жінки, діти. Усвідомлюючи несправедливість сформованих соціальних реалій, вони виступають проти них та нерідко є жертвами посягання з боку інших членів сім'ї, які не бажають поступатися своїм привілейованим сімейним статусом.

7. Індивідуальна віктимність є продуктом всього процесу соціалізації особи, в якій, поряд з загальносоціальними умовами, істотну роль відіграє взаємодія соціально-психологічних факторів сімейного спілкування (антагоністичний характер сімейно-побутових відносин, дисфункціональність сім'ї) з психологічними та психофізіологічними властивостями особи (емоційна збудливість, дратівливість тощо). Перераховані фактори індивідуальної віктимності вказують на основні напрями віктимологічного запобігання як складової ланки цілеспрямованого впливу на домашнє насильство.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та розв'язано комплексну науково-прикладну задачу запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану за допомоги кримінально-правового й кримінологічного інструментарію з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення практики діяльності правоохоронних органів й громадськості, а саме:

1. Воєнні виклики не тільки піддали істотній деформації систему міжнародної, національної та регіональної безпеки, збільшили рівень та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, водночас зумовлюючи зміну парадигми кримінально-правового реагування держави на вчинення кримінальних правопорушень.

У таких умовах особливої ваги набуває міждисциплінарний підхід, що об'єднує положення кримінального, кримінологічного, адміністративного, кримінального процесуального, криміналістичного, педагогічного, психологічного напрямів. Застосування такого комплексного підходу дозволяє: провести дослідження наукових напрацювань, присвячених запобігання домашньому насильству; узагальнити досвід правозастосовної, правоохоронної, громадської практики; обґрунтувати актуальні напрями диференціації та інтеграції наукових знань. Результати проведеного аналізу створюють підґрунтя для формулювання кримінально-правових та кримінологічних заходів, адаптованих до сучасних умов воєнного часу й орієнтованих на збереження та розвиток української сім'ї як базового соціального інституту. При цьому важливо враховувати не лише правову, а й соціальну, психологічну та безпекову складову, що дає змогу ефективно реагувати на нові виклики та загрози.

2. Проведено періодизацію становлення та еволюції законодавства про кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства в Україні з виокремленням основних етапів, а саме: I-й) *звичаєвий* (IX – XVI ст.), що

характеризується регулюванням суспільних відносин переважно нормами звичаєвого права, де домашнє насильство не виокремлювалось як окремий вид протиправної поведінки, а оцінювалось через призму шкоди роду, сім'ї або громади. Однак, поступово на теренах України відбувається проникнення норм писаного права (зокрема, Литовські статuti), в яких спостерігається фрагментарне правове врегулювання актів насильства в побутовій сфері, з формуванням перших ознак кримінально-правової оцінки домашнього насильства; II) *козацький* (XVII – початок XVIII ст.), що ознаменувався активним застосуванням норм звичаєвого та військового права у межах козацької державності, де превалювали морально-релігійні підходи до регламентації поведінки в сім'ї, а також передбачалося суворе покарання за прояви жорстокості, особливо щодо жінок та дітей; III) *імперський* (середина XVIII – початок XX ст.), у межах якого вплив імперського законодавства призвів до формалізації відповідальності за насильницькі дії, проте без окремого виділення домашнього насильства як самостійного об'єкта кримінально-правового захисту; IV) *радянський* (1920-ті рр. – 1991 р.), що відзначався загальноідеологічним підходом до регулювання правовідносин у сім'ї, де насильство розглядалося як «антисоціалістичне» явище, але поза межами спеціального кримінального законодавства; замість цього акцент робився на адміністративному впливі, перевихованні, громадському осуді; V) незалежний (з 24 серпня 1991 р. до 23 лютого 2024 р.), який позначений поступовим визнанням домашнього насильства як окремої форми суспільно небезпечної поведінки, криміналізацією відповідних діянь (зокрема, з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та доповненням Кримінального кодексу України статтею 126-1), а також гармонізацією законодавства з міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту прав людини; VI) *воєнний* (з 24 лютого 2024 р. по т.ч.) – повномасштабне збройне вторгнення й воєнні дії на території країни посилювали економічну нестабільність, внутрішню міграцію, безробіття, корупцію, і як наслідок – маргіналізацію населення й криміногенність сімейно-побутової

сфери; ратифікація Стамбульської конвенції 20 червня 2022 р., що стало важливим в контексті інтеграції України у європейський правовий простір.

На кожному з означених етапів простежується вплив відповідних історичних, політичних, економічних, військових, ідеологічних, культурних та інших чинників на процес криміналізації домашнього насильства. Проведено оцінку доктринальних підходів до встановлення кримінально-правових засобів протидії таким проявам, а також проаналізовано динаміку застосування примусових заходів у контексті розвитку законодавства та наявного наукового інструментарію.

3. Унаслідок суттєвих нормативно-правових трансформацій модель кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні прояви у сфері сімейно-побутових відносин зазнала глибоких змін. На сьогодні домашнє насильство визнається кримінально караним діянням згідно з положеннями ст. 126-1 КК України, яка встановлює відповідальність за систематичне (не менш ніж трьох інцидентів насильства, що обґрунтовується оцінкою рівня ризиків і наявністю повторюваності відповідної поведінки) вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства у межах сімейних чи близьких відносин. Поряд із зазначеною нормою, чинне кримінальне законодавство містить низку інших положень, які також передбачають кримінальну відповідальність за умисні дії, що мають ознаки фізичного, психологічного, економічного або сексуального насильства, вчиненого стосовно подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває чи перебував у сімейних або близьких стосунках.

Така багатовекторність нормативного регулювання зумовлює потребу у науковому узагальненні критеріїв, за якими доцільно систематизувати відповідні прояви домашнього насильства. До ключових диференційних ознак, що дозволяють відмежувати кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, від інших деліктів, вчинених у побутовому середовищі, належать: систематичність насильницької поведінки, наявність особливого

суб'єктного складу (винного та потерпілого), а також характер правовідносин між ними, що ґрунтуються на сімейних або близьких зв'язках.

4. Кримінологічна характеристика домашнього насильства в умовах воєнного стану ґрунтується на аналізі статистичних відомостей про стан та тенденції таких кримінальних протиправних діянь, а також про осіб, які їх вчиняють, жертв (потерпілих), детермінаційний комплекс, що має значення для вироблення й реалізації заходів запобігання.

Основними показниками, які характеризують поширеність домашнього насильства в Україні, є дані щодо кількості: (1) кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, чисельність яких збільшилася з 2 554 у 2019 р. до 4 800 у 2021 р. (у 1,9 раза), у 2022 р. скоротилася на 30,0 % до 3 360, а в наступних зросла у 2 рази й у 2024 р. становила 7 412; (2) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України – після скорочення (2022 р.) в наступних 2023–2024 рр. відновилася тенденція до постійного зростання кількості випадків за ст. 126–1 КК України. Упродовж 2019–2021 років чисельність цих посягань збільшилась у 2,8 раза з 1 068 до 2 432, у 2022 р. – знизилася до 1 498 (–38,4 %), а в 2023 р. зросла у 1,8 раза та дорівнювала 2 705 (+ 47,2 %) й вже у 2024 р. складала – 2805 (+48,8 %); (3) адміністративних правопорушень передбачених ст. 173-2 КУпАП, чисельність яких у 2023 р. зросла на 51 % у порівнянні з 2022 р.

У розрізі регіонів такі кримінально-протиправні дії не мають географічного обмеження, а фіксуються в усіх областях держави, переважно у містах (71,1 %). Враховуючи активне ведення бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій, найбільшу кількість повідомлень громадян про вчиненні правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, відмічено у: м. Києві (35603), Дніпропетровській (29514) та Вінницькій (24174) областях. Найменшим показником домашнього насильства по Україні з 2022 р. по 2025 р. відзначилися Запорізька, Житомирська та Чернігівська області.

5. Кримінальна детермінація домашнього насильства в умовах воєнного стану посилилась зростанням кількості як у незаконному, так і вже у зв'язку з

необхідністю відсічі збройній агресії, у законному обігу зброї; корупцією; відсутністю єдиної цілісної концепції державної політики охорони сім'ї, дієвих заходів запобігання домашньому насильству, що руйнує системну злагодженість, взаємодію та координацію уповноважених органів, їх обов'язку виявляти, запобігати та припиняти кримінальну протиправну діяльність; майже цілковитою відсутністю механізму моніторингу криміногенної ситуації у сімейно-побутовій сфері та її оцінки, а також оцінки результативності вжитих заходів запобігання; пропагування жорстокості, насильства в засобах масової інформації, Інтернеті тощо.

Факторний вплив, обумовлений умовами воєнного стану, суттєво трансформував поведінкові моделі осіб, які зазнали домашнього насильства, особливо серед внутрішньо переміщених осіб, які часто опиняються в умовах обмеженого пересування, матеріальної та фізичної залежності від кривдника, що значно ускладнює здатність до самостійного захисту чи звернення по допомогу. Особливо критичною є ситуація потерпілих, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, де відсутня будь-яка можливість звернення до органів влади або отримання соціальної підтримки. Додатковим дестабілізуючим чинником є поширене серед потерпілих свідоме уникнення повідомлень про факти домашнього насильства та, як наслідок, зростає латентність таких правопорушень, що створює додаткові складнощі для їх виявлення, фіксації та запобігання (латентність домашнього насильства складає 65-70 %).

6. Представлено узагальнену кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють домашнє насильство: чоловіки (75 %), віком від 20 до 30 років (39 %), 30 до 40 років (46 %), старше 40 років (15 %); громадянин України (68 %), що проживає у міській місцевості (64 %); за характером родинних зв'язків із потерпілою особою – чоловік або колишній чоловік (39 %). Освітній рівень більшості таких осіб обмежується повною загальною середньою, середньо-спеціальною або професійно-технічною освітою (80 %). Значна частина кривдників мають на утриманні малолітніх або неповнолітніх дітей

(40 %), при цьому не працевлаштовані офіційно (52 %). Для цієї категорії осіб характерні споживацькі ціннісні орієнтації, недостатньо сформована правосвідомість, середній інтелектуальний рівень. Вони схильні до вчинення протиправних дій у ситуації побутового конфлікту, зокрема на ґрунті ревності (29 %), помсти (16 %), сексуальної мотивації (15 %), самоствердження (8 %) або використання агресивних стереотипів поведінки (13 %). Значна частина таких кримінальних правопорушень вчиняється у стані алкогольного (67 %) або наркотичного/психотропного (25 %) сп'яніння.

7. У межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини (2021 р.) передбачається формування цілісної державної політики щодо охорони прав жертв домашнього насильства та запобігання таким кримінальним правопорушенням. Важливою складовою цієї політики є запровадження Комплексної програми запобігання домашньому насильству до 2030 року, яка ґрунтується на положеннях сучасної кримінологічної політики й орієнтована на мінімізацію домашнього насильства шляхом впровадження низки взаємопов'язаних заходів за такими блоками: правовий (забезпечення неухильного виконання норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» через створення ефективної системи моніторингу та контролю; інституційна консолідація державних і недержавних організацій (поліція, суди, служби у справах дітей, громадські об'єднання, центри безоплатної правової допомоги) з метою координації зусиль у сфері запобігання насильству); організаційний (розширення практики створення та функціонування спеціалізованих мобільних груп швидкого реагування на факти домашнього насильства, зокрема у громадах, що приймають внутрішньо переміщених осіб; інтеграція служб реагування з центрами надання соціальних послуг, кризовими кімнатами та медичними закладами); інформаційний (розробка етичних стандартів інформування про домашнє насильство для медіа та платформ соціальних мереж; посилення контролю за відповідальністю медіа за поширення дискримінаційного чи агресивного контенту, що може провокувати насильницьку поведінку); виховний (системне впровадження

морального, правового та статевого виховання, особливо в підлітковому віці); соціальний (забезпечення державної підтримки малозабезпечених сімей, а також внутрішньо переміщених осіб, які стали жертвами чи свідками домашнього насильства; розширення мережі кризових центрів та служб соціальної адаптації); медичний (удосконалення системи первинного та вторинного медичного реагування на випадки домашнього насильства; розширення державних програм лікування осіб, залежних від алкоголю та наркотиків, як груп підвищеного ризику вчинення домашнього насильства; медико-психологічна підтримка постраждалих); військовий (впровадження державної системи психологічної реабілітації військовослужбовців та ветеранів бойових дій, особливо тих, що зазнали посттравматичного стресового розладу, що є фактором ризику прояву агресії в сім'ї; створення спеціалізованих програм з формування навичок контролю емоцій і налагодження здорових соціальних зв'язків у родинному середовищі). Реалізація зазначених напрямів у межах Комплексної програми до 2030 року сприятиме створенню системного, міждисциплінарного підходу до протидії домашньому насильству, особливо в умовах воєнного стану, коли рівень соціальної вразливості громадян значно зростає.

8. Домашнє насильство в умовах війни набуває особливої гостроти, зумовленої впливом стресових чинників, масовим переміщенням населення, деструкцією соціальних зв'язків, зниженням рівня соціального контролю та зростанням психологічної напруги в суспільстві. У цих умовах заходи запобігання домашньому насильству мають бути не лише адаптованими до реалій воєнного стану, а й інтегрованими в загальну систему безпеки громадян. Відтак, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи становлять ключовий елемент кримінологічної політики щодо забезпечення й охорони прав людини, родинних відносин, запобігання домашньому насильству.

До пріоритетів спеціально-кримінологічного запобігання належить переорієнтація з реагування на вчинене правопорушення на управління

ризиками його виникнення, що потребує розробки запобіжної моделі поліцейської діяльності. Застосування системного підходу до вивчення криміногенних загроз у сімейній сфері, формування паспортів безпеки територіальних громад, впровадження міжвідомчої взаємодії та державно-приватного партнерства сприяють підвищенню якості запобіжних заходів.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання у першу чергу спрямовані на раннє виявлення осіб, схильних до вчинення насильницьких дій, дослідженні їх поведінкових та психологічних характеристик, прогнозуванні ризиків та формуванні адресних планів втручання. Особливого значення набуває залучення медичних, соціальних і освітніх установ, створення умов для ефективної комунікації з постраждалими, а також підтримки жертв насильства.

9. Негативні явища та процеси у суспільстві сприяють сімейно-побутовим конфліктам, які зумовлюють віктимізацію сім'ї. Основну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжний вплив саме на потенційних жертв (осіб, які вже були потерпілими, а також осіб, спосіб життя і система поведінки яких можуть створювати, а часом і створюють конфліктні віктимогенні ситуації, з об'єктивною можливістю перетворитися у домашнє насильство), нейтралізація віктимогенних детермінантів до вчинення насильницьких дій, з урахуванням особи потерпілого, її поведінки, а також взаємин з кривдником. У процесі організації та здійснення віктимологічного запобігання, необхідно застосовувати такі методи: виявлення жертви з потенційною особистісною віктимністю; усунення реалізованої віктимності; організація та здійснення профілактики особистісної віктимності; інформаційне забезпечення правоохоронних органів і громадських організацій даними про поширеність потенційної та реалізованої віктимності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства: навч. посіб. / Т. О. Перцева, В. В. Огоренко, Г. М. Кожина, К. О. Зеленська, С. Г. Носов, Терьошина І. Ф., О. М. Гненна, О. Й. Мамчур, Р. М. Тимофєєв, А. В. Шорніков; за заг. ред. проф. Т. О. Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро, 2021. 188 с.
2. Аніщук В. Вплив віку суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 172–175.
3. Бабенко О. Е. Історичні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства. *Домашнє насильство: матеріали кругл. столу* (Донецьк, 18 лют. 2009 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 173.
4. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади: монографія / за наук. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2017. 432 с.
5. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Злочинність в Україні: причини і протидія: монографія. Харків: Основа, 2003. 368 с.
6. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і Безпека*. 2015. № 3. С. 6–10.
7. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 20 с.
8. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 184 с.
9. Березняк В. С., Сальнікова М. А. Домашнє насильство: до проблематики питання через призму кримінального законодавства. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.

(ДДУВС, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 32–36.

10. Беспаль О. Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 262 с.

11. Беспаль О. Л. Щодо визначення кола потерпілих осіб від домашнього насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 234–238. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-234-238.

12. Бесчастний В. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.

13. Біловол О. О. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): дис. ... д-ра філософ. Спец. 081. Право. Київ, 2021. 242 с.

14. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко. 2014. 360 с.

15. Блага А. Б. Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 39 с.

16. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15–25.

17. Богатирьов І. Г. Генезис домашньої злочинності в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 205–212.

18. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: В. Д Дакор, 2018. 352 с.

19. Ботнарєнко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2017. № 2 (103). С. 83–96.

20. Буряк К. М. Criminological characteristics of the identity of the abuser who commits a criminal offense in the home sphere. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022.
Спеціальний випуск № 1. С. 164–170

21. Буряк К. М. Попередження злочинності у сімейно-побутовій сфері в Україні: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2024. 232 с.

22. Буряк К. М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2023. № 1 (57). С. 175–181.

23. Буряк К. М. Теорія та практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні: теорія та практика: дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2024. 408 с.

24. Буряк К. М. Теорія та практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні: теорія та практика: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2024. 38 с.

25. Вакуліч Т. М.. Психологічні фактори формування віктимної поведінки жінок. 2017. № 7. С. 16–21.

26. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

27. Васильківська І. П. Кримінологічні аспекти сімейного виховання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.

28. Висоцька Н. В. Запобігання і протидія домашньому насильству: міжнародно-правові підходи в контексті застосування заходів безпеки. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: Право. 2024 № 1(21). С. 7–18.

29. Висоцька Н. В. Призначення обмежувальних заходів за кримінальним законодавством України: дис. ... д-ра філософ.: 081. Чернігів, 2024. 272 с.

30. Віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2017. 308 с.

31. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.
32. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорія та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 6–14.
33. Волощук А. М., Ярмакі Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: монографія. Одеса: ОДУВС. 2013. 218 с.
34. Встановлення факту родинних відносин. Безоплатна правова допомога. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vstanovlennya-faktu-rodynnyh-vidnosyn-2/>
35. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. праць*. Чернівці, 2013. Вип. 644: Правознавство. С. 82–87.
36. Голіна В. В. Жіноча злочинність в Україні: характеристика і попередження. *Проблеми законності*. Вип. 33. Харків, 1998. С. 138–145.
37. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
38. Голіна В. В. Запобігання та протидія домашньому насильству: стан і перспективи його подолання в Україні. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (Запоріжжя, 31 трав. 2019 р.). Запоріжжя: КПУ, 2019. С. 40–43.
39. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
40. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 19 с.

41. Гумін О. М. Характеристика деяких причин та умов вчинення насильницьких злочинів у сім'ї у стані агресивної поведінки. *Вісн. Нац. у-ту Львівська політехніка*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 227.

42. Гумін О. М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29230/>.

43. Гумін О. М., Зубач І. М. Жертва кримінальної насильницької поведінки: віктимологічна характеристика особи. *Вісн. Нац. у-ту «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 315–322

44. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис...докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 491 с.

45. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма: моногр. / О. М. Джужа. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

46. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

47. Джужа О. М., Моїсеєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 368 с.

48. Джужа О. М., Моїсеєв Є. М. Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. академія внутр. справ України, 1999. 48 с.

49. Джужа О. М., Тичина Д. М. Чи існує генетична схильність особи до вчинення кримінального правопорушення? *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_18

50. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

51. Дії працівників поліції щодо запобігання, виявлення та документування правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством: метод.

рек. / С. В. Альошкін, А. А. Бова, О. В. Даценко; за ред. О. Г. Кулика. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 144 с.

52. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навч.-метод. посіб. / А. Б. Блага, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброда, Н. Е. Мілорадова; за ред. Г. О. Христової. Київ: ТОВ «ВПК ОБНОВА», 2012. 140 с.

53. Дмитращук О. С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2021. 228 с.

54. Домашнє насильство в Україні: досвід та настрої громадян. URL: <https://uifuture.org/publications/domashnye-nasylstvo-2-mln-ukrayincziv-stverdzhuyut-shho-staly-zhertvamy-zhorstkogo-povodzhennya-u-pobuti/>.

55. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

56. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

57. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.

58. Жилінкова І. В. Правове становище особи в сім'ї: історія і сучасний етап. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / упоряд. О. М. Руднева, О. Р. Дашковська; наук. ред. А. П. Гетьман. Харків: Право, 2000. 196 с.

59. За даними Національної поліції України 2024. ГУНП в м. Києві. URL: <https://kyiv.npu.gov.ua/dialnist/zvitnist-za-2024-rik/za-2024-rik>

60. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

61. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 1-37. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://land.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/01.pdf>.

62. Зазимко О. І. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

63. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

64. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

65. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навч. посіб. / кол. авт. В. С. Березняк, О. С. Юнін, В. В. Шаблистий та ін.; за заг. ред. А. Є. Фоменка. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

66. Запобігання та протидія домашньому насильству: підручник / О. В. Ковальова, А. І. Берендеева. Одеса: ОДУВС. 2022. 368 с.

67. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. Київ Атіка, 2005. 367 с.

68. Зеленський С. М. Історія та перспективи вирішення кримінальних справ у судовому порядку в Україні. *Часопис Нац. ун-ту «Остроз. акад.» Сер. Право*. 2011. № 2. С. 6–12.

69. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2002. 20 с.

70. Зінсу О. І. Дискурс «домашнє насильство» та стратегія його розгортання в державній політиці України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 8–13.

71. Інститут покарання в кримінальному праві України: навч. посіб. / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко. Донецьк: Цифрова типографія, 2013. 214 с.

72. Історія держави і права України: підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

73. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 324 с.

74. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навч. посіб. / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 404 с.

75. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава*. Вип. 28. 2017. С. 333–340.

76. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2020. 241 с.

77. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року, прийнята 14 Конгресом ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 р.).

URL:
chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fdocuments%2Fcommissions%2FCongress%2FKyoto_Declaration_booklet%2F2102817_Kyoto_Declaration_ebook_R.pdf&clen=674147&chunk=true.

78. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.

79. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 238 с.

80. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 17.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 01.05.2025).

81. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник. за ред. В. Є. Берека, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. Кам'янець-Подільський. 2018. 472 с.

82. Козинець О. Г. Поняття злочину за Соборним Уложенням 1649 р. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 12. С. 155–158.

83. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Кроссрууд, 2010. 288 с.

84. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 19.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

85. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

86. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

87. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): довідник для членів парламенту / Рада Європи (Оновлена редакція жовт. 2013 р.); укл. експерт-консультант Гіларі Фішер; Секретаріат Комітету з рівних прав і недопущення дискримінації Парламентської асамблеї Ради

Європи F-67075. Страсбург. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2014. 108 с. С. 98–99. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.

88. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Конвенція від 11.05.2011 р. (Ратифікація від 20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

89. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.05.2025).

90. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монографія. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2019. 320 с.

91. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів кримінологічної безпеки суспільства: монографія. Дніпропетровськ: ЛПРА, 2016. 220 с.

92. Костенко О. М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія. Черкаси: СУЕМ, 2008. 112 с.

93. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 215 с.

94. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік: монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 306 с.

95. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Право, 2019. 480 с.

96. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 09.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.05.2025).

97. Кримінальний кодекс УРСР: Закон від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05>.
98. Кримінальний кодекс УРСР 1922 року. URL: http://static.flibusta.site/b.usr/Yurisprudenciya_Kriminalniy-kodeks-URSR-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku-.749242.pdf.
99. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року. URL: <https://coollib.net/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku/readp>.
100. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2006. 352 с.
101. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисоєд; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
102. Кримінологія: курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2014. 244 с.
103. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
104. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
105. Кримінологія: підручник / за заг. ред. В. В. Чернея та О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
106. Кримінологія: підручник. 2 вид., перероб. та допов. / А. М. Бабенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Харків, 2018. 416 с.
107. Кузнецов М. Г. Деякі питання запобіганні домашньому насильству працівниками Національної поліції України. *Сучасний стан кримінального законодавства України: шляхи реформування*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Ірпінь, 1 бер. 2018 р.). Ірпінь, 2018. С. 426–428.

108. Кузнєцов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 245 с.
109. Кузьменко С. С. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного у-ту*. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 48. С. 76–80.
110. Курс кримінології: Загальна частина: підручник / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 326 с.
111. Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис Нац. акад. прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34–39.
112. Легенька М. М. Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право: спец. 081. Харків, 2019. 217 с.
113. Лесько Н. В. Загальна характеристика статусу суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Вісн. Нац. у-ту «Львівська політехніка»*. № 837. С. 87–91.
114. Лимаренко Ю. С. Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону: дис. ... д-ра філософ. 081. Харків. 2023. 226 с.
115. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї: монографія. Одеса: Одеський юрид. ін-т ХНУВС, 2007. 164 с.
116. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.
117. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського нац. у-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
118. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. 2020. 232 с.

119. Матвієвська Г. В. Заочне провадження у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2013. 226 с.
120. Медведська В. В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ. 081. Київ. 2022. 276 с.
121. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти та науки України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>.
122. Митник У. М. Детермінація домашнього насильства. *Держава і право*: збірник наукових праць. 2018. Вип. 82. С. 223–234.
123. Митник У. М. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу: дис. ... д-ра філософ. 12.00.08. Київ. 2021. 269 с.
124. Міжнародний день сім'ї: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_день_сім%27ї.
125. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1360158881064154.
126. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
127. Мінка Т. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *Нац. юрид. журнал: теорія и практика*. 2019. № 1/1. С. 98–101.
128. Набієв Б. П. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 579–582.
129. Набієв Б. П. Кримінально-правова характеристика суб'єкта домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 716–719. URL: http://lsey.org.ua/6_2023/169.pdf.
130. Набієв Б. П. Наукове забезпечення запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 143–148.

131. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання КОО, 2000. 464 с.
132. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укл.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко. Київ: ОБСЄ, 2012. 246 с.
133. Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: стан, причини та механізми подолання: навч.-метод. посіб. за редакцією О. А. Луценко, А. О. Полянничко. Суми. СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 296 с.
134. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України: У 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ: ФОРУМ, 2001. Кн. 2: Особлива частина. 672 с.
135. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України ; Нац. акад. внутр. справ, 2020. 415 с.
136. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2 вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
137. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10 вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
138. Національна поліція України. Кількість звернень щодо домашнього насильства у 2022–2023 роках зросла на 20%. Міністерство внутрішніх справ України. 30.03.2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/kilkist-vipadkiv-domasnyogonasilstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-praciuiut-nad-posilenniam-vidpovidalnosti-1>
139. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

140. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ: Національна академія управління, 2009. 373 с.

141. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Київ: Аконіт, 2006. Т. II. 926 с.

142. Новікова К. А. Обмеження волі як вид покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2015. 24 с.

143. Олійниченко А. Є. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: дис. ... д-ра філософ.: 081. Харків, 2023. 332 с.

144. Олійніченко А. Є. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру в системі правового забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 257–273.

145. Організаційно-правові засади протидії домашньому насильству: метод. рек. / І. А. Ботнаренко, О. В. Максименко, Д. М. Тичина. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 40 с.

146. Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.

147. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: Сполом, 2016. 691 с. С. 75.

148. План відновлення України. *Ukraine Recovery Conference URC*. URL: <https://ua.urb-international.com/past-conferences/urb22/plan-vidnovlennya-ukrayini>

149. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 р. № 266/2022. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5428.html>

150. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

151. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. нарис / наук. ред. Ю. В. Баулін. Харків: Право, 2012. 80 с.

152. Почтовий М. М. Суб'єкт як системоутворюючий елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2021. № 5. Т. 32 (71). С. 51–56.

153. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.01.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18.02.2021 р. № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20/print>.

155. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 01.05.2025).

156. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування: Закон України від 15.01.2009 р. № 894-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894-17#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

157. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

158. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

159. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

160. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

161. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

162. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ МВС від 16.02.2018. № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

163. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> (дата звернення: 01.05.2025).

164. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

165. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

166. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

167. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. (дата звернення: 01.05.2025).

168. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2>

169. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III (втратив чинність 07.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>.

170. Про посилення відповідальності за хуліганство: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26.07.1966 р. № 5362-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/jg2kf00a>

171. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

172. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

173. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/ed20210701#n174> (дата звернення: 01.05.2025).

174. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М, Лизогуб Б. В. та ін.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

175. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: навч.-метод. посіб. / С. В. Альошкін, О. В. Даценко, К. Л. Бугайчук,

Т. М. Малиновська, К. Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93 с.

176. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

177. Психологія сім'ї: навч. посіб. / Л. В. Помиткіна, В. В. Злагодух, Н. С. Хімченко, Н. І. Погорільська. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

178. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

179. Руфанова В. М. Детермінаційна архітектура домашнього насильства, зумовлена збройним конфліктом. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту, Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 181–184.

180. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федеративного кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

181. Самарай Л. В. Кримінологічна характеристика особи кривдника, який вчинив сімейне насильство під впливом агресії. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 1. С. 190–197.

182. Самарай Л. В. Кримінологічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 231 с.

183. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.

184. Сапожнікова О. Особливості вікового критерію кримінальної відповідальності. *Право України*. 2009. № 7. С. 158–161.

185. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2003. 200 с.

186. Сікан О. М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 172–179.

187. Сікан О. М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... д-ра філософ. 081. Одеса. 2023. 264 с.
188. Слущка Т. І. Правові позиції ЄСПЛ у кримінальному провадженні: систематизована добірка. URL: https://protocol.ua/ua/250_pravovih_pozitsiy_espl_u_kriminalnomu_provadgenni_on_ovlena_sistematizovana_dobirka/.
189. Собко Г. М. Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2020. 791 с.
190. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ. 081 – Право. Київ. 2022. 173 с.
191. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн.1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 672 с.
192. Сторчак Н. А. Поняття позбавлення волі на певний строк. *Форум права*. 2013. № 1. С. 962–967.
193. Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ*. Серія: Юридична. 2016. Вип. 3. С. 272–281.
194. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: посібник / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін.; за наук. ред. Л. І. Мороз. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 210 с.
195. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
196. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. Харків: Укр. юрид. акад., 1994. 76 с.
197. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посіб. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

198. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шаkun, В. І. Тимошенко та ін. Харків: Право, 2019. 544 с.
199. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології: збірник наукових праць / уклад.: Тимошенко В. І. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 300 с.
200. Тимошенко В. І., Шаkun В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
201. Тичина Д. М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 229–236.
202. Тичина Д. М. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 278–284.
203. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.
204. Тичина Д. М. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні: дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2024. 632 с.
205. Тичина Д. М. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні: афтореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2024. 38 с.
206. Тичина Д. М. Кримінологічна характеристика особи-кривдника, який вчиняє домашнє насильство. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 128–133.
207. Тичина Д. М. Соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 352–359.

208. Тичина Д. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Держава та регіони*. 2022. № 3 (77). С. 91–97.

209. Тичина Д. М., Джужа А. О. Запобігання негативним девіантним проявам у світовій практиці. *Українська поліцейстика*. 2023. № 1 (5). С. 127–131. URL: <https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/2023-1-24.pdf>.

210. Тичина Д. М., Посудєвський І. В. Запобігання домашньому насильству – важлива функція дільничного офіцера поліції. Кримінологічна безпека населених пунктів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 31 лип. 2020 р.). Київ: ВД «Дакор», 2020. С. 351–354.

211. Трубников В. М. Новий погляд на об'єкт злочину. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 81–87.

212. Трубников В. М., Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування: монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 288 с.

213. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): монография. Одесса, 2000. 336 с.

214. Туляков В. О. Генезис кримінального права України. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2006. Т. 5. С. 213–218.

215. Удовиченко О. В. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників: дис. ... д-ра філософ.: 081. Кропивницький, 2023. 221 с.

216. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка. Львів, 1994. 608 с.

217. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. *Юридична енциклопедія* / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ. 2004 р. Т. 6. 768 с.

218. Ухвала слідчого судді Автозаводського районного суду м. Кременчука від 19.01.2024 р. у справі № 524/6544/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/94241336>

219. Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 16.06.2024 р. у справі № 215/3460/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89834856>

220. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.

221. Харитоновна О. В. Домашнє насильство та доступ жінок до правосуддя: правові бар'єри. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2020, № 1 (13). С. 29–60.

222. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.

223. Христова Г. О. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї. *Вісник Академії Правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 48–56.

224. Черней В. В. Превентивна діяльність поліції. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шаkun (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 365–366.*

225. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів: Кальварія, 2004. 460 с.

226. Шакін Р. С. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми: дис. ... д-ра філософ.: 081. Харків, 2023. 228 с.

227. Шаkun В. І. Злочинність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шаkun, В. І. Тимошенко та ін. 2019. 544 с.*

228. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

229. Шаповал А. С., Яценко Д. І. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. URL:

<https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/58031/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BF94.%D0%86%2056.pdf>.

230. Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ.: 081. Харків, 2021. 245 с.

231. Шугало А. Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні: дис. ... д-ра філософ.: 081. Львів, 2025. 229 с.

232. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. Київ: КНТ, 2007. 352 с.

233. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 188 с.

234. Яїцька Д. І. Криміналізація домашнього насильства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 204–208.

235. Якимова С. В. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 192–194.

236. Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харків: Право, 2003. 512 с.

237. Bhardwaj N., Miller J. Comparative cross-national analyses of domestic violence: Insights from South Asia. *Feminist Criminology*. 2021. Vol. 16. No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/1557085120987635>.

238. Finnbogadóttir H., Dykes A., Wann-Hansson C. Prevalence and incidence of domestic violence during pregnancy and associated risk factors: a longitudinal cohort study in the south of Sweden. *BMC Pregnancy Childbirth*. 2016. №. 16 (228). DOI: <https://doi.org/10.1186/s12884-016-1017-6>.

239. Lessard G., Montminy L., Lesieux É., Flynn C., Roy V., Gauthier S., Fortin A. Les violences conjugales, familiales et structurelles: vers une perspective intégrative des savoirs. *Conjugal, Domestic, and Structural Violence: Toward an*

Integrative Perspective of Knowledge. 2015. № 22. P. 1–26.

DOI: <https://doi.org/10.7202/1031116ar>.

240. Patard G., Ouellet F. Violence conjugale: formes, types, recherche et prévention.

URL: https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/bitstream/handle/1866/23345/2019.Ouellet%20et%20Patard_Violence%20conjugale.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

241. Roberts N., Price D. Gendered Perceptions of Domestic Violence: how young females are more likely than young males to know controlling domestic violence behaviours. Working Paper. CASS, University of Sunderland, 2019. URL: <https://sure.sunderland.ac.uk/id/eprint/10722/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник пенсії

Олег ТАРАСЕНКО

2025 року

АКТ

29.05. 2025

м. Київ

№ 89-40

Впровадження результатів дисертації
Набієва Ботіра Пардасвича «Кримінально-
правові та кримінологічні засади запобігання
домашньому насильству в умовах воєнного
стану» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата
юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук,
професора майора поліції Вознюка Андрія Андрійовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора
юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття
ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта
заочної форми навчання науково-дослідної лабораторії з проблем протидії
злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної
академії внутрішніх справ Набієва Ботіра Пардасвича «Кримінально-правові та
кримінологічні засади запобігання домашньому насильству в умовах воєнного
стану» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота
містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на
теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної задачі
запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану.

Проаналізовано основні результати дослідження Набієва Б. П., зокрема
наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Набієв Б. П. Кримінально-правова характеристика суб'єкта домашнього
насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 716–719.
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/169>

2. Набієв Б. П. Наукове забезпечення запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 143–148. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.34>

3. Набієв Б. П. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 579–582. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/143>

4. Набієв Б. П. До питання соціальної обумовленості криміналізації домашнього насильства. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 291–295

5. Набієв Б. П. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 202–205.

6. Набієв Б. П. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства в умовах війни. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 7 листоп. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 136–139.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Набієва Б. П. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Андрій ВОЗНЮК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
підполковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2025 року

АКТ

29 . 05 . 2025

м. Київ

№ 90-07

Впровадження результатів дисертації Набієва Ботіра Пардасвича «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук професора майора поліції Вознюка Андрія Андрійовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта заочної форми навчання науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ Набієва Ботіра Пардасвича «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану».

Проаналізовано основні результати дослідження Набієва Б. П., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Набієв Б. П. Кримінально-правова характеристика суб'єкта домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 716–719. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/169>

2. Набієв Б. П. Наукове забезпечення запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 143–148. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.34>

3. Набієв Б. П. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 579–582. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/143>

4. Набієв Б. П. До питання соціальної обумовленості криміналізації домашнього насильства. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 291–295

5. Набієв Б. П. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 202–205.

6. Набієв Б. П. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства в умовах війни. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 7 листоп. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 136–139.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Набієва Б. П. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства», «Досудове розслідування», «Докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Дар'я ГОРБЕНКО

Андрій ВОЗНЮК

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

Результати анкетування

58 прокурорів, 138 слідчих та 284 працівників підрозділів превентивної діяльності, патрульної поліції Національної поліції України

Запитання	прокурори	слідчі	превенція
Загальна кількість опитаних	58	138	284
1. Чи вважаєте Ви проблему домашнього насильства актуальною для Вашого регіону?			
так	59 %	65 %	74 %
ні	41 %	35 %	26 %
2. Чи достатньо, на Вашу думку, проінформоване населення про можливості захисту від домашнього насильства?			
так	55 %	71 %	44 %
ні	45 %	29 %	56 %
3. Наскільки добре Ви обізнані з нормами Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»?			
так	68 %	60 %	57 %
ні	32 %	40 %	43 %
4. Чи проходили Ви спеціальне навчання/тренінги щодо реагування на випадки домашнього насильства?			
так	80 %	55 %	57 %
ні	20 %	45 %	43 %
5. Чи вважаєте Ви обґрунтованою позицію щодо класифікації осіб, які ведуть маргіналізований спосіб життя (зокрема мігрантів, осіб без певного місця проживання, жебраків, безпритульних, працівників секс-індустрії, осіб із залежністю від алкоголю чи наркотиків, а також тих,			

хто нещодавно звільнився з установ виконання покарань), як окремої соціальної групи?			
так	74 %	80 %	54 %
ні	36 %	20 %	46 %
6. Оцініть свою підготовку до роботи з потерпілими від домашнього насильства			
Низька	28 %	34 %	80 %
Висока	72 %	66 %	20 %
7. Чи маєте Ви доступ до методичних рекомендацій або інструкцій щодо фіксації та розслідування випадків домашнього насильства?			
так	90 %	94 %	70 %
ні	10 %	6 %	30 %
8. Як часто Ви стикаєтесь із випадками домашнього насильства під час виконання службових обов'язків?			
так	74 %	94 %	36 %
ні	36 %	6 %	64 %
9. Які форми домашнього насильства найчастіше трапляються у Вашій практиці?			
Фізичне	98 %	96 %	62 %
Психологічне	2 %	4 %	48 %
Сексуальне	88 %	64 %	74 %
Економічне	12 %	36 %	26 %
10. Які основні труднощі Ви відчуваєте під час реагування на випадки домашнього насильства?			
Недовіра потерпілих	88 %	64 %	74 %
Відсутність доказів	12 %	36 %	26 %
Недосконалість законодавства	44 %	56 %	92 %
11. Як Ви оцінюєте ефективність взаємодії з соціальними службами та іншими суб'єктами у справах про домашнє насильство?			

Середня	62 %	74 %	58 %
Висока	38 %	26 %	42 %
Низька	84 %	70 %	40 %
12. На Вашу думку, які запобіжні заходи є найбільш ефективними для запобігання домашньому насильству?			
репресивні	90 %	80 %	72 %
виховні	10 %	20 %	28 %
13. Яких змін Ви б запропонували для покращення роботи правоохоронців у сфері протидії домашньому насильству?			
прийняття Комплексної програми	44 %	56 %	92 %
створення спеціального органу	56 %	44 %	8 %
14. Ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильницьким злочинам залежить від:			
впливу на умови, що поглиблюють віктимізацію й зумовлюють вчинення правопорушень	84 %	70 %	40 %
виявлення та постановку на облік осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень	90 %	94 %	70 %
взаємодію з іншими уповноваженими органами і установами і громадськими організаціями	74 %	94 %	36 %

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Набієв Б. П. Кримінально-правова характеристика суб'єкта домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 716–719. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/169>

2. Набієв Б. П. Наукове забезпечення запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 143–148. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.34>

3. Набієв Б. П. Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 579–582. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/143>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Набієв Б. П. До питання соціальної обумовленості криміналізації домашнього насильства. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 291–295

5. Набієв Б. П. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 202–205.

6. Набієв Б. П. Детермінанти, що впливають на вчинення домашнього насильства в умовах війни. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 7 листоп. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 136–139.